

APOKALIPSA BOSANSKIH KRSTJANA

Josip HAMM, Zagreb

Sudbina Apokalipse ili knjige Otkrivenja, kako je zove Vuk, bila je u kršćanskom svijetu nejednaka. Najprije, nije se znalo, a ne zna se ni danas zasigurno, tko ju je napisao. U njoj se kao pisac spominje *Ivan* (grč. *Ioannes*, odatle u najstarijim slavenskim tekstovima — jednako na Istoku kao i na Zapadu — *Ioan* i odavle (zbog hijata) *Iovan*, *Jovan* i skraćivanjem u ruskom i u hrvatskom jeziku *Ivan*, u češkom i poljskom *Jan*), no tko je bio taj Ivan, i kada je i gdje je živio, o tome se sad manje sad više okretno raspravlja već od IV i V stoljeća, od Ivana Zlatoustoga i Ćirila Aleksandrijskoga pa do danas. Kako je to jedina proročka knjiga u Novom zavjetu, jedni su je pripisivali Ivanu Krstitelju, drugi, a tih je i danas većina, pripisuju je Ivanu apostolu i evanđelistu, a treći opet misle, da se tu možda radi o nekom trećem Ivanu, različnom od prve dvojice. Tako na pr. D. H. Lawrence u svojem eseju *Apocalypse*¹ misli da je isključeno, da je Ivanovo evanđelje, tzv. katoličke poslanice apostola Ivana i Apokalipsu mogla napisati ista ruka. Ivan apostol i evanđelist, koga on zove *the greater John* i *John the Beloved*, i Ivan sa Patmosa, pisac Apokalipse i sektaš, koji je za kaznu bio deportiran na otok Patmos, za njega predstavljaju dva suprotna principa, dvije po sebi oprečne ljudske prirode — jednu, koja se u sebi, u svojoj duši osjećala jaka, i jednu koja se osjećala slaba. Prvoj su pripadali Krist i apostol Pavao i evanđelist Ivan, drugoj je pripadao Ivan sa Patmosa, pisac Apokalipse (*the two sorts of human nature: those that feel themselves strong in their souls, and those that feel themselves weak. Jesus and Paul and the greater John felt themselves strong. John of Patmos felt himself weak, in his very soul*).² One se suprotstavljaju jedna drugoj kao dvije strane istoga dijalektičkoga procesa koji je kršćanstvo od ljubavi prema bližnjemu vodio k glorifikaciji te ljubavi i k glorifikaciji onih koji su je propovijedali, tj. samih sebe, i time do svoje vlastite opreke, do osjećaja slabosti i ništetnosti koja će prevladati osjećaje moći i snage. Gledana sa toga stajališta, Apokalipsa je naličje i negacija Evanđelja, i kao takva ona — po D. H. Lawrenceu — nužno pripada Novom zavjetu jednako

¹ With an Introduction by Richard Aldington, ed. 1932.

² o. c. 50.

kao što je i Juda Iskariot nužno pripadao dvanaestorici apostola — i to sa istim zadatkom — *to give the death kiss to the Gospels*.³

Kroz cijeli Srednji vijek — barem ovdje, na Zapadu — Apokalipsa je bila knjiga koja se od svih knjiga i Novoga i Staroga zavjeta najviše čitala i tumačila. Njezine vizije, tako slikovite i ujedno tako nejasne, nametale su se na svakom koraku i tako su duboko prodrle u repertoar kršćanstva, da se više nije razlikovalo ono što je pripadalo kanonskim knjigama a što ovoj tajanstvenoj, očito naknadno napisanoj i naknadno dodanoj knjizi Otkrivenja. Tko danas još misli na to da simboli četiriju evanđelista pripadaju Apokalipsi a ne Evanđelju, da su to one četiri »životinje pune očiju sprijed i sastrag« (po Vuku), od kojih »prva životinja bješe kao lav, i druga životinja kao tele, i treća životinja imaše lice kao čovjek, i četvrta životinja bješe kao orao kad leti« (Apokal. IV₆₋₇), i da je njihov redosljed aposterioran, tako da je (prema gl. I) lik čovječji postao simbol za evanđelje po Mateju, lik lava (prema I₃) simbol za evanđelje po Marku, lik orla simbol za evanđelje po Ivanu i, kompletno, lik teleta ili uopće goveda simbol za evanđelje po Luci. Isto tako, tko danas misli da je simbol jagnjeta samo estetizirani lik zaklanoga (vazmenoga) jagnjeta (*agnusca zakolenago*) iz Apokalipse (XIII₈ i dr.), da su sjajne haljine Bogorodičine i vijenac zvijezda oko njezine glave i mjesec pod njezinim nogama samo ilustracija jednoga mjesta iz Apokalipse (XII₁), i da su anđeli u dugim bijelim haljinama i s dugim trubljamama isto tako ilustracije apokaliptičkih anđela (VIII₇—XI₁₇), samo što je u Apokalipsi tek posljednji (sedmi) od njih hvalio Gospoda, a preostala su šestorica dovela na zemlju sve zlo koje je mogla zamisliti mašta srednjovjekovnoga čovjeka, uključujući ovamo i nekakve astralne skakavce s krunama od zlata, sa čovječjim licima i ženskom kosom i lavljim zubima, s gvozdanim oklopima, s repovima kao u skorpiona i sa žalcima na vrhu repova (IX₇₋₁₀) — sve same strahote vrijedne fantastičnih crteža jednoga Albrechta Dürera.

Lawrence misli da Apokalipsa onakva kakva jest ne može biti plod judeokršćanskog neoplatonizma kojemu je na početku i na kraju stajao logos, nego da je to u stvari djelo jednog drugorazrednog duha koji ne leti tako visoko, i da je ona upravo zato — pored ili i zbog svojih nejasnoća — toliko utjecala na drugorazredne duhove u različnim (on kaže u "svima") zemljama i stoljećima, te je od prvoga vijeka n. e. bila neiscrpivo vrelo nadahnuća za široke

³ o. c. 61.

kršćanske mase. On kaže doslovno *The Apocalypse of John is, as it stands, the work of a second-rate mind. It appeals intensely to second-rate minds in every country and every century. Strangely enough, unintelligible as it is, it has no doubt been the greatest source of inspiration of the vast mass of Christian minds — the vast mass being always second-rate — since the first century*,⁴ i mogao bi u tome imati pravo. Dokaza za to nije teško naći ni na našem području. Dokaz mogu biti bosanski krstjani, jednako kao što dokaz mogu biti talijanski i francuski albigenzi, patareni, katari, lyonski siromasi (po Raineriju Sacchoni *pauperes ultramontani et pauperes lombardi*) i dr. — sve sâm priprost i najčešće neuk puk koji je sebi tumačio nauku Kristovu i evanđelja na svoj način — i koji se nije mogao oduprijeti tajnovitoj moći Apokalipse, koju su svuda nosili sa sobom i koja je za njih bila kao evanđelje — evanđelje sitnih i gladnih i zgaženih protiv Crkve u kojoj su gledali ženu obučenu u porfiru i skrlet i nakićenu zlatom i dragim kamenjem i biserom, pijanu od svetačke krvi (Apokal. XVII₁₋₆), i protiv svećenstva u kojem su gledali zvijer kojoj su se svi klanjali i koje je — tu na Zapadu — imalo na glavi šešire sa dva roga kao u jagnjeta, i govorilo oštro i preuzetno kao zmaj (Apokal. XIII₁₁).*

Na zapadu Apokalipsa je bila mnogo više raširena nego na Istoku, gdje je na pr. i tako ugledan i tako plodan crkveni pisac, kakav je bio Ivan Zlatousti, nigdje ne spominje. Tek poslije se njezin utjecaj stao širiti i na Istoku, no on ondje ipak nikada nije bio tako jak kao na Zapadu, a mi smo tu — već tamo od Teodosija Velikoga — bili na razmeđu dvaju svijetova, pa nas je s jedne strane zapljuskivao Zapad a sa druge Istok. Kao posredni dokaz za ovaj zapadni utjecaj mogu poslužiti i glagoljski brevijari, u kojima se redovno nalazi i Apokalipsa (ako ne svagdje cijela, a ono bar neki njezini dijelovi), dok je u ćiriličkim pravoslavnim rukopisima srpske redakcije praktički gotovo i nema, pa na pr. inače vrlo bogati arhiv Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu nema nijedne ćiriličke Apokalipse, a arhiv Srpske akademije nauka u Beogradu ima samo jednu, i to mlađu (s kraja XVIII v., v. str. 60). Zapadni utjecaj na našem hrvatskom, području — kada se o Apokalipsi radi — potvrđuju i klesani nalazi u Dračevoj Luci (od stdalm. *drac*, lat. *draco* "zmaj", naknadno povezano sa *dračom*, odatle tal. *Val de Spina*) na otoku

⁴ o. c. 54. * Vidi inicijal uz apokal. XIII₁₁ u rkp. krstj. Radosava (tab. I)

Braču, gdje se između samostana (pustinje) Stipančića (druga pol. XV v.) i danas sasvim razrušenoga samostana Silvio nalazi pustinjačka špilja povrh sela Murvice (kod Bola), o kojoj se povremeno sad manje, sad više uzgredno, kadšto vrlo naivno, pisalo u dnevnoj i periodičkoj štampi, a da ipak nitko dosada nije dao stručnu arheološku i historijsko-umjetničku ocjenu toga nalaza. U *Svijetu* se na pr. (u 6. knjizi br. 15, str. 312, Zagreb 1928) uz nekoliko ilustracija nalazi ovakav opis: "Kod samostana Stipančić nalazi se ta vrlo zanimiva špilja. Otvor joj je dug od prilike 15 m a visok 20. Špilja se unutra, prema vrhu suzuje. S desne i s lijeve strane špilje su naokolo uresi. S lijeve strane su različite rupe za držanje posuđa. Kod rečenih su rupa dvije glave, jedna duge brade, a druga u profilu, te predstavlja polumjesec. Niže je glava otvorenih usta, pa malo dalje ogroman lik krokodila, čiji prednji dio tijela izlazi iz litice a žvalje su mu otvorene kao da hoće da proždre tigra, koji je nad njim. Krokodil ima uši i tako biva mistička životinja". Desetak godina poslije toga Cvito Fisković u članku *Historički i umjetnički spomenici na Braču* (Brački zbornik I, Split 1940) opravdano ističe da se kod Bračana "sklonost prema izradbi reljefa najbolje vidi u fantastičkoj skulpturi jedne pustinjačke špilje iznad Murvica", a B. Fertilio u članku *Nekoliko podataka iz usmene predaje o lokalnim zbivanjima* (Brački zbornik III, Split 1957) pod naslovom *Dragova špilja i legendarni zmaj* kaže samo ovo: "U Dragovoj špilji iznad Murvica isklesan je u kamenoj litici zmaj s rastvorenim žjalima. Ne zna se ko ga je klesao, ni kada. To nitko ne zna. Svakako u ranijim vijekovima i primitivnim alatom. Uz zmaja su i druge, da tako rečemo, nezgrapne skulpture po zidovima i po kamenom svodu u ovoj čudnoj špilji". Međutim, ako se te skulpture dobro ogledaju, vidjet će se da se tu radi zapravo o vrlo lijepom i originalnom spomeniku iz starokršćanskog monaškog (cenobitskog) života za kojega su monasi-pustinjaci (legenda hoće da su to bila dva brata klesara) u pećini špilje u kojoj su se nastanili uz ostale skulpture, koje su također zanimljive, uklesali i simbole četiriju evanđelista, ali tako da je simbol evanđelista Ivana (orao) — dakle onoga kojemu se pripisuje i Apokalipsa — stavljen na prvo mjesto, a onda tek za njim slijede simboli ostalih triju evanđelja, po Mateju (lik čovječji), Marku (lav kao pustinjski kralj) i Luci (glava teleća, bez velikih rogova). Pri tom je ruka umjetnika klesara na kljunu orla, koji je imao simbolizirati u istim mah i Ivana evanđelista i Ivana isposnika i prognanika sa Patmosa, koji je u visokoj starosti (misli se, negdje devedesetih godina I v. n. e.) počeo pisati knjigu Otkrivenja, uklesao ljudski lik — lik pusti-

njaka rezignirana, tužna, koji u sebi zapomaže nad opačinom svijeta, unaprijed znajući da je sve to uzalud. Treći lik nije tigar nego lav, samo bez krila koja se poslije u različnim stilizacijama pojavljuju na amblemima Republike sv. Marka. Četvrti lik je očito glava goveda u smislu gl. IV₇ iz Apokalipse, gdje nije riječ o govedu (bilo kakvu) nego o teocu (*telvcb*, moshos, vitulus). No najzanimljiviji je ipak drugi lik i zvijer u koju je taj lik upro pogled ispod teških svojih kapaka. Taj drugi lik nesumnjivo predstavlja »životno imêe lice êko ÷lovêk«, samo što to nije dijete, kako se obično interpretira i prikazuje simbol za evanđelje po Mateju, nego glava žene koja srdito i s prezirom gleda ne u krokodila nego u zmaja, koji se prijeteći i u iščekivanju prema njoj postavio (v. snimke). Međutim, to nije lik iz fantazije — to je slobodno povezivanje simbola za evanđelje po Mateju s likom žene odjevene u sunce (Apokal. XII₁) i zmaja koji *stoêše prêdb ženoju hotêšturu roditi da egda roditb se ÷edo ei snêstb e* (Apokal. XII₄, u Vukovu prijevodu "stajашe pred ženom koja šcaše da se porodi, da joj proždere dijete kad rodi").

Još neposredniji dokaz za značenje koje je za naše ljude i za neka njihova shvaćanja u Srednjem vijeku imala Apokalipsa predstavljaju tekstovi bosanskih krstjana (patarena, bogumila), od kojih ćemo ovdje razmotriti Apokalipsu u tri rukopisa, u Rukopisu krstjanina Radosava (kratica R, Bibl. Vaticana cod. illir. 12), u Hvalovu rukopisu (kratica H, Bologna, Bibl. Univ. MSS № 3575 B) i u rukopisu mletačke Marciane (kratica M, Bibl. Marciana cod. slav. I—227).

RUKOPISI

O Hvalovu rukopisu pisao je u dva maha Daničić (*Hvalov rukopis*, Starine III, Zagreb 1871. i *Apokalipsa iz Hvalova rukopisa*, Starine IV, Zagreb 1872), o Rukopisu krstjanina Radosava pisao je Jagić (*Analecta romana*, AfsI Ph. 25, Berlin 1903) a Mletački rukopis prikazao je Šidak (*Marginalija uz jedan rukopis "crkve bosanske" u mletačkoj Marciani*, Vajsov zbornik, Slovo 6—8, Zagreb 1957). U sva tri rukopisa Apokalipsa ima istaknuto mjesto te se u Hvalovu i u Mletačkom rukopisu nalazi odmah iza evanđelja (a ispred Djela apostolskih i ispred Poslanica), a u Rukopisu krstjanina Radosava ona uopće predstavlja glavni sadržaj kojemu je tek na kraju dodano nekoliko molitava i početak evanđelja po Ivanu. Osim toga svima je zajedničko i to, što imaju zabilježene glave (kefalaia, 72), samo što

se one u Mletačkom rukopisu (s izuzetkom gl. 18) ne nalaze na svojim mjestima u tekstu nego su grupirane in margine uglavnom iznad ili ispod teksta pa bi se moglo misliti — da nije one glave 18, gdje se kefalaiion ne nalazi ni na kraju ni na početku nego u sredini stupca — da su te glave naknadno dodane. Međutim bit će da je bilo tako, da je pisar želio da ima in continuo cijeli tekst pa je glave izbacio — i to koji put po više njih zajedno — samo kao indeks ili kao putokaz koji će čitaocu olakšati orijentaciju i gdje će i kako će naći ono što traži. Jagić doduše kaže da su glave u Hvalovu i u Radosavljevu rukopisu gotovo posvema jednake (*Aus der Vergleichung des Textes dieser Kapitel bei Hval mit dem unseres Büchleins ergibt sich eine beinahe vollständige Gleichheit*), no to nije sasvim točno, a osim toga neka mjesta kod njega, kao na pr. u kef. 20, nisu dobro prepisana. Ovdje je važnije nešto drugo, a to je: da se podjele teksta prema glavama kod Amfilohija i u bosanskim tekstovima ne podudaraju (ako su njegovi podaci točni, u gl. 68—70 očito se radi o greškama) i to ne na dva ili na tri nego na *devet* mjesta (Amifl. 2 I₉ : bos. I₁₀, 19 VII₄ : VII₁, 29 X₁₀ : X₈, 36 XVI₁ : XVI₂, 44 XVII₇ : XVII₆, 49 XIX₂₀ : XIX₁₇, 68 XXII₁ : XXI₁₉, 70 XXII₇ : XXII₈, 72 XXII₁₈ : XXII₁₅), a i u samom tekstu ima dosta razlika, tako da kefalaiia iz ruskih komentiranih tekstova nisu mogla poslužiti kao predložak iz kojega su se izvodile glave u bosanskim (bogumilskim) tekstovima. Za ilustraciju evo nekoliko takvih razlika (u fonetske razlike i u razlike u redu riječi i sl. neću ovdje ulaziti; ondje gdje na drugoj (rekonstruiranoj) strani nema oznake rukopisa, znači da je stanje u sva tri bosanska rukopisa — u H, M i R — jednako; na prvom je mjestu tekst prema Amfilohiju):

1. *Prolog . Apokalipsis . jako angelomъ jemu . . . - Prologъ o' anđela eže emu*, 2. *Viděnije - O viděniū*, 3. *Napisanije - Poslanie*, 4. *Narekovaja - Skazanie* H R, *Poslanie* M; 6. *Napisanie - Narekovanie* H R, 7. *Poslanaja - Narėkovanie* H R, *Napisanŕe* M; 8. *Napsanaa - Skazanie* H R, *Napisanŕe* M; 9. *Narekovanaa - Skazanie*, 20. *O narodē beštislŕnē . iže imutъ so hrŕstomъ crŕstvovati o' jazyk - O narodē besčislŕnēmъ stoęstemъ prēdъ prēstolomъ božimъ iže imutъ sŕ isuhrŕstomъ cėsarŕstvovati o' ězikъ ihŕže niktože ne možetъ isčisti o' stvorenoga roda*; 25. *Četvertyj angelъ četvertuju častъ . slŕnŕčnago i lunŕnago svēta omračajetъ - O .4. anđelē iže tretuju čestъ slŕnŕčnago i lunŕnago svēta omrŕče* R, (omračŕy) H, *O anđeli iže tretuju čestъ slŕnŕca i mēseca omračitъ* M; 27. (o) *čislē souznēmъ - o čislē mnozēmъ*; 31. *Kako [bēsta] ubijena jenohŕ i ilŕę - O ubienii enoha i ilie*, 43. *Ėķo sēdęi na oblacē - O sēdęstemъ na oblacē*; 45.

999 ИЦ939КОЛЕН970 СЛВДЕННТ С
 ЕГО МНД9 ИЖЕ ИМ9ТЪ ДШН САНШ9
 ТНДЯ СЛИШНТЪ ИЖЕ ПЛТ НЕНЕ ВЛНЛТ
 НЪ ДЯНДЕТЪ ЧШЕТКО ОРОЖНЕМЛЪ
 БНЕТЪ ПИД ОЕЧЕТЪ ЕМО ШОРДЖНТ
 ЕМЪ ДЕНЕНЪ БНТНЗДТ ЕСТЬ ТРАПТ
 ННЕ ИКНД9 СГНХЪ . 93 . ОЗ КНЕН ИЛ
 ДШНКА ДИ9 ДУ99

Д КИДНХЪ НМЪ ЗВИДЪ СРД
 ВШЪ ШЗЕМЛЕ ИМНЧШЕ КИУ
 Е9 ПОДУБНЪ КИЧЕНЦЪ ТКО
 ЗМНИ ОБЛЧСТЪ ПРЬКЧТЪЗ К
 НРМ КСЪ ТВОЛЧШЕ ПРДНН
 МЛТВОЛЧШЕ ШЕУЕМАЛО ИЖНН
 ШЕ ИЧНЕН Д9 ПОКЛОУНЕТСЕ

Rukopis krstjanina Radosava f. 30^v
 (Inicijal uz Apokal. XIII₁₁)

Spilja na Braču: zmaj i simbol ev. Mateja, Marka i Luke

Spilja na Braču: simboli trojice evanđelista, Ivana, Mateja i, u sjeni, Marka, zajedno sa čeljusti zmaja (također u sjeni).

Spilja na Braču: simboli ev. Marka i Luke i dalje, ispod njih, glava zmaja

Spilja na Braču: simbol ev. Ivana

Spilja na Braču: simboli ev. Ivana i Mateja

Spilja na Braču: simbol ev. Mateja

Spilja na Braču: simbol ev. Luke

O semi angelъ navodeštihъ rany na člověky prěže končiny . i o staklěněmъ mori . v nemъže světyja vidě - O .7. mъ anđelъ navodimie na člověki ězvi i o končine i o staklěněmъ mori; 54. Kako angelъ viděnuju tainu skaza emu - O anđelē iže viděnie taini skazetъ, itd. itd. Takvih je razlika - sada sitnijih, sada krupnijih - gotovo u svima glavama (do 72). Posebne podjele po slovima u bosanskim tekstovima nema, no zato su dosta značajne neke interpolacije i neka izostavljanja. Ova su posljednja individualnija od prvih, jer je svaki pisar i prepisivač i nehotice mogao da poneku riječ izostavi i da ponešto, pa i po cijeli redak, "preskoči", pa to, naravno, ne mora odmah upućivati na predložak iz kojega se što prepisivalo. Do interpolacija, međutim, u pravilu ne dolazi - ili bar rijetko kada dolazi - tako da prepisivač sâm nešto iz svoje glave dodaje ili da neki svoj tumač, neko svoje individualno objašnjenje, piše u tekst neposredno uz riječ koju objašnjava. Zato se kod interpolacija obično više nego kod izostavljanja pomišlja na strukturu predloška iz kojega se tekst prepisivao, jer se često događalo da je pisar u tekst unosio i nešto, što je u predlošku bilo ispisano na rubu, ili što je naknadno bilo dodano (v. razdjel o glagoljskim zapisima u R).⁵

O interpolacijama u H pisao je već Daničić (Starine IV, str. 88), no on se - osim na XXI₁₉₋₂₀ - osvrnuo uglavnom samo na one marginalnoga karaktera, a te su po sebi - kada se radi o samom tekstu - bez većega značenja. Važnije od njih jesu one u III₁₆ (skaredivo brašno), VI₁₇ (protivu emu), XVII₃ (žena - simbol grada), pa spomenuta u XXI₁₉₋₂₀, gdje se apostoli ispoređuju s dragim kamenjem, ili XXII₂ (12 puta na mjesec), a što je još važnije - sve se ove interpolacije nalaze ne samo u H nego i u M i u R, te se s pravom može pretpostavljati da su se nalazile i u matici iz koje su nastali predlošci sa kojih su se ovi tekstovi prepisivali. Uz ove, razumije se, ima i pojedinačnih, individualnih interpolacija, kao što je na pr. u M ona u II₁₈, gdje je uz ikavsko *nozy ego podobni midě livanovi* sinoptički (prema I₁₅) dodano *ěko u pešti raždeženi* - no one nemaju neko veće značenje pa se ne treba na njima ovdje zadržavati.

Po jeziku sva su tri teksta pisana ikavski, no ipak među njima ima nekih razlika, samo što one stoje više do pisca i do njegove

⁵ Takva je interpolacija i pseudokefalaion VII₄ koji se nalazi samo u R (o *zapečatlenihъ u žiznъ včnu*); potencijalno mogle su za takve interpolacije u mladim spomenicima poslužiti i marginalne bilješke u Hvalovu rukopisu, na pr. uz IX₂₀ (*skazanie o crkvi idolъskoj koju sty osudyše*) ili uz XII₁₂ (*gorē zemli i moru ere na nemъ krivyna crъstvuetъ*).

obrazovanosti nego do njegova govora. Njihovu ikavsku osnovu osobito potvrđuju različni hiperkorektni oblici, tako kada R piše *vêdê* a H *vêdy* (za vidit), R *po sridê* a H *po srêdy* (za *po srêdê*), ili kada R piše *bêti* za biti (esse), a M opet redovno piše *dêmъ* (za *dim*, *fumus*), *rêza* (za *riza*, *vestmentum*). Za Hvala je već Daničić pretpostavljao (zbog *j* kojim se kod njega kadšto zamjenjuje csl. *žd*, *štok*, *đ*, na pr. u *graêne*, *hoêše*, *hoêhu*, *osuenъ*, *tuego*, *čuêhu se* i sl. v. o. c. 57, mjesto csl. *graždane*, *hoždaše*, *hoždahu*, *osuždenъ*, *tuždego*, *čuždahu se*) da je bio iz zapadnih strana, a nije isključeno da je svoj rukopis prepisivao u rezidenciji Hrvojevoj kod Omiša u Dalmaciji. Pisac Mletačkoga rukopisa opet češće upotrebljava *takoi* ondje gdje drugi imaju *tako*, no i kod njega kao i kod Hvala *mrъtvъcbъ* je *mrъtavac*, gen. *mrъtavca* (XVI₃), mn. *mrъtavci* (XX_{12, 13}), pa i njega treba staviti u zapadno područje, samo, možda, nešto južnije nego Hvala, dok će Radosav, koji piše i *zilo* mjesto *zêlo*, biti više iz unutrašnjosti (u njega je *mrъtvъcbъ* = *mrъtvacъ*, gen. *mrъtvaca* XVI₃). No ovdje nije mjesto da se potanje ispituje i lokalizira njihov govor: on je ovdje predmetom raspravljanja samo toliko, koliko se to odnosi na tekst koji su oni pisali i na zaključke koji se odatle mogu izvesti s obzirom na njegovu filijaciju i na predložak, ili na predloške, odakle se on prepisivao.

Kod toga ima nekoliko elemenata koji mogu biti relevantni i koji kadšto izbijaju na javu u različnim naoko nepravilnim oblicima i u grafijskim sistemima koje su pojedinci (pisci, pisari) usvajali. Ovo je posljednje važno već zbog toga što je sistem koji je tko usvojio u vrijeme, kada nije bilo stalnih i obaveznih škola, posredno odražavao i njegovu načitanost i njegovu učenost, njegovo poznavanje rukopisne literature koja je postojala prije njega. Tako je, kako se čini, najučeniji među ovom trojicom bio – ili se bar činilo da jest – Hval: on je znao da se u starim rukopisima zetsko-humske redakcije za *i* pisalo *i* i *y* (i *ÿ*) pa je stoga *i* sâm to *y* obilno upotrebljavao – razumije se, bez ikakvoga reda, i tamo gdje je trebalo i tamo gdje nije trebalo. I pisac M je poznavao ćirilčke rukopise koji su postojali prije njega pa je i on prihvatio znak za jery (*y*), ali ga je upotrebljavao vrlo rijetko, nešto češće ondje gdje je nekoć bilo *y* ili gdje je *i* postalo od *ê*. Radosav ga nije znao ni napisati, a donosi ga svega na nekoliko mjesta. U pravilu ni H ni M ni R ne upotrebljavaju ligature *ja* ili *je*, koje su se pisale u srpskim (pravoslavnim) spomenicima tzv. raške recenzije (s kraja XII i od poč. XIII

st.).⁶ Istina, njih su, ili njihove predloške, u tome sprečavale glagoljske matice u kojima ovih znakova nije bilo, no isto tako odavna – još od XI st. – u tim maticama više nije bilo ni znaka za *y*, pa su ga oni ipak pisali. Bit će, dakle, da su oni svoje pismo, svoj sistem ipak smatrali nečim drugim, različitim od onoga kojim su se u ono vrijeme (u XII–XV v.) služili oni koji su pristajali uz Istočnu crkvu.

Hval kao da je htio da se pokaže učen pa je rekonstruirao i stvarao hiperkorektne oblike (na pr. u fleksiji), pisar M bio je skromniji, ali je njegovo znanje, na pr. u sintaksi, bilo solidnije, kao što mu je i pisanje bilo jednostavnije. Osim toga, on je bio bliži mlađem narodnom štokavskom govoru (v. *teocu* mj. *tebcu* IV₇, u *vêke* mj. u *vêki*, u *viki* IV₉, *nitkože* mj. *niktože* kefal. 20, *skudioni* II₂₇ prema *skudilbni* R, *skudylbni* H).

Radosav je bio priprost čovjek, jamačno postariji, kojemu su zaista "ruci bili trudni težeće",⁷ pa se to odrazilo i na njegovu pismu. Ono je nelijepo i u početku dosta slabo čitko, no zato je rukopis iz kojega je prepisivao – i to prepisivao sve, pa i glagoljsku azbuku ispred evanđelja po Ivanu – bio star i vrlo dobar, jedan od najstarijih i najboljih koji su se za Apokalipsu sačuvali do njegova vremena. Istina, i u tom je predlošku bilo griješaka, i Radosav im je dodao nekoliko svojih, ali je ipak u svojem prijepisu očuvao dosta starine, a spomenute griješke – ma da ih je mnogo – nisu beznačajne iz nekog drugog razloga.

Na prvi pogled reklo bi se, doduše, da je Radosav pisao bilo šta, nemarno i nepažljivo, tek toliko da se nešto prepíše i napiše. Često to nije imalo ni smisla, ili je bilo gramatički netočno složeno. On je na pr. pisao *glasъ vodъ mnogo* (I₁₅, XIV₂) tamo gdje je bolji i solidniji M pisao *glasъ vodъ mnogъ*, ili je pisao *gredu ti skoro... ašte ne pokaše se* II₅, *sego radi veselete se* XII₁₂, *i biše gradi i ognъ* VIII₇, *i vidihъ inъ andelъ parešte po sridi nebesъ* XIV₆, *i slišahъ glasъ s nebese glagolušte* XIV₁₃, *vloži vъ točilo velikoe êrostъ božie* XIV₁₉,

⁶ Ligaturno je nalazi se samo izuzetno (u H M) i to za *je*, *jestъ*, dok se ligaturno *ja* nikako ne upotrebljava. Kao što je poznato, već u Miroslavljevu evanđelju Gligorije se vrlo rado služio i jednim i drugim znakom, a u Vukanovu evanđelju oni su još više u upotrebi (v. Kuljbakin, *Paleografska i jezička ispitivanja o Miroslavljevom jevanđelju*, Pos. izdanja SKA, Beograd 1925, str. 18–20). Kako starija ruka u Miroslavljevu ev. ove znakove još ne piše, a nema ih ni u starim listinama bosanskih banova (Kulina, ili M. Ninoslava), niti u najstarijim makedonskim spisima, moglo bi se pretpostavljati da je ćirilica u Bosnu, u Hum, Zetu i Duklju došla iz Makedonije i da se tu prije osnivanja raške države upotrebljavala u jedinstvenom obliku, koji je bio bliz glagoljskoj grafiji, i da je tek poslije došlo do rascjepa, tako da su i krstjani i katolici ostali kod stare grafije a pravoslavci su prihvatili novu, onu koju je uveo Rastko — sv. Sava.

⁷ V. kolofon na f. 58v.

na riki XVI₄, i udivet^o se s^o neju živuštue na zemli XVII₈, i êt^o bist^o zvir^o . i s^o nim^o l^oživi prorok^o XIX₂₀, i glas^o iže slišah^o s nebesa paki besidujušt^o s^o mnoju X₈, i slišah^o glas^o o' četir^o rog^o... glagolušt^o k^o šestomu anđelu IX₁₃, i slišah^o glas^o... êko glas^o groma krêp^ok^o XIV₂, da nitkože v^ozmožet^o kupit^o ili prodati XIII₁₇, o' čislê imeni ego XV₂, i čudi se vsa zemla XIII₃, i zvir^o v^oshodešt^o vêdih^o (mj. vidêh^o) XIII₂ itd. gdje su drugi pravilno pisali pokaêši se, veselite se, grad^o, parešt^o, glagolušt^o, êrosti, riku ili rêku, živušt^o, zvir^o, besidujušt^o, glagolušt^o, krêp^oka, kupiti, čisla, zemlê, v^oshodešt^o – i, jasno, da su takva mjesta znatno otežavala čitanje i razumijevanje teksta. No kako je moglo doći do takvih griješaka? Radosav nije bio tuđin, to se već po kolofonu vidi, pa se može pretpostaviti, da je pisao iz glave da zacijelo ovih griješaka ne bi bio učinio. A pošto ih je ipak učinio – a i mnoge druge njima slične i istoga tipa – mora da je do toga došlo pod utjecajem nečega što je dolazilo izvana, što je jamačno bilo u vezi s predloškom iz kojega je prepisivao, ili je pak taj predložak svojom grafijom bio takav, da je kod prepisivanja ad litteram dopuštao da se – uz malu nepomnju – čine takve griješke. Drugim riječima – ako prihvatimo ovo drugo rješenje – morat ćemo pretpostaviti da je struktura teksta sa kojega se prepisivalo morala biti takva, da je na neki način dopuštala zamjenjivanje znakova za v : o, i : e, v : i i i : v, v : e, u : i, i : u, v : u, v : a (no tu je već mogla utjecati i mlađa vokalizacija kada se v nalazilo u jakom položaju), ê : a, ê : u. Ako se ove korelacije dobro razmotre, i ako se razmotre varijante bosanske ćirilice, mora se doći do zaključka da je jedino pismo koje je – uz izvjesne modifikacije, retardacije i rustifikaciju – po svojoj strukturi moglo davati prilike za ovakva iskrivljavanja i uopćavanja u ovim odnosima, mogla biti samo glagoljica, i to glagoljica koja je po svojem osnovnom fondu bila starijega, još obloga ili poluobloga tipa (do XI st.). Daničić je – jer svega toga (toga zamjenjivanja) ima i u Hvalovu rukopisu – neka mjesta pokušavao tumačiti i pogreškama, i premetanjima i kojekako, no toga je toliko – i ti odnosi su grafijski toliko jasni (osobito ako se uzmu u obzir bosanske varijante) – da su njegova tumačenja za neka takva mjesta danas sasvim neodrživa.

Neki od ovih elemenata zacijelo su se nalazili i u pratektu sa kojega su se ostali tekstovi prepisivali – s kojima se Apokalipsa po Bosni širila. Takav je element na pr. u I₂₀, gdje svi bosanski tekstovi imaju anđelu (ἀγγελοι τῶν ἐπτὰ ἐκκλησιῶν εἰσίν) a trebalo bi, prema grčkom tekstu, da tamo stoji anđeli (dakle odnos i : u, odnosno $\text{Ѣ} : \text{У}$;

ispor. i XVI₁₂, gdje sva tri teksta za *istokъ* (*ἀνατολή*, ortus) imaju *ustokъ*).

To bi dakle, čisto grafijski, upućivalo na glagoljsko područje i, jer se radi o Apokalipsi, možda više na zapadno nego na južno (jugoistočno) makedonsko glagoljsko područje. Međutim, to se ne može naprećac znati, pa treba dobro i što objektivnije, nepristranije ispitati obje mogućnosti. Pri tom ćemo nolens volens – jer ne raspoložemo sa glagoljskim tekstovima Apokalipse sa toga jugoistočnoga (makedonskoga) područja – morati posegnuti za starijim ćirilčkim pravoslavnim, u prvom redu ruskim tekstovima, da vidimo, nije li se u njima sačuvalo i takve starine, koja bi genetički ove bogumilske tekstove vezala više za Istok nego za Zapad. Trebat će, drugim riječima, i u pojedinostima i u cjelini, s obzirom na samu strukturu, ispitati odnos ovih bogumilskih tekstova prema Zapadu (prema hrvatskim glagoljskim spomenicima i Apokalipsama koje su se u njima očuvale) i prema Istoku (prema ćirilskim Apokalipsama i prema starinama koje su se u njima očuvale i koje bi, možda, upućivale na davno glagoljsko, nekoć zajedničko, još staroslavensko porijeklo jednih i drugih tekstova).

ZAPAD

Onome što je gore rečeno, da su tekstovi bosanskih krstjana nastali na glagoljskoj osnovi i da se neke njihove lapsoidalne varijante mogu tumačiti kao pogreške nastale kod prepisivanja sa glagoljskih predložaka, prividno se protivi to što Apokalipsa hrvatskih glagoljaša predstavlja općenito prijevod prema Vulgati, dok ona bosanskih krstjana predstavlja prijevod sa grčkoga jezika. Međutim – u Apokalipsi hrvatskih glagoljaša ima veći broj ne samo mjesta koja se ne ravnaju prema Vulgati, nego ima i cijelih konstrukcija koje su suprotne načinu izražavanja u Vulgati, a ne može se za njih reći da idu u izvorni fond slavenskih oblika. To će biti osobito različite participske konstrukcije.

Ako se ova mjesta, u kojima dolazi do razilaženja s Vulgatom, usporede s grčkim tekstom, vidjet će se da su ona mahom u skladu s njim i s njegovim načinom izražavanja. Osim toga, vidjet će se da se glagoljski tekstovi u mlađim prijepisima (već u Vt⁸, a osobito u

⁸ Kratice za glagoljske tekstove označuju brevijare Vt = vaticanske (ilirске), Vb = vrbničke, N = novljanske, Vn = Vinodolski, Pm = Pašmanski, D = Dragučki, B = Baromićev, Br = Brozićev i VO = brevijar Vida Omišljana (jedan od najvrednijih, iz g. 1396).

B i u Br) postepeno sve više približavaju tekstu Vulgate. Evo nekoliko primjera.

- I₉ *νῦ οτοκέ παρκαεμέμη πατομέ* = VO (*patomosé*), *ἐν τῇ νήσῳ τῇ καλουμένῃ πάτμο*: in insula quae appellatur Patmos;
- I₁₇ *κλιῶν σμῦρτι ἰ ἀδῦ* = VO (*ada*), *τὰς κλειῖς τοῦ θανάτου καὶ τοῦ ἄδου*: claves mortis et inferni;
- II₁ *δρῶζει* = VO, *ὁ κρατῶν*: qui tenet;
- 7 *ροβῆζδajuštumu δαμῦ emu* = VO (*robêžd'shumu*), *τῷ νικῶντι δώσω αὐτῷ*: vincenti dabo, isp. i II₁₇ 26;
- 14 *ἔστι ζῆρῦνυ ἰδολῶσκυju* = VO (*z'rtvu kapištṽ*), *φαγεῖν εἰδωλόθῦνα*: edere;
- 18 *ποζέ ego ποδοβνέ μέδι λιβανονέ* = VO, *οἱ πόδες αὐτοῦ ὅμοιοι χαλκολιβάνο*: pedes eius similes aurichalco; mlađi i manje konservativni tekstovi su to kojekako dalje "razrađivali", na pr. Vt₅ *μέδι v pešti razžeženi v livané*, N₂ *μέδι v pešti razžeženi livanονέ*, B Br *midi v pešti razžeženi v livani*;
- II₁₉ *νέμη* = VO, *οἶδα*: novi (tal. inc. 1483 io ho cognosciuto);
- 20 *υῖτῖ ἰ λῆστῖτῖ μοεῖ ραβῖ λυβῖ stvoriti - λῆστῖτῖ μοεῖ ραβῖ bludṽ tvoriti* VO, *διδάσκει καὶ πλανᾷ τοὺς ἔμοῦς δοῦλους πορνεῦσαι*: docere et seducere servos meos fornicari;
- 24 *ne razumêšē glubini sotonini* = VO, *οὐκ ἔγνωσαν τὰ βαθέα τοῦ Σατανᾶ*: non cognoverunt altitudines satanae;
- III₂ *ne obrêtv - ne obrêtoh'* VO, *οὐ (γὰρ) εὑρηκα*: non (enim) invenio;
- 5 *ροβῆζδαεῖ* = VO, *ὁ νικῶν*: qui vicerit;
- 9 *se daju* = VO, *ἰδοὺ δίδωμι*: ecce dabo;
- 13 *zlatο razdeženo ognemṽ* = VO (*razdeženoe*), *χρυσίον πεπυρομένον ἐκ πυρός*: aurum ignitum probatum;
- V₃ *ni na zemli ni podṽ bezdṽnoju* = VO, *οὐδὲ ἐπὶ τῆς γῆς οὐδὲ ὑποκάτω (τῆς γῆς, gdje je ὑποκάτω rastavljeno u ὑπό ἰ κάτω ἰ prema tome stavljeno bezṽdna, bezdan)*: neque in terra neque subtus terram;
- 6 *ἰ vidêhv po srêdê prêstola* = VO, *καὶ εἶδον ἐν μέσῳ τοῦ θρόνου*: et vidi: et ecce in medio throni;
- 8 *ἰ egda priêtv knigi* = VO, *καὶ ὅτε ἔλαβεν τὸν βιβλίον*: et cum aperuisset librum;

- 11 *bê čislo ih̄v t̄omi t̄omami i tisušte tisuštami* = VO, ἡ ῥ ἀριθμὸς αὐτῶν μυριάδες μυριάδων καὶ χιλιάδες χιλιάδων: erat numerus eorum milia milium;
- 12 *silu i bogat̄stvno* = VO, τὴν δύναμιν καὶ πλοῦτον: virtutem et divinitatem; Pm Vn N₂ *silu i bož̄stvno*;
- 14 *i star̄bci padu nic̄v i pokloniš̄e s̄e* = VO (mj. *padu nic̄v – padoš̄e*), καὶ οἱ πρε βύτεροι ἔπεσαν καὶ προσηκύνησαν: et viginti quattuor seniores ceciderunt in facies suas et adoraverunt viventem in saecula saeculorum;
- VI₂ *sēdēi* = VO, ὁ καθήμενος: qui sedebat;
- 6 *huniž̄v – huniks̄v VO, χοῖνιξ̄*: bilibris; *dvolibrica* Pm N₂, *dēkalitra* Vn N₁ D;
- 8 *smr̄ot̄v i ad̄v* = VO, Θάνατος καὶ ὁ Ἄιδης: Mors et Infernus;
- ib. *na četvr̄etoi č̄esti zeml̄e* = VO (četvr̄'tēi), ἐπὶ τὸν τέταρτον τῆς γῆς: super quattuor partes terrae;
- 11 *i dani biš̄e komuž̄do ih̄v rizi b̄eli* = VO, καὶ ἐδόθη αὐτοῖς ἑκάστη σιολὴ λευκὴ: et datae sunt illis singulae stolae albae;
- 13 (*smokounica*) *o' v̄etra veliē dviž̄ima* = VO, (συκῆ) ὑπὸ ἀνέμου μεγάλου σειομένη: (figus) cum a vento magno movetur;
- 15 *vel̄mož̄ane i tisušt̄bnici i bogati* = VO (vel'može), οἱ μεγασιτάνες καὶ οἱ χιλίαρχοι καὶ οἱ πλούσιοι: tribuni et divites;
- VII₁ *da ne diš̄etv v̄etr̄v na zemlu* = VO, ἵνα μὴ πνέη ἄνεμος ἐπὶ τῆς γῆς: ne flarent (sc. venti) super terram;
- 15 *i sēdēi na pr̄estolē* = VO καὶ ὁ καθήμενος ἐπὶ τοῦ θρόνου: et qui sedet in throno (prema VIII₂ *vidēhv sed̄tv anđ̄el̄v iže pr̄ēdv bogot̄v stoēhu* = VO, εἶδον τοὺς ἐπιτὰ ἀγγέλους οἱ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ ἐστήκασιν: vidi septem angelos stantes in conspectu dei;
- VIII₅ *i trus̄v* = VO, καὶ σεισμός: et terraemotus magnus;
- IX₁₁ *gr̄č̄vski glagolet̄v s̄e imē emu gub̄e* = VO *gr'č̄vski že ime imat' gube*, ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ὄνομα ἔχει Ἀπολλύων: cui nomen . . . graece autem Apollyon;⁹
- 8 *i glas̄v iže sliš̄ah̄v s̄v nebese* = VO, καὶ ἡ φωνὴ ἦν ἠκουσα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ: et audivi vocem de caelo;

⁹ Vulg. dodaje latine habens nomen Exterminans, što glag. tekstovi prevode sa a latinski isprojaei VO, isprujaei Vts, ime imat̄v izvrḡei N₂, a N₁ dodaje: a hrvatski zatirae.

- XI₃ *огнь ishoditъ iz ustъ eju . i poêdaetъ vragi eju = VO, πῦρ ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ στόματος αὐτῶν καὶ κατεσθίει τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν*: ignis exiet de ore eorum et devorabit inimicos eorum;
- XII₂ *i vъ črêvê imušti vъpietъ boleštî i straždušti roditi = VO, καὶ ἐν γαστρὶ ἔχουσα, καὶ κράζει ὠδίνουσα καὶ βασανιζομένη τεκεῖν*: et in utero habens, clamabat parturiens et cruciabatur ut pariat;
- 18 *i stahъ = VO; καὶ ἐστάθην*: et stetit;
- XIII₂ *i dastъ emu zmiî silu svoju i prêstolъ svoi i oblastъ veliju = VO (da, veliku), καὶ ἔδωκεν αὐτῷ ὁ δράκων τὴν δύναμιν αὐτοῦ καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ καὶ ἐξουσίαν μεγάλην* et dedit illi draco virtutem suam et potestatem magnam;
- 8 *i poklonetъ se emu = VO, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτόν*: et adoraverunt eam;
- XIV₁₈ *imêei oblastъ = VO, ἔχων ἐξουσίαν*: qui habebat potestatem;
- XV₅ *skiniê = VO, ἡ σκηνή*: tabernaculum;
- XVI₉ *i ne pokloniše se dati emu slavi = VO (pokaêše se),¹⁰ καὶ μετενόησαν δοῦναι αὐτῷ δόξαν*: neque egerunt paenitentiam ut darent illi gloriam;
- 14 *znameniê êže ishodetъ na cêsare vșe vseleniê . sьbrati e na branъ dne kъ tomu velikago boga vsedrъžitela = VO (dni, tomu), σημεῖα, ἃ ἐκπορεύεταν ἐπὶ τοὺς βασιλεῖς τῆς οἰκουμένης ὅλης, συναγαγεῖν αὐτοὺς εἰς τὸν πόλεμον ἡμέρας ἐκείνης τῆς μεγάλης τοῦ θεοῦ τοῦ παντοκράτορος*: (facientes) signa, et procedunt ad reges totius terrae congregare illos in proelium ad diem magnam omnipotentis dei;
- 21 *gradъ veliki êko talantъski = VO (talanъt'sk'), χάλαζα μεγάλη ὡς ταλαντιαία*: grando magna sicut talentum; *i hulîše člouêci boga o' êzvi gradъniê êko veliê estъ êzva ego zêlo = VO (om. zêlo), καὶ ἐβλασφήμησαν οἱ ἄνθρωποι τὸν θεὸν ἐκ τῆς πληγῆς τῆς χαλάζης, ὅτι μεγάλη ἐστὶν ἡ πληγὴ αὐτῆς σφόδρα*: et blasphemaverunt Deum homines propter plagam grandinis, quoniam magna facta est vehementer – gdje je u grč. αὐτῆς pročitano kao αὐτοῦ);
- XVII₈ *bê i nêstъ i prêdъsta = VO (bistъ), ἦν καὶ οὐκ ἔστιν καὶ παρέσται*: erat et non est;

¹⁰ I M i H imaju pokaêše se; navodim ovaj primjer samo zbog konstrukcije s infinitivom.

- XVIII₂ *i v̄z̄v̄ri kr̄r̄p̄kim̄ glasom̄ glagol̄e* = VO, *καὶ ἔκραξεν ἐν ἰσχυρῇ φωνῇ λέγων*: et exclamavit in fortitudine dicens;
- 13 *i smidala* = VO (*semidala*), *καὶ σεμίδαλιw*: et similiae; *kon̄ i redon̄ i t̄eles̄* – VO *kon'* i *kolesnic'* i *t̄eles̄*, *ἰππων καὶ ῥεδῶw καὶ σωμάτων* equorum et rhedarum et manicipiorum;
- 23 *vel̄možane* = VO *velmože*, *οἱ μεγιστᾶνες*: principes;
- XIX₆ *ēko v̄cari s̄e* = VO, *ὅτι ἐβασίλευσεν*: quonim regnavit;
- XX₇ *na bran̄ s̄vbrati e* = VO, *συναγαγεῖν αὐτοὺς εἰς τὸν πόλεμον*: et congregabit eos in proelium;
- 14 *sm̄r̄v̄t̄ i ad̄* = VO, *ὁ Θάνατος καὶ ὁ Ἄιδης*: infernus et mors;
- XXI₂ slav. i gr. *nemaju et ego Iohannes*;
- 11 *slavu božiju* = VO, *τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ*: claritatem Dei;
- XXII₂₁ *s̄v vs̄emi sv̄etimi* = VO, *μετὰ πάντων* (cod. Sin. dodaje *τῶw ἁγίωw*): cum omnibus vobis.

Ovo su samo neki primjeri. Ima i drugih, koji su po kompoziciji i po postanku kadšto još mnogo zanimljiviji od navedenih. U III₁₇ je na pr. grčko *ὁ ταλαίπωρος καὶ ὁ ἐλεινὸς καὶ πτωχὸς* (lat. miser et miserabilis et pauper) u bosanskim tekstovima prevedeno sa *okan̄n̄b i mil̄b i ništ̄b*, stariji ruski tekstovi (Amfil., mitrop. Alek.) nisu srednji pridjev više pravo razumjeli, jer ga u toj funkciji nije bilo u njihovu jeziku, pa su *mil̄b* pretvorili u *mal̄b* ili *mn̄ii* (manji); slično i glagoljski tekstovi teksto mjesto *mil̄b*, kako je jamačno bilo u pramatici, pišu *mal̄i* (VO) ili to opisuju sa *lišen̄b* ili *slab̄b*.

Neka udaljavanja mogla su biti i slučajna, tako na pr. kada u III₂₁ VO i Amfil. grčko *καθίσαι* latinsko *sedere* prevode sa *ēsti*, *jasti*, jasno je da je to postalo od *s̄esti* (u VO to je mogla biti neposredna griješka do koje je došlo kod prepisivanja, u Amfil. ta je griješka već bila posredna, kako pokazuju relacije *s̄esti* > *ēsti* > *jasti*). U V₄ je — možda i prepisivanjem — najprije pretvoreno *-hv* u *-hu* tako da je 1. lice jedn. postalo 3. lice mn., a zatim mu je prilagođen pridjevski dodatak (*plakahu s̄e mnogo* pa *plakahu se mnozi* u VO prema grč. *ἐγὼ ἔκλαιον πολὺ*, lat. ego flebam multum).

Kako su se glagoljski tekstovi postepeno prilagođivali Vulgati, pokazuju i primjeri u VI₆ gdje grčko *χοιβίς* (lat. *bilibris*) u bosanskim i konservativnijim glagoljskim tekstovima ostaje neprevedeno (*huniz̄b* — *hunik̄b's'* u VO), u mlađima se, kako se vidjelo, prevodi sa *dvolibrica* (Fm N₂), *dēkalitra* ili *dekalitra* (Vn D N₁). U IX₉ opet, gdje bosanski tekstovi imaju *br̄n̄e* (ruski *brone*), Vidu Omišljaninu ovaj oblik više nije bio jasan pa ga pretvara u *brani* (*i im̄ehu brani*),

dok ga mladi i manje konservativni tekstovi pretvaraju u *odeća*, *oděća* (Vn Vt₅), *odeja*, *odiја* (N₁ D, samo Martinčev brevijar — tj. N₂ — ima *brne*: *ěk(o) brne*).

Neka su mjesta u grčkom i u latinskom tekstu nejednako spojena pa to daje različit smisao onome što je rečeno. Na pr. u IX₁₄ grčki tekst glasi *λέγοντα τῷ ἔκτῳ ἀγγέλῳ, ὁ ἔχων τὴν σάλπιγγα λῦσον τοὺς τέσσαρας ἀγγέλους* a latinski *dicentem sexto angelo, qui habebat tubam: Solve quattuor angelos*, gdje se particip u grčkoj verziji veže za drugi a ne za prvi dio, a u latinskoj je verziji obrnuto, i u tom se slučaju i ćirilski i glagoljski tekst ravnaju prema grčkoj verziji (ćir. bos. *glagolę kę šestomu anđelu . iměei trubu razdrěši . đ. anđeli* — glag. VO: *glagoljuštъ k šestomu anjelu . iměei trubu . razdrěši četiri anjeli*). Slično je i u XX₉.

Na drugim mjestima mogao je i prevodilac i kopist pogriješiti pa štošta spojiti, što u predlošku sa kojega se prepisivalo ili prevodilo nije bilo spojeno. Na pr. u XIII₅ grčki tekst ima *καὶ ἐδόθη αὐτῷ στόμα λαλοῦν μεγάλα καὶ βλασφημίας* a latinski *et datum est ei os loquens magna et blasphemias*, a Vid Omišljanin ima i *dana biše emu usta glagoljušta velie huli*, bosanski tekstovi imaju . . . *usta glagolušte velmi huli*. U oba slučaja može se kao povod uzeti da je izostavljeno i pa su riječi koje je ono razdvajalo spojene u cjelinu, no moglo je tomu biti razlogom i slobodno traženje boljega smisla, koje je i u grčkom fondu (na pr. u novopronađenom tekstu p¹⁷) dovelo do toga da je u XIII₆ *βλασφημίας* pretvoreno u *βλασφημῆσαι*.

Posebno poglavlje predstavljaaju mjesta na kojima su grčke riječi krivo pročitane i prema tome krivo shvaćene i krivo prevedene. Takva su mjesta na pr. — da samo neka spomenem — u X₄ (*καὶ μὴ αὐτὰ γράψῃς* — et noli ea scribere, ćir. *po sihъ piši M, po syh' pyšy H, po sihъ i piši R*, glag. *i po sih' napišeši VO*, mladi tekstovi kao Vt₅ N₁ D u svojoj revidiranoj redakciji već imaju *ne piši*), gdje je do odvajanja došlo tako da je *μὴ αὐτὰ* protumačeno *μεθ' αὐτα*, odn. *μετὰ ταῦτα*. Slično je mjesto i u XV₆ (*ἐνδεδυμένοι λίνον καθαρόν λαμπρόν* — vestiti lino mundo et candido) gdje je *λίνον* zamijenjeno sa *λίθον* (*oblъčeni vъ kamenъ světalъ M R, oblъčeni vъ kamenъ svytalъ H*, glag. *oblěčeni v kamen' čist' i světlъ VO*) — ako tako već nije bilo u grčkom predlošku, jer je toga bilo i u grčkim tekstovima (v. Hoskier o. c., Bover o. c.). Ispor. i XIX₂ (*δὲ ἔκρινεν τὴν πόρνην τὴν μεγάλην* — qui iudicavit de meretrice magna), gdje je u ćirilčkim tekstovima svagdje *ěko sudilъ esi gradu*, a isto je tako i u glagolj-

skom brevijaru Vida Omišljanina (*êko sudil' esi gradu*), dok ostali manje konservativni glagoljski tekstovi mjesto *gradu* imaju *o' ljubodêice* (*ljubodêinice*) *velikie* ili *velikoe* Vn N₂ B Br, ili *bludnicu* (*bljudnicu*) *veliju* (*velikuju*, ovako i mitr. Aleksije u ruskom tekstu) Vt₅ N₁ D, koji prema tome i u drugom dijelu mjesto *iže prosmradi* (M H R VO) imaju *êko* ili *ka* ili *êže oskvrnila estv*, odnosno *êže oskvrni* ili *pogubi*). Očito je tu *πόρνῃν* sa srednjogrč. $\eta > \iota$ zamijenjeno sa *πόλιw* i tako prevedeno.

Ovakvih bi se primjera još nekoliko moglo navesti, no mislim da je i to dovoljno da se vidi 1. da je i kod glagoljskih tekstova iskonsku, najstariju osnovu predstavljao tekst koji je bio preveden iz grčkoga jezika, 2. da je taj tekst naknadno, uglavnom u prvoj polovini ili oko sredine XIV vijeka, bio podvrgnut crkvenoj recenziji kojoj je cilj bio da se svi glagoljski tekstovi — kada je već Rim dopustio upotrebu glagoljice u crkvi — u svemu prilagode obavezanim latinskim prijevodima propisanim od strane rimske kurije, i 3. da su razlike koje na prvi pogled razdvajaju hrvatske glagoljske i bosanske krstjanske (bogumilske) tekstove — koliko se Apokalipse tiče — recentne, i da na glagoljskoj strani očito nisu mogle biti starije od XIII vijeka. Ovo je potrebno bilo istaknuti da bi se moglo u širem obliku postaviti pitanje, odakle je Apokalipsa, ako se prepisivala iz glagoljskih matica — a već smo vidjeli i ovdje (v. str. 52), da je tako jamačno bilo, a i otprije se znalo da su mahom svi važniji bogumilski tekstovi bili prepisani iz glagoljskih matica — mogla dospjeti u Bosnu, sa zapada, iz hrvatskih krajeva, ili sa istoka, sa makedonskog ili makedonsko-bugarskog područja (srpsko područje kod toga ne dolazi u obzir s jedne strane zato što u vrijeme kada je Apokalipsa dolazila u Bosnu, tj. u XI i XII st., ako već ne i prije toga, ništa ne znamo da li je ona u srpskim krajevima bila raširena, a kada je ondje (od poč. XIII v.) uvedena raška recenzija (s normalnim *u*, *ie*), ona nije izvršila nikakav utjecaj na bogumilske (krstjanske) tekstove). Da bi se moglo odgovoriti na ovo pitanje, treba malo detaljnije razmotriti odnose u kojima su bosanski tekstovi stajali — ili mogli stajati — prema tekstovima koji su se upotrebljavali na Istoku.

ISTOK

Već je prije rečeno da se Apokalipsa na Istoku u Srednjem vijeku razmjerno zapostavljala i da nema mnogo tekstova ove vrste u ćiriličkim spomenicima (u Arhivu Jugoslavenske akademije znanosti

i umjetnosti u Zagrebu kao da (prema usmenoj obavijesti) nema nijednoga, a Arhiv Srpske akademije u Beogradu ima (po Lj. Stojanoviću) samo jedan, ali mlađi, iz druge polovine XVIII vijeka). Kod Karskoga zabilježena su samo tri, jedan komentirani iz XII stoljeća (iz zbirke N. K. Nikoljskoga), zatim jedan mlađi — također komentirani — koji pripada Troico-Sergejevskoj lavri, i napokon treći, već spomenuti Vatikanski, iz XV vijeka. Ako se tekst najstarijega od ovih triju prema otisku kod Karskoga (str. 379, kefal. .nz., Apokal. XIX₇₋₉) isporedi s bosanskim tekstovima i s tekstom kod Amfilohija, vidjet će se da postoje izvjesne razlike koje nose ruske oznake i koje ovaj tekst odvajaju od bosanskih tekstova i vežu za ostale spomenike sa istočnoga područja (v. kefalaiion o *bracêhъ tainy* . i o večeri *agnъči* prema bos. o *braci tainie večere agnъče* H R, o *braci tainimъ večere agnъče* M, gdje je tekst u bosanskim rukopisima stariji i bliži grčkoj i staroslavenskoj (uspor. *Su*) osnovi, ili XIX₉ gdje i rukopis Nikoljskoga i ostali ruski rukopisi imaju *si slovesa istinъna božija sutъ*, a u bosanski je fond iz XXI₅ i XXII₆ prodrlo sinoptičko *vêrъna: si slovesa vêrna istova božyê sutъ* H, *si slovesa vêrna istova . božîê sutъ* R; M ima samo *si slovesa istova božîê sutъ*, a glagoljski tekstovi mjesto *istova* imaju *istinъna* što je međutim također mogla biti posljedica mlađih adaptacija).

A. Gorskij i K. Nevostruev u prvoj knjizi svojega *Opisa slaven-skih rukopisa Moskovske sinodalne biblioteke* (Moskva, 1855) navode tri kodeksa (1—3, iz 1499, 1556, i iz XVI st.) koji sadrže Apokalipsu s oznakama poglavlja i s podjelom na slova (24) prema komentarima Andrije Kesarijskoga. Doista, neke interpolacije upućuju na takvu vezu, a među njima je i ta, da se u XXI₁₉₋₂₀ različiti primjerci dragoga kamenja tumače imenima dvanaestorice apostola. Kako su, međutim, ovi tekstovi odreda mlađi od bosanskih Apokalipsa, a osim toga su među sobom dosta slični tako da se od njih odvajaju, nećemo se dalje na njima zadržavati. Važnije je za nas ono što je izdao Amfilohij, a to je Apokalipsa Rumjancevskogoga muzeja iz XIV st. s paralelama iz tekstova mitrop. Alekseja (također iz XIV st.), iz Amfilohijeve Apokalipse XV—XVI st., iz Ostroške biblije g. 1581. i iz Kutajskogoga Novoga zavjeta g. 1652. Ako se svi ovi tekstovi isporede s bosanskima, vidi se da se oni u nekim varijantama frontalno razilaze, tako da ruski (uopće pravoslavni) tekstovi imaju jedno čitanje a bosanski (bogumilski) drugo. Na pr. grčko *ὁ ἕχων οὐδὲ ἀκουσάτω* (*ti tò pneûma λγει*) ruski tekstovi redovno prevode sa

imêjai uho da slyšiti a bosanski sa imie (= imêe) uši slišati da slišiti (tako u II₇, 11, 17, 29, III₆, 13, 22). Ili u III₁₂ za grčko *καὶ ἔξω οὐ μὴ ἐξέλθῃ ἔτι καὶ γράψω ἐπ' αὐτὸν τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ μου καὶ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως τοῦ θεοῦ μου τῆς καινῆς Ἱερουσαλήμ* rus. tekstovi imaju i *vonъ ne izide ješte i napišju na nemъ ime boga mojego . i ime grada novago ijerusolima shodeštago s nebesъ* : u bosanskima je to promijenjeno pa u njima (na pr. u M) taj tekst glasi i *vanъ ne imatъ iziti k tomu . i napišu na nemъ ime moe ime grada boga moego novago erusolima*, itd. Ili u XVI₈, gdje grčko *καυματῖσαι* ruski tekstovi prevode sa *opaliti, opalēti, ožešti* a bosanski sa *oznoiti*. II' u XXI₂₁, gdje je druga polovina versa u ruskim tekstovima osakaćena a svi bosanski rukopisi na tom mjestu imaju pun tekst (*putъ gradu zlato čisto . êko stklo čisto ľstešte se R, ili lastei se H, ili staklo ľšte se M*), i sl. A u svima ovima mjestima bosanski se krstjanski rukopisi gotovo od riječi do riječi podudaraju s hrvatskim glagoljskim tekstovima (na pr. u brevijaru Vida Omišljanina *imêei uši slišati da slišit'*, III₁₂ i *van' ne imat' iziti k tomu . i napišu na nem' ime moe . ime boga moego novago erusolima shodeštago s nebesъ*, XVI₈ *oznoiti*, XXI₂₁ i *put' gradu zlato čisto . êko staklo ľstešte se*). Ovo potvrđuje prije svega, nema sumnje, veliku starinu bosanskih tekstova, a zatim — posredno — upućuje također na uske veze koje su to područje vezale s glagoljaškim Zapadom i koje su, čini se, bile i starije, i jače, i iskonskije od veza koje su ta područja vezala s Istokom. Da je u njima i takvih mjesta koja su starija i od istočnih i od zapadnih varijanata, pokazuje na pr. XX₁₄, gdje za grčko *καὶ ὁ θάνατος καὶ ὁ Ἄιδης ἐβλήθησαν εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρός. οὄτις ὁ θάνατος ὁ δεύτερός ἐστιν, ἡ λίμνη τοῦ πυρός* Apokalipsa Rumjancevskog muzeja ima samo *I smrtъ i adъ položena bysta vъ jezero ognenoje*, mitr. Aleksije, Ostroška biblija 1581. i Kutajski Novi zavjet 1652, koji već predstavlja recenziju kod koje se zaglédalo i u druge tekstove, dodaju ovomu *se estъ vtorae smertъ ili się estъ vtor . smertъ*, tako i Vid Omišljanin ima i *semrѣt' i adъ vѣv'goše v' ezero ognъnoe . Se semrѣt' vtorae est'* a samo bosanski tekstovi imaju punu verziju koja najpotpunije predstavlja grčki tekst (*smrѣtъ i adъ priložena bista vъ ezero ognъnoe . si je smrѣtъ utoraê ezero ognъnoe M, smrѣtъ i adъ priložena bista . vъ ezero ognъnoe . si estъ smrѣtъ vѣvora ezero ognъnoe R*, a H je malo dao maha svojoj učenosti i mašti, no ni on se nije odvojio od osnovnog, starog teksta: *smrѣtъ*

i adb prêložena bysta v̄b ezero gorušte ognem̄b i župelom̄b . si je smr̄t̄b utora ezero ogneno; ako se s ovime isporedi lat. Et infernus et mors missi sunt in stagnum ignis. Haec est mors secunda, vidi se da su glagoljski tekstovi jamačno prilagođeni Vulgati, no vidi se također da su i ruski pravoslavni tekstovi — bar oni mlađi — bliži Vulgati nego grčkom tekstu, koji se u slavenskom prijevodu sačuvao samo u tekstu bosanskih bogumila.

Napokon, na bliže veze između bosanskih i hrvatskih glagoljskih tekstova upućuju i različne specijalne varijante, kao na pr. one koje se osnivaju na krivom shvaćanju i, prema tome, krivom prevođenju nekih grčkih oblika. Kao takve mogu se na pr. tumačiti varijante u I₁ (*ἐσήμαν ἐν ἀποπειλάς* — et significavit mittens — *iskazav̄b poslav̄b*), ili u II₁₆ (*μετ' αὐτῶν* — cum illis — *s toboju*), i sl. Druge pak varijante upućuju na glagoljsku (i to opet na zapadnu glagoljsku) osnovu, kao što je na pr. u hapaksu *vestelei* (XVIII₁₇ *vsak̄b plavei v̄b korablihb̄ i vestelei eliko u mori dilajut̄b se R, i vsaki plavae v̄b korablih̄ i vestelei eliko u mori dilajut̄b se H, M to pretvara u "vlastele": i vsaky plavae v̄b korablihb̄ i vlastele i eliko v̄b mori dēlajut̄b se; Rusi ga naprosto izostavljaju: Rumjan. i vsęk̄b plavajai v̄b korablih̄ . i vsęk̄b jeliko v̄b mori dēlajut̄b, mitr. Aleks. i korabli i elici more dēlajut̄b). Grčki tekst *καὶ πᾶς ὁ ἐπὶ τόπον πλέων καὶ ναῦται καὶ ὄσοι τὴν θάλασσαν ἐργάζονται* upućuje na to da *vestelei i vlastele* u bogumilskim tekstovima predstavljaju krivo pročitano i zatim u M krivo protumačeno (vjerojatno skraćeno) glagoljsko *vozi-tele* (u Vn N₁ N₂ Br *korabl'nici*), koje još ima na pr. Vid Omišljanin (*i vsk̄b' plavaei v̄b korablih̄ . i vozitele . i eliko v̄b mori dēlajut̄b*).*

Ima, razumije se — iako ne u velikom broju — i takvih mjesta gdje varijante nisu morale biti slučajne, gdje nisu nastale zbog druge osnove ili zbog krivog čitanja ili prevođenja, nego su mogle biti i namjerne — ili podsvijesno namjerne — takve koje su — bilo svijesno, bilo polusvijesno, bilo podsvijesno — piscima (pisarima) diktirali pogledi što su ih *krstjani* kao pripadnici »crkve bosanske« imali s obzirom na neka vjerska pitanja i s obzirom na život oko sebe. Takve bi varijante mogle biti — ako se uzme za osnovu Popis zabluda bosanskih krstjana (Isti sunt errores hereticorum bosnensium) prema rukopisu I a 57 Arhiva Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, pa popis što ga je u svoje vrijeme Rački našao u cod. LXIV mletačke Marciane i, napokon, popis u sti-

lizaciji kardinala Torquemade¹¹ — na pr. u XI₁₉ (*i otvrže se crkvy bžyē na nbsy i ēvy se krabyē zavēta bžyē i byše blystaniē H, i otvrže se crkvi bžiē na nbsihb i ēvi se kbrabi zavita bžiē i biše blistanvē M, i otvrže se crkvv bžiē na nbsihb i ēvi se krabiē zavita božiē i biše blistaniē R*): svuda je tu iza zavēta izostavljeno v̄ crk̄v̄vi ego, *ἐν τῷ ναῶ αὐτοῦ*, pa bi se eventualno moglo pomisliti da je tomu izostavljanju mogla kumovati opozicija u kojoj su krstjani bili prema materijalnim crkvama, crkvama kao zgradama (v. *condempnant ecclesias materiales; ecclesia vel cruces sive imagines non debent adorari; apud eos esse dei ecclesiam... ecclesias materiales contempnentes dicunt eas synagogas sathane, opp. cc.*). Takvo je mjesto i u XXII₂, gdje se u sva tri bosanska rukopisa za životno stablo kaže da je sposobno da dvanaest puta na mjesec savije (stvori, začne) plod (*drēvo životnoe tvorešte plodv .vij. kratv na mscv M R, drēvo žyotno tvorešte plodv dva na desetv kratv na mscv H*). Ako se uzme u ruke ljekaruša o kojoj je riječ na str. 71, vidjet će se da se po pučkom vjerovanju sposobnost koncepcije (začeca) ograničavala manje više na dvanaest dana (sa po dva prijelazna pojasa od po šest dana, kada nije dolazilo do začeca, 4 + 6 + 12 + 6),¹² pa bi se spomenuta varijanta mogla dovoditi u vezu s postavkama prema kojima su, navodno, bosanski krstjani stablo života smatrali ženom (Item dicunt lignum vite mulierem; lignum scientie boni et mali fuisse mulierem, Kniewald o. c.). Napokon, ako se uzme da je kod njih postojao negativan stav prema Ivanu Krstitelju, čini se gotovo prirodno da je u R i H i u naslovu istaknuto, da je to apokalipsa Ivana evanđelista (i apostola). No sve su to zaista slabi odjeci, pa se ne može reći da je u Apokalipsu pod utjecajem bogumilskoga vjerovanja ušlo koješta što u nju ne spada, ili da bi se na njezinoj osnovi mogli dobiti neki vrijedni podaci koji bi objašnjavali neke još uvijek skrivene pojedinosti njihova učenja.

Fo svemu sudeći, bosanske rukopise s ostalim ćiriličkim (na pr. ruskim) rukopisima veže u prvom redu to što su podijeljeni na glave (kefalaia) i što imaju neke interpolacije od kojih je možda najznačajnija ona u XXI₁₉,²⁰ koje nema u glagoljskim tekstovima. No

¹¹ V. Dr. Dragutin Kniewald, *Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima*, Rad JAZU knj. 270, Zagreb 1949.

¹² V. članak *Der Glagolismus im mittleren Balkanraum* (Die Welt der Slaven, I H. 3, Wiesbaden 1956). Da se kojom srećom sačuvaao cijeli komentar uz Apokalipsu, tamo bi zacijelo mnogo izrazitije došlo do izražaja pravo i neposredno krstjansko vjerovanje. Ovako, Srećkovićevo ev. i danas još u tome daje više nego Apokalipsa.

za kefalaiia se gotovo od riječi do riječi može ponoviti ono što je u svoje vrijeme Daničić rekao za Hvalovu podjelu psaltira na kathisme: da se odatle ne može zaključivati da su bosanski krstjani svoje knjige upotrebljavali onako kako se upotrebljavaju u Istočnoj crkvi, jer »bi moglo biti da se u Hvalovo vrijeme držalo da ta dioba pripada« u našem slučaju Apokalipsi te da ne mora da ima neke uže veze s crkvenim običajima, nego da ih je pisar naprosto prepisao ili prepisivao onako kako ih je u predlošku našao — i ne misleći da tu može biti razlike između onoga što je pripadalo jednoj crkvi i onoga što je pripadalo drugoj crkvi.¹³ To, što ove podjele nema u glagoljskim tekstovima koji su do nas došli, može biti i posljedica kasnijih adaptacija, a ta je u ovom slučaju mogla biti olakšana time što je naprosto — da bi se dobio čist tekst — trebalo samo izostavljati ono što je — kao na pr. u R — bilo ispisano crvenilom te je predstavljalo rubriku (crvljenicu).

J. M. Bover u predgovoru svojem izdanju Novoga zavjeta (Madrid 1959) misli da neobično veliko mnoštvo varijanata, koje se kod Apokalipse susreću i u najstarijim tekstovima, treba pripisati "episcopis aliquibus non ita vigilantibus" i da "scribis ergo, non vero auctori, talia menda adscribenda videntur".¹⁴ To će biti točno, no to još ne opravdava takvo zaista neobično veliko mnoštvo varijanata koje se nalaze i u najstarijim grčkim rukopisima. Zato je tako teško odrediti tekst ili maticu iz koje se prevodila bosanska Apokalipsa. Uzmimo samo XXI_{19, 20}. Na prvi pogled bi se činilo da je interpolacija o apostolima na tom mjestu odlika koja tako jasno veže bogumilske (krstjanske) tekstove s pravoslavnim tekstovima (kod Gorskoga i Nevostrueva), da bi se to gotovo moglo uzeti kao jedan od »dokaza« da je bosansko krstjanstvo (bogumilstvo) bilo istočnoga, pravoslavnoga porijekla. Međutim, svestrana kritika teksta kaže nešto sasvim drugo. Prije svega, ta je koncepcija — da onih dvanaest kamenova predstavljaju dvanaestoricu apostola — vrlo stara, pa već Ekumenije (VII st.) u svojem komentaru uz Apokalipsu o tome govori *ἄι τε τῆς παλαιᾶς καὶ οἱ νέαι τίμιαί λίθοι ἐν τοῖς τῆς πόλεως θεμελίοις, οἷτινες, ὡ εἰρηται, τοῖς ἀποστόλοις γράφουσιν*.¹⁵ H. C. Hoskier, nadalje, za grčki rukopis 59, koji je vrlo star a pripada

¹³ D. Daničić, *Hvalov rukopis*, Starine JAZU knj. III, Zagreb 1871, str. 7.

¹⁴ Io. M. Bover, *Novi Testamenti Biblia graeca et latina*, ed. IV, Matriti 1959, str. LXV; prema ovom djelu uzimao sam latinske i grčke citate ondje, gdje ih u ovoj radnji navodim.

¹⁵ H. C. Hoskier, *The Complete Commentary of Oecumenius on the Apocalypse*, Ann Arbor 1928.

grupi 59—121 te je osim toga vrlo blizak tekstu 12 (koji je bez komentara, ali je prepisan sa komentiranoga teksta) kaže doslovno *The arrangement of the twelve gates (XXI, 20) is out of the ordinary, for opposite the names of precious stones, stand, in the same line of text itself, the names of the twelve apostles*¹⁶, i zatim uz svaki dragulj-temeljac navodi imena koja se ondje spominju — od jaspisa-Petra do ametista-Matije, onako i onim redom kako je to u bosanskim rukopisima. Sad, ako se uzme u obzir da su to sve tekstovi koji pripadaju tzv. Erazmovskoj skupini grčkih izvornika i da su se oni širili po zapadnim krajevima, gdje se najvećim dijelom i danas nalaze (59 Nat. Suppl. gr. 99 Pariz, 12 (iz XII st.) Vat. Alex. 179 Rim, 121 Angelic. gr. 32 Rim), ne nameće li se odatle nekako samo po sebi pitanje, nisu li oni u vezi sa zapadnim balkanskim (jadransko-primorskim i otočkim) krajevima, koji su do kraja X vijeka pripadali Bizantu i gdje je još dugo poslije toga bilo tragova grčke vlasti i grčkoga bogoslužja, i nisu li — kao cjelina — bili u uskoj vezi s akvilejskom patrijaršijom, koja je za kulturno i vjersko buđenje upravo u ovim zapadnim južnoslavenskim krajevima i u Istri imala veliko, u izvjesnom pogledu presudno značenje? Spominjem to zato, što na ovakvo shvaćanje upućuju i neke pojedinosti, od kojih ću ovdje navesti tek ove.

U Apokalipsi I₂₀ u bosanskim rukopisima imamo *vb desnici* a većina grčkih tekstova ima *ἐν τῆς δεξιᾶς*, no A 81 i još neki kodeksi imaju *ἐν τῆ δεξιᾶ*, ili dalje, u II₁₇ petrogradski palimpsest (iz IX v.) ima jednako kao i Rukopis krstjanina Radosava *δῶσω ἀπὸ τῶ φαρῶν ἀπὸ τοῦ ξύλου* — *damъ emu êsti o' driva* (s naknadno odozgo dodanim *manini*), ili u II₂₃ bosanski tekstovi imaju *çeda ihъ* a i 81 ima *τέκνα αὐτῶν* (prema *αὐτῆς*, lat. *filios eius*, kako je u većine ostalih), u II₂₄ nalazi se u Radosavljevu rukopisu lapsus *vb tiêtirbarêi* (Thyatirae), a 81 također ima *ἐν Θυατειραίοις* (sa *oi* superscr.); slično je i u II₂₇, V_{4, 14} itd. U XVII₃ ima 81 istu interpolaciju koju nalazimo i u bosanskim rukopisima (da je žena grad koji će vladati nad krajevima zemaljskima), a jednako je i na kraju Apokalipse (u XXII₂₁), gdje Vulgata ima *cum omnibus vobis* a Bover za grč. tekstove daje samo normirano *μετὰ πάντων*, dok neke druge skupine (S V M, pa i H) u koje ide i 81 dodaju *ἀγιῶν* (u bos. rukopisima *sb vsimi svetimi*). Ako se sada na ovo doda, da i tekst 81 pripada skupini Erazmovskih

¹⁶ H. C. Hoskier, *Concerning the Text of the Apocalypse. Collations of all existing available Greek documents with the standard Text of Stephen's Third Edition*, London 1929, vol. I—II.

tekstova i da je, sva je prilika, kao i 204 prepisan sa nekog vrlo starog predloška u Mlecima (v. Hoskier *Concerning* I, 266: We have now found a sister MS. 204 at Venice written in very abbreviated cursive, but agreeing with 81 almost throughout), onda to još više utvrđuje ranije izrečenu misao, da su svi ovi — i bosanski i glagoljski (mislim glagoljski prije revizije u XIV st.) — tekstovi mogli biti (i jamačno bili) u vezi s grčkim tekstovima koji su se širili i prepisivali upravo u ovim zapadnim krajevima i koji se i danas većinom nalaze u arhivima u Rimu, Mlecima, Parizu i Münchenu. Gledani sa ovoga stajališta bosanski rukopisi dobivaju krupno značenje ne samo za povijest i za širenje Apokalipse među Slavenima nego i za utvrđivanje i za rekonstruiranje najstarije grčke verzije Apokalipse u našim i susjednim zapadnim zemljama.

GLAGOLJSKI ZAPIS U RUKOPISU KRSTJANINA RADOSAVA

Ovo je pitanje, iako ne tako krupno kao ono o kojem je gore bio govor, ipak važno ne samo s obzirom na tehničku, vanjsku stranu tekstova, nego i s obzirom na njihovu genezu i na njihovo prepisivanje. Ono je relativno važna karika i u kompleksu pitanja oko postanka i razvitka tzv. "bosanske crkve" u Srednjem vijeku, pa mu stoga treba prići vrlo oprezno i obazrivo.

Iz onoga što se posredno može izvesti iz premisa koje su prije bile dane, prilično jednoznačno izlazi da je pramatica iz koje su se prepisivale bosanske Apokalipse bila a) pisana glagoljicom, i to b) jamačno glagoljicom zapadnoga tipa, koja je u Bosnu došla iz zapadnih strana. Direktni dokaz za ovo predstavlja Rukopis krstjanina Radosava, u kojem je na dva mjesta — na f. 55. i na f. 57. — zabilježen azbučni niz glagoljice i to, kako sam već jednom rekao, glagoljice hrvatskoga tipa s kraja XI ili početka XII vijeka.¹⁷ Tom je glagoljicom pisan i zapis na f. 59, a što je osobito važno, i oba azbučna niza i glagoljski zapis na f. 59, i preostali ćirilički tekst pisala je ista ruka — ruka krstjanina Radosava, koji se u kolofonu (f. 58^v) onako lijepo obraća čitaocima riječima »gospodo ako sam što loše postavio, nemoite se tomui porugati ere mi sta ruci trudni težeće« (tj. od tega, od posla).

U posljednje se vrijeme u nekoliko navrata — sad iscrpnije, sad manje iscrpno, sad s obzirom na jedno, sad s obzirom na drugo —

¹⁷ J. Hamm, *Staroslavenska gramatika*, Zagreb 1958, str. 21.

pisalo o ovom rukopisu, pa i o spomenutim glagoljskim zapisima u njemu. Posljednji je o tome pisao Vj. Štefanić u Zborniku Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (vol. 2, Zagreb 1959) u raspravi u kojoj je spomenute zapise povezo sa zapisom u Čajničkom evanđelju (*Glagoljski zapis u Čajničkom evanđelju i u Radosavljevu rukopisu*, str. 5—15, sa 5 snimaka). Rezultati do kojih je došao dosta su nejednaki. Oni su vrlo pozitivni ondje gdje on drugi (donji) dio zapisa na f. 59 pripisuje osorskom kanoniku M. Saviću (iako *ê* u *cêlomudro* zbog svoje točke na uspravnom korpusu ne mora biti osobito relevantno: u *nečastiviê*, *ujupvaniê* i *prosvišćeniê* također je *ê* pa ipak na njem nema točke, a jedva se može misliti da je Savić namjerno mislio razlikovati svoje *ê* od onoga *ê* koje se nalazilo u predlošku; ako mu je bilo do ispravljanja ikavizama, trebao je ispraviti i *vici* u *vêcê* i *prosvišćenie* u *prosvêšćeniê*). Njegovi su razlozi koliko se tiču M. Savića, tj. da je on imao u rukama Radosavljev rukopis i da je činio bilješke i zapiske na njegovim marginama, uvjerljivi, i bili bi uvjerljivi i da su neke pojedinosti u izvođenju bile izostale. To je međutim samo drugi dio njegove rasprave: u prvom dijelu (str. 5—10) također ima vrlo točnih postavaka. Točno je na pr. kada za Čajničko evanđelje kaže (na str. 6) da glagoljski zapis u njem predstavlja "krasan primjer degeneracije jednog pisma, koje se nije prirodno dalje razvijalo, jer je ostalo bez organske veze sa širim područjem njegove upotrebe" i da u izvjesnom smislu — ako se uzmu u obzir neki znakovi retardacije — ovaj zapis predstavlja paleografski stadij otprilike oko sredine XIII vijeka (ib.), ali ja se ne bih olako složio s time, da je to moralo biti pismo istočnije tradicije. Autor sam kaže da je ćirilski tekst Čajničkog evanđelja pisan ikavski — onako, kako su pisana i ostala bosanska bogumilska (krstjanska) evanđelja — dakle zapadnim govorom, a ja uz to mislim da glagoljski zapis u tom evanđelju uopće ne mora predstavljati prijepis sa glagoljskog predloška nego da je to mogao biti i pokušaj da pisac glagoljskim slovima koja su mu morala biti poznata (zacijelo je umio dobro čitati glagoljicu, iako se sâm njome više nije služio) prepíše jedan kraći ćirilički tekst pisan raškom recenzijom. Na to upućuju neka slova (degenerirano *b*, *k*, *z*, poluglas dosta nalik na *i* i *sl.*) i ćir. ligaturno *ia*, *io* koje je pisac nehotice ostavio i u glagoljskom tekstu, a duktus sâm upućuje na svećenika koji je zacijelo bio vješt knjigama (pasivno svakako i glagoljskima). To pokazuje i inicijalno *r*, pa i *s*. Drugim riječima, razlika između anonimnog pisca zapisa u Čajničkom evanđelju i Mateja

Sovića kao pisca drugog (donjeg) zapisa na f. 59. Radosavljeva rukopisa sastoji se — ako se ovo ovako široko uzme — zapravo u tome, da su i jedan i drugi poznavali pismo kojim su svoje zapise napisali, ali se sami u svakodnevnom životu njime nisu služili, i kada su odjednom trebali — bilo iz kojih razloga — da nešto ovim pismom zapišu, da su i jedan i drugi išli oponašati poluustavna ili štampana slova, i to u vrijeme kada se u Hercegovini više nije pisalo glagoljicom, i kada se na Cresu i na Lošinju, ako se pisalo glagoljicom, već odavna pisalo kurzivom.

Ako se dalje ispoređuje oba zapisa, dolazi se do izvjesnih podataka koji se odnose a) na određene stupnjeve u degeneraciji glagoljice, b) na područja na kojima je do toga dolazilo i c) na pitanja koja su u vezi s općim karakterom ovih zapisa, i kako je i zašto je (i u koje vrijeme) do njih došlo.

a. Kod Čajničkog zapisa čitaocu se odmah nameće sličnost između poluglasa i glagoljskog *i*, i između znaka za *u* i ćiriličkog, u bosanskim tekstovima uobičajenog ligaturnog *u*, tako da bi tu lako moglo dolaziti do zamjenjivanja glasova *ь* i *i* (*u* je ionako *u*), ali ne bi dolazilo na pr. do zamjenjivanja između *ь* i *ε* i *o*, ili između *i* i *s*. S druge strane, sva tri arhaična zapisa u Rukopisu krstjanina Radosava pokazuju da se kod toga tipa slova uz nešto slobodniju, nemarniju stilizaciju — otprilike onako kako je Radosav pisao svoj ćirilicom (bosančicom) pisani tekst — moglo u starijoj, još poluobloj fazi zamjenjivati poluglas *i* e, i poluglas *i* i, ili poluglas *a*, i *ê* i drugo *i* sa bosanskim (ćirilskim) ligaturnim *u*. Odatle već u zapisu, koji je prepisan sa glagoljske (ikavske) podloge, griješka (*otvr̂žeše se* mjesto *otvr̂žeši se*; osim toga R piše slovo *s* onako kako se u Čajn. piše *i*). Ako se s ovime dovedu u vezu mnogobrojne zamjene do kojih u bosanskim (bogumilskim) spomenicima — a i vidjeli smo da se to ne odnosi samo na Apokalipsu — dolazi upravo u ovim relacijama, tj. da se poluglas zamjenjuje sa *i* ili sa *e* ili sa *o* ili sa *u*, i da *u* i samo preko drugog *i* može biti u vezi s poluglasom, te da se zamjenjuju *i* i *u* i *ê* i *u* — dolazi se i preko volje do zaključka, da ne treba a limine odbaciti pomisao da su se u rukama bosanskih krstjana možda još mogli nalaziti i cijeli spomenici — oni koje su poslije s toliko uspjeha uništavali franjevci i Turci — koji su bili pisani mlađim, retardiranim i degeneriranim, perifernim oblicima glagoljskoga pisma, koji su dopuštali da se kod prepisivanja ad litteram čine tako krupne griješke, da je to na pr. u R ponegdje znalo sasvim unakaziti, izopačiti tekst i učiniti ga nejasnim, jezički nepravilnim i gotovo nerazumljivim.

b. Što se područja tiče, na kojem su nastala oba zapisa, jasno je da se, kao i u paleografskom i u tekstovnom pogledu, radi o dvije među sobom sasvim nezavisne, samostalne pojave. Radosavljev je zapis kao i cijeli njegov rukopis nastao na sjeveru, u sjeverozapadnom dijelu Bosne; Čajničko je evanđelje u svojem ćiriličkom dijelu također vezano za ikavsko područje, no odatle je rukopis poslije prenesen dalje na istok i tako je — kao i Kopitarovo evanđelje i neki drugi rukopisi¹⁸ — dospjelo na područje na kojem su se upotrebljavali pravoslavni tekstovi raške recenzije. Po tome on je, razumije se, nešto bliži Grškovićevu i Mihanovićevu apostolu, ali to još ne znači da ove glagoljske spomenike treba stavljati istočnije od područja na kojem je na pr. bilo napisano Mirosavljevo evanđelje.

c. Opće je (i zajedničko) obilježje i jednoga i drugoga rukopisa, da se u oba slučaja i s p r e d zapisa nalazi zabilježena glagoljska azbuka i to upravo onoga grafijskog tipa, kojim je zapis napisan. U Čajničkom evanđelju (na f. 89^v) ta azbuka nije potpuna — kao da pisar koji ju je pisao nije imao strpljivosti da je do kraja ispiše, nego je odmah — na tri mjesta — počeo pisati cijele riječi, da doskora prekine i ovaj dokoni, jalovi trud, koji nije ničemu vodio, pa da na idućoj strani (f. 90) koja je ostala prazna pokuša glagoljskim slovima ispisati tekst koji mu je prvi došao pod ruku (Iv. XXV₁₉₋₂₀). Da se radilo o pravoslavcu koji je to pisao, vidi se po ostalim zapisima na str. 89^v (osobito po zapisu ispod vitice, koji je čini se, pisala ista ruka koja je pisala i glagoljsku azbuku), a i da se radilo o pisanju bez neke određene svrhe i namjere, pokazuju torza na str. 89^v (osobito drugo *sme* s upadljivim, stiliziranim *e* koje je u glavnom zapisu upotrebljeno u zamjenici *eže* (*Slovo eže azb* itd.). Upravo zato što pismo ovoga zapisa i njegov duktus čine cjelinu za sebe i što se organski ne vežu za određene ustaljene oblike i za područja na kojima je glagoljica u ono vrijeme bila u funkciji, tj. živa i u živoj svakodnevnoj upotrebi, taj je zapis mogao nastati i bilo kada poslije XIV vijeka, u koji se meće Čajničko evanđelje, i zato Štefanić čini vrlo dobro kada ga meće »negdje otprilike u isto vrijeme« kada je nastao i Radosavljev rukopis, dakle u XV vijek (dok je grafijski fond koji on predstavlja, naravno, genetički stariji od sredine XIII vijeka).

Zapisi u Rukopisu krstjanina Radosava predstavljaju se drugačije. Tu su prije svega dva azbučna niza, onaj na f. 55. i onaj na f. 57, od kojih je samo jedan — i to onaj drugi (onaj na f. 57) —

¹⁸ J. Šidak, *Kopitarovo bosansko evanđelje u sklopu pitanja »crkve bosanske«*, Slovo 4—5, Zagreb 1955.

organski vezan i očito prepisan iz matice iz koje je Radosav prepisivao svoj rukopis. Potvrđuje to ne samo mjesto na kojem se taj zapis nalazi (na sredini strane na kraju jedne od molitava i ispred početka ev. po Ivanu) nego i raspored i veličina i debljina slova i način kako je zapis zabilježen. Pretpostavljam da je u tekstu iz kojega je Radosav prepisivao svoj rukopis ovaj zapis bio ispisan na kraju i pri dnu strane, i da ga je Radosav, kako je sve prepisivao,¹⁹ prepisao zajedno s ostalim tekstom kao nešto što organski ide uz tekst, pa je tek iza toga stavio početak ev. po Ivanu. Zapis (koji također predstavlja azbučni niz) na f. 55. dodao je na svoju ruku i to naknadno, pri dnu strane, kada je vidio da tamo još ima mjesta. Ovo potvrđuje već to što su slova u ovom drugom zapisu nešto sitnija i neuglednija od onih u prvom zapisu i, napokon, to — a to je nešto čemu se posvećivalo premalo pažnje — što se ovaj zapis u nekim slovima, kao što su znakovi za *b*, *p*, *i*, *s*, *d* i *ju* — unekoliko razlikuje od zapisa na f. 57. Dovoljno je malo bolje ispitati znakove, recimo, za *p*, ili za *s*, ili makar za *č* — da samo neke ovdje spomenem — da se te razlike uoče i da se vidi da azbuka na f. 55. ima neke elemente koji su mlađi od korespondentnih elemenata u azbuci na f. 57. Potvrđuje to i znak za *o'* koji je u izvornom tekstu jamačno predstavljao glagoljsko *pe* i koje je Radosav tek u drugom (naknadnom) azbučnom nizu na f. 55. sasvim izjednačio s grčkim Φ . Osim toga značajno je — a na to je već Jagić upućivao, samo se poslije na to zaboravilo — da se Radosav u svojem punom glagoljskom tekstu na f. 59 služio slovima iz ovoga *drugoga*, *naknadnoga*, *mlađega*, *s v o j e g a* zapisa na f. 55. a ne slovima iz zapisa na f. 57 (samo je dodao modificirano, iskrenuto *št* kojega nije bilo u izvornom zapisu pa ga stoga ni on nije prenosio u onaj drugi, *mlađi*, *s v o j* zapis).

Značenje svega ovoga nije maleno. Ako se naime onomu što je rečeno doda da je prvo pismo — ono na f. 57 — genetički starije od drugoga — od onoga kojim se Radosav poslužio na f. 55, moglo bi to značiti 1) da je uz spomenuti stariji duktus na f. 57. u Radosavljevo vrijeme i na njegovu području mogao postojati i neki drugi, mlađi glagoljski duktus (onaj sa f. 55), 2) da je ovaj drugi duktus očito morao Radosavu biti bliži od prvoga, dok je na nj prešao i njime u svojem zapisu tako okretno pisao, i 3) da se, dakle, ne treba mnogo čuditi tome što je Jagić mogao doći do zaključka da se u Radosavljevu slučaju moglo raditi i o organskom glagoljskom pismu koje je u XV vijeku još tu i tamo među bogumilima moglo biti u upotrebi

¹⁹ V. spomenuti pseudokefalaion u VII₄.

("Die unverkennbare Konsequenz des Schreibers in der Anwendung einzelner Buchstaben ist in unserem Falle sehr beachtenswert. Sie schliesst die Annahme zufällig aus Unbeholfenheit so geschriebener Buchstabenformen aus. So verfährt nur eine in der betreffenden Schrift gut geübte Hand. Wenn aber dem Schreiber jener 11 Zeilen die glagolitische Schrift gerade in der für uns auffälligen Gestalt geläufig war, so darf mit einer gewissen Wahrscheinlichkeit vermutet werden, dass damals nicht éine, sondern viele Personen mit derartigen Schriftzügen glagolitisch zu schreiben gewöhnt war" Anal. rom. 55). Premda ovo »viele« treba svakako odbaciti, ipak mislim da se i na osnovi ovih nekoliko zapisa teoretski može dopustiti mogućnost, da je u Bosni među bogumilima i među katolicima i u XVI vijeku moglo biti ljudi koji su poznavali glagoljicu i koji su se od potrebe ili zbog razonode mogli njome služiti, iako je ona praktički ondje najdalje od sredine XIII vijeka prestala da se organski razvija. No neki su mislili da su se oba zapisa — i onaj čajnički i ovaj Radosavljev (uzet kao cjelina) — služili mrtvim oblicima, iskrivljenima u neke određene svrhe, i da ta svrha nije mogla biti druga nego da prosječni čitaoci ove zapise ne mogu pročitati, drugim riječima — da im je svrha bila tajnopis. Može li se međutim Radosavljev zapis u pravom smislu smatrati tajnopisom (kriptografijom)? Mislim da ne može, i reći ću odmah zašto tako mislim. Kod tajnopisa najbitnije je — i zapravo jedino bitno, ako se radi o pravom tajnopisu — da služi nekom skrivanju, prikriivanju. Tako i M. N. Speranskij u svojoj poznatoj raspravi o južnoslavenskim i ruskim tajnopisima kaže da термин „тайнопись“ понимается обыкновенно в самом широком смысле этого слова, т. е. в смысле такого вида письма, который отклоняясь от общеупотребительного, имеет целью сделать написанное слово или мысль, положенную на письмо, недоступными для обыкновенного грамотного читателя или, по крайней мере, создать затруднение для прочтения или уразумения писанного.²⁰

Kod tajnopisa u punom, pravom smislu važno je naime — kao i kod krivičnog djela — da li postoji *dolus* (koji ne mora biti *malus*, može biti i *malitiosus*), odnosno da li se nešto namjerno želi pred nekim sakriti ili učiniti nerazumljivim (u našem slučaju nečitljivim). Tajnopis je na pr. kada u kazalu neke redovničke ljekaruše iz XVII vijeka stoji bosančicom zapisano пер априр на бенефицио алле дон i kada su i drugi ginekološki zahvati pisani bilo na hrvatskom ili na

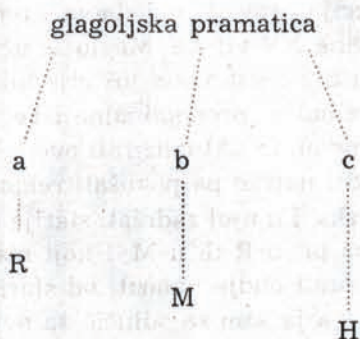
²⁰ М. Н. Сперанский, Тайнопись в юго-славенских и русских памятниках письма, АН СССР Ленинград 1929 (Энциклопедия славянской филологии вып. 4.3), стр. 2.

talijanskom jeziku zabilježeni bosančicom, a sve je ostalo zapisano latinicom — ali u njoj zato nema ni azbuke pisane bosančicom, koja bi čitaču-namjerniku koji ne zna bosančice omogućila da ta mjesta u kazalu pročita. Kod Radosava je međutim drukčije. Tu ne može biti govora o nekom namjernom prikrivanju, jer se za takav postupak ne može naći pravi razlog ni u tekstu (fragmenat iz poslanice Titu, koji je prepisan glagoljicom, ne sadrži ništa što bi bilo dogmatski bilo kako drugačije moglo biti važno za "bosansku crkvu"), a osim toga samom tekstu gotovo neposredno prethode ne jedna nego dvije glagoljske azbuke, dva ključa koja su svakomu tko poznaje ćirilički red slova (a ne samo Gojsaku) omogućavala da pročita ono što u zapisu na kraju rukopisa piše. Tu nema osnovnih elemenata koji bi ovaj zapis ili ove zapise (ako ovamo ubrojimo i obje azbuke) kvalificirali kao tajnopis. Preostaje prema tome samo tumačenje koje je već prije dato: da je Radosav u rukopisu koji je prepisivao našao azbuku koja se kod njega nalazi na f. 57, da je tu azbuku s nekim varijantama koje su mu bile bliže od onih na f. 57. ponovo pokušao prepisati na f. 55, i da je ovom drugom, sebi i svojem vremenu bližom azbukom na f. 59, na čistoj strani iza kolofona, prepisao jedan odlomak iz Pavlove poslanice Titu. To bi bilo sve, i u tome ne treba tražiti nikakve tajnovitosti i nikakvoga tajnopisa.

TEKST APOKALIPSE

Filijacijski momenti (na pr. za M + R : H i H + R, M I_{1,2}, II_{20,27}, III₂₁, VI_{11,17}, VIII₃, IX₁₁, XIV₁₂, XVI_{17,21}, XIX₁, XX_{4,11,13} i dr., ili za H + M : R, IV₁₀, V₁, VII₄, IX_{2,15}, XI₁₇, XIV₆, XVIII₆, XX₃ i dr.) ne daju prave slike: premda se može pretpostavljati da je Apokalipsa došla u Bosnu u jednom pratekstu, nužno se — već prema IV₁₀ i prema drugim razlikama koje nisu sitne a opet nisu ni tako krupne da bi upućivale na drugi pratekst — mora pretpostaviti da je sa njega još u XII, XIII i XIV vijeku načinjeno nekoliko prijepisa od kojih su zatim tri različita primjerka poslužila kao predložak sa kojega su se u prvoj polovini XV vijeka prepisivali H i R i prije toga M. Ni za jedan ne bi se moglo reći da je prepisan sa drugoga: Hval često upotrebljava jery, kojega nema ni u M ni u R. M je prepisan sa predložka kojemu je nedostajao početak (nema gl. I₁₋₅, a da je tako bilo i u predložku, vidi se po tome što se ispred toga nalazi (uncijalom) naslov) pa prema tome a priori nije mogao biti predložak niti za H niti za R, koji taj početak imaju; napokon, ni R nije mogao biti

predložak ni za H ni za M već iz toga jednostavnog razloga što je — sudeći po kolofonu — mlađi i od jednoga i od drugoga. Filijacijska shema ovih rukopisa mogla bi se prema tome, ako se u ordinati slovima a, b, c i razmakom od pramatice označi relativna starina predložka, predstaviti ovako:

Pri tom u R je sadržano najviše starine a M mu je bliže od H, dok H ima — i po grafiji, a i inače — dosta mlađih (pa i dijalektalnih, i čakavskih) crta.

Rekonstrukcija teksta koji bi bio zajednički M H i R predstavlja znatne teškoće, veće nego kod hrvatskih glagoljskih rukopisa. Razlog je tomu, u biti, to što nije bilo prepisivačke discipline pa su se knjige prepisivale kojekako. Slično je, doduše, bilo i s grčkom Apokalipsom, samo što je ondje, kako Bover s pravom misli, razlogom bilo, to što je neki od crkvenih otaca u početku nisu priznavali ("Historica origo mendorum fortasse explicari potest ex dubiis illis, quae de Apocalypseos authentia II saeculo et III nonnullorum animos vexarunt"),²¹ tako da je tek poslije ušla u kanon crkvenih knjiga, a dotada se, prepuštena sebi i vjernicima kojima je najviše godila (v. str. 45), prepisivala kojekako. To je vrijedilo i za glagoljske tekstove, samo što je tu razlogom bilo to što kod glagoljaša nije bilo višega svećenstva (biskupa, nadbiskupa, kaptola) koje bi bdjelo nad čistoćom crkvenih knjiga i crkvenoga jezika. Još teže je bilo kod *krstjana* kod kojih su se knjige prepisivale bez ikakvoga nadzora od strane crkvenih starješina. Neki su pisari bili i savjesni i — za ono vrijeme — učeni, kao što je to bio anonimni pisar Mletačkoga rukopisa (M), ili kao što je to bio Hval, no drugi su bili priprosti ljudi iz puka koji su se služili perom tek kada bi odložili sjekiru ili motiku (R). U takvim prilikama tekstovi, prirodno moraju vrvjeti varijantama, solecizmima i kojekakvim sitnim razlikama, i jezičnima, kada se prepisivalo slovo

²¹ V. Bover o. c. str. LXIV, i prije toga Hoskier o. c. Concerning.

po slovo, i tekstovnicima, kada se koješta izostavljalo, "popravljalo", "objašnjavalo" ili dodavalo. Ipak, ove posljednje razlike, razlike u tekstu, kod bosanskih rukopisa nisu tolike da se ne bi mogla sagledati matica koja im je bila osnovom. Veće su razlike u jeziku, gdje su brojni ikavizmi i brojne griješke učinile naprosto nemogućim da se jezična rekonstrukcija provede u jednom suvremenom sistemu, u sistemu iz prve polovine XV vijeka. Moglo se učiniti samo jedno: ili ikavizirati i ono što u tim tekstovima još nije bilo ikavsko — i tomu prilagoditi mlađe nominalne, pronominalne i verbalne oblike koji bi odgovarali onom vremenu, tj. aktualizirati ove tekstove s obzirom na XV vijek, ili sve vratiti natrag pa pokušati rekonstruirati pramaticu koja još nije bila ikavska, i u njoj zadržati starije oblike i glasove koji se tu i tamo nalaze na pr. u R ili u M, i koji nisu mogli biti onamo uneseni nego su se morali ondje nalaziti od starine. Kao što se vidi, teškoća je kod toga — a ja sam se odlučio za ovu drugu soluciju — da se što pouzdanije utvrdi platforma na kojoj će se jezički i grafijski rekonstruirati pramatica, jer ni ona u XI i XII vijeku — do kojega vremena treba segnuti unatrag — nije svagdje i na svakom području bila jednaka. Tu sam se u prvom redu poslužio rukopisom R i njegovim zapisima na ff. 55. i 57, o kojima je bio govor u prošlom poglavlju.

Karakteristično je naime da je samo R sačuvao stare oblike tipa *probaše* I₇, *pries* II₂₇, *prise* XX₁₂ od *probosti* = aor. *probaše* — *probaše*, *prijeti* = aor. *priješ*, *priješ* gdje drugi (M, H) imaju *probodoše*, *prieħ*, *prieše*, i da samo on ima *f* u *fielb* i u sličnim riječima u kojima ostala dva rukopisa imaju *p*. Osim toga R ima i azbučni niz koji ide u drugu polovinu XI vijeka ili u početak XII vijeka, sa nekoliko slova iza č koja su očito označavala tisuće (2000, 3000, 4000, 5000, 6000)²² i koja na kraju završavaju znakom koji očito predstavlja modifikaciju nazalnoga *ę* koje se još i u drugoj polovini XI vijeka gdjegdje pisalo (kao i granato *m*, na pr. na Baščanskoj ploči). Da li se tada još pisalo i *jery*, teško je reći, iako bi neke griješke u R mogle i na to upućivati, no kako se *jery* i inače vrlo rano (već u Ma i u Clo) na hrvatskom i srpskom području gubi i zamjenjuje sa *i* (prije nego što se *ę* zamjenjuje sa *e*), mislio sam da ga u svojoj rekonstrukciji mogu izostaviti, odnosno da sve one mnogobrojne *y* (na pr. u H) mogu zamijeniti sa *i*.

Tako sam dobio osnovu za rekonstrukciju u kojoj sam se uglavnom držao načela da treba dati ono što ima većina — što se nalazi

²² v. Starosl. gramatika (1958), str. 19—20.

barem u dva od spomenuta tri rukopisa (ako se nije radilo o posebnim slučajevima u kojima je izbor diktirala veća starina). Mjesto ikavskih i ikaviziranih refleksa pisao sam svagdje *ê*, a mjesto *e* koje je postalo od *ę* pisao sam *ę* — i sâm svijestan toga da se ovo slovo u pramatici jamačno više nije dosljedno razlikovalo od običnoga *e* (kao što se od njega ne razlikuje ni u glag. azbukama u R). Učinio sam to zato da domaćim — a i stranim — stručnjacima kojima je više do sadržaja nego do glasova i do fonetskih razlika, olakšam razumijevanje i orijentaciju koja bi bez toga — na pr. u ptc. prez. akt. — upravo zbog glasovnih razloga bila otežana. Napokon, *e* i *ę* se i optički tako malo razlikuju da to nikoga neće smetati, a mnogima će pomoći da tekst lakše razumiju.

Mlađe fonetske crte (*vb* \geq *u*, *-lv* \geq *o* i *-lv* \geq *u*) nadomještene su starijima (s izuzetkom *-lu* \leq *lju*) a *i*, koje se bilo u početku, kada je tu bio inicijal, bilo zbog sinkopiranja često izostavljalo, nadomješteno je svagdje gdje mu je po spomenicima ili po izvornom sadržaju mjesto *и* pišem *št*, a *š* — *u*;

U morfologiji proveden je od mladih oblika u lokativu množine nastavak *-ihъ* (na *nebesihъ* i jedn. *na nebesi*). Ovo se dosljedno nalazi u sva tri rukopisa pa se može pretpostavljati da je tako bilo i u pramatici. Često je i disimilatorno *veliemъ* (u instr. jedn.) mj. *veliimъ* (koje sam vraćao u *velimъ*). Interpunkcija je ostala uglavnom stara (na starim osnovama), poluglas jedan (*ъ*).

Moji ev. dodaci nalaze se u uglatim zgradama.

Važnije varijante nalaze se u bilješkama ispod teksta. Među njima nema fonetskih i morfoloških (ili sintaktičkih) varijanata koje su po svojem značenju za tekst i za njegovu filijaciju irelevantne.

TEKST

APOKALIPSI IOVANA APOSTOLA EVANĐELISTA

glava .ā. prologъ o' anđela i eže emu dano bistъ

I ¹Apokalipsi isuhrъstovi eže dastъ emu bogъ pokazati rabomъ svoimъ . imъže podobaeтъ biti vъ skorê . I skaza poslavъ anđelomъ svoimъ rabu svoemu iovanu ²iže svêdêtelъstvova slovo božie . I svêdêtelъstvo isuhrъstovo eliko vidê . ³Blaženъ čtęi i slišęšte slovesa progočъstviê i sьbludajušte napisaniê vъ nemъ . vrême bo blizъ . ⁴Iovanъ :z: crъkvamъ suštимъ vъ asii . Blagodêтъ vamъ i

mirъ o^t suštago iže bē . i gręduštago . I o^t :z: duhъ iže sutъ prę-
stolomъ ego . ⁵I o^t isuhgrъsta iže estъ svędętelъ vęrnъ i pręvnęnъ
izъ mrtvihъ i knežъ cęsaremъ zemlnimъ . Lubeštemu ni i raz-
dręžšumu o^t gręhъ našihъ krviju svoeju . ⁶I stvorilъ estъ namъ
cęsaręstvie i eręę bogu i otъcu svoemu . Tomu slava i dręžava vъ
vęki vękomъ amnъ . ⁷Se grędetъ sъ oblaki i uzritъ vъsako oko iže
i probasę . Plačъ i vъrplъ stvoręť o nemъ vsa kolęna zemlnaę .
Aminъ . ⁸azъ esmъ alpъ i ω . načęťkъ konъsъ . glagoletъ bogъ sęi
i bęęi i grędej vsedręžitelъ . ⁹Azъ iovanъ bratъ vašъ i obyštņikъ
vъ pečalehъ i vъ cęsaręstvé i vъ trępęni isuhgręstovę . Bęhъ vъ
otocę naricaemęť ratomę za slovo božie i za svędętelęstvo isu-
gręstovo .:

.v. o vidęni vъ nemъže isusa vidę po srędę .z. svętilņnikъ

¹⁰Bęhъ duhomъ vъ dnъ nedęlņni i slišahъ za sobuju glasъ veli ěko
trubię glagolušti . ¹¹eže vidiši napiši vъ knigi i posli .z. mi crękva-
mъ . Vъ efesъ I vъ izmurņnu I vъ peregamъ I vъ tiętirъ I vъ sarędęju
I vъ filadolęfiju I vъ ladokiju . ¹²I obratihъ sę vidęti glasъ iže gla-
golaše sъ mnoju i obraštъ sę vidęhъ .z. svętilņnikъ zlatihъ goru-
štihъ . ¹³i po srędę ihъ podobna sinu ělovęcu . oblyčena vъ podirъ
i prępoęsana pri sъscu poęsomъ zlatimъ . ¹⁴glava že ego i vlasi bęli
ěko i ěrina . ěko i snęgъ . i oči ego ěko plamenъ ogņnъni . ¹⁵i
nozę ego podobnę mędi livanovę ěko vъ pešti raždeženę . I glasъ
ego ěko glasъ vodъ mnogъ tekuštъ . ¹⁶dręžęi vъ rucę svoei desnęi
.z. zvęzdъ . iz ustъ ego mъčъ obojudu ostrъ izostrenę ishodei . i
lice ego ěko i slņnce sięetъ vъ silę svoei . ¹⁷I egda vidęhъ . padohъ
prędъ nogama ego ěko mrtvъ . i položi ruku svoju desniju na mnę
glagolę . ne boi sę . azъ esmъ pręvi i poslędni . ¹⁸i živъ bęhъ ěko
i mrtvъ i se živъ esmъ vъ vęki vękomъ aminъ . Imamъ klučъ
smrti i adu . ¹⁹napiši ubo eže vidę . i ěže sutъ i imъže podobaetъ
biti po sihъ . ²⁰taina .z. zvęzdъ eže vidę vъ desnici moei i .z. svę-
tilņnikъ zlatihъ . .z. zvęzdъ andeli .z. crękvъ sutъ . .z. svętilņnikъ
eže vidę .z. crękvъ šutъ.

.g. poslanie efesъskie crękve andelu

¹Andelu efeskie crękve napiši glagolę . tako glagoletъ dręžęi
II .z. zvęzdъ vъ desnici svoei i hodei po srędę .z. svętilņnikъ zlatihъ .

²věmь děla tvoě i trudь tvoi i trьpěnie tvoe . i ne možeši nositi zliь . iskusilь esi glagoluštę sebe apostoli biti i nėsutь . i obręte є lъžę . ³i trьpěnie imaši i poneslь esi za imę moe i ne trudi sę . ⁴nь imamь na tę . ёko lubьvь tvoju pьrvuju ostavi . ⁵pomeni ubo o' kudu spade i pokai sę i pьrvaє děla stvori . Ašte li že ni . gřędu ti skoro i dvignu světilynikь tvoi o' męsta tvoego ašte ne pokaeši sę ⁶nь se imaši ёko nenavidiši dělь nikolatьskihь ihъže i azь nena- viždu . ⁷Iměєi uši slišati da slišitь čo duhь glagoletь crьkvamь . pobězdajuštumu damь emu ёsti o' drěva životnago eže estь po srědē raē božie .

.d. skazanie izmurьskieє crьkve anđelu

⁸Anđelu suštumu vь izmurьscē crьkvi napiši . tako glagoletь pьrvi i poslědъni . iže bē mьrtvь i oživē . ⁹věmь děla tvoě i skrьbь i ništetu nь bogatь esi i vlasimie o' glagoluštihь sebe ijuděi biti i nėsutь nь sьnъmište sotonino . ¹⁰Ničesože ne uboi sę ёže hošteši pьrieti . se imatь diěvolь vьsaždati o' vasь vь tьmnicu da iskušenie primete . imate skrьbь iměti .i. dni . budi vērnь do smrti i damь ti vēnьsь životъni . ¹¹iměєi uši slišati da slišitь čo duhь glagoletь crьkvamь . pobězdaєi ne imatь ne opravьděti sę o' smьrti vьtorie .

.ē. skazanie perygamьskieє crьkve anđelu

¹²Anđelu perygamьskieє crьkve napiši . tako glagoletь iměє mьсь ostrь obojudu izostrenь . ¹³věmь gdē živeši . iděže pьstolь sotoninь . i drьžiši imę moe i ne o'vьržeši sę vēri moę . vь moę dni anьtifasь mučenikь moi vērъni moi iže ubienь bē u vasь iděže sotona živetь . ¹⁴Nь imamь na tę malo ёko imaši tu drьžęštę učenie vala- movo . iže učaše valaka položitи skanьdělь pьdь sini izdrailovimi ёsti žьrtvu idolьskuju i lubi stvoriti . ¹⁵tako imaši i ti drьžęštę učenie nikolatьskoe . takozde egože i azь nena- viždu . ¹⁶Pokai sę . ašte li že ni . gřędu ti skoro i branь sьtvori s toboju mьсemь ustь moiь . ¹⁷Iměє uši slišati da slišitь čo duhь glagoletь crьkvamь . pobězda- juštumu damь emu ёsti o' manьni sьkrьvenie i damь emu kamєnь bělь dragь i na kameni imę novoe napisano egože niktože ne vēstь . tьkmo priemlęi.

.ī. narékovanie tiétirьskiegь crьkve andelu

¹⁸Andelu tiétirьskiegь crьkve napiši : tako glagoletь sinь božii imêe oči svoi êko plamenь ognьni . i nozê ego podobnê mêdi livanovê . ¹⁹vêmbь dêla tvoê i lubьvь i vêru i službu i trьpênie i dêla tvoê poslêdnâe bolьša prьviiь . ²⁰нb imambь na tê êko ostavlâeši ženu svoju ezavelь glagolušti sebe proročicu biti i učitь i lьstitь moeь rabi lubi stvoriti i snêsti žrtvu idolьskuju . ²¹I dahь ei lêto da pokaetь sь . i ne hoštetь pokaêti sь o' lubodêèniê svoego . ²²se polagaju na odrê lubьvь tvoreštê sь neju vь skrbь veliju ašte ne pokajutь sь o' dêlь svoiь . ²³i čêda ihь umrutь sьmьrtiju . I razumêjutь vьsê crьkve êko azь esmь ispitaeи sьrdьca i utrobi i damь edinomu komuždo po dêlomь ihь . ²⁴vambь že glagolu pročimь suštimь vь tiétirê . iže ne imutь učeniê sego iže ni razumêšê glubini sotonini êko glagoletь . ne vьzložu na vi inoeь tьgoti ²⁵тъkmo eže imate drъžite donьdêže pridu . ²⁶Pobêždajuštumu i sьbludajuštumu do konyca dêla moê damь emu oblastь na ežicêhь ²⁷i upasetь ež žьzломь želêznimь êko sьsudь skudêlьni sьkrušitь sь êkože i azь priešь o' oтьca moego ²⁸i damь emu zvêzdu jutьrьnuju . ²⁹Imêe uši slišati da slišitь čto duhь glagoletь crьkvambь .

.z. narékovanie sarьdiskiegь crьkve andelu

III ¹Andelu sarьdiskiegь crьkve napiši . tako glagoletь imêeи .z. duhь božiihь i .z. zvêzdь . vêmbь dêla tvoê êko imê imaši i êko živь esi i mьrtvь esi . ²budi bьdê i utvrъždaeь pročaê imьže umrêti . ne obrêtь bo dêlь tvoiь skonьčaniь prêdь gospodьmь bogomь . ³Рoминаi ubo kako prieти i slišati i sьbludi i pokai sь . ašte li že ne ubьdiši . grêdu ti êko tatь i ne imaši čuti vь koi godь pridu na tê . ⁴Нb imâše malo imenь vь sarьdê iže ne oskьvьnišê rizь svoiь i hoditi imutь sь mnoju vь bêliь êko dostoini sutь . ⁵pobêždaeи i sьbludaeи sь oblêcetь sь vь rizi bêlie i ne imambь otimêti imene ego o' knigь životьniь . isprovêmbь imê ego prêdь oтьcemь moimь i prêdь andeli ego . ⁶Imêe uši slišati da slišitь čto duhь glagoletь crьkvambь .

.i. skazanie filadolьfiskiegь crьkve andelu

⁷Andelu filadolьfiskiegь crьkve napiši . tako glagoletь svêtii istiьnьni imêe klučь adovь o'vьgьzaeи i niktože ne zatvoritь i zatvoreи i niktože ne o'vьgьzetь . ⁸Vêmbь dêla tvoê : se dahь prêdь toboju dvьri

o'vrgste i niktože ne možetъ zatvoriti ihъ êko malu imaši silu i sьbludaę moe slovo i ne o'vrgže se imene moego . ⁹Se daju o' sьnlъma sotonina glagoluštę sebe ijudęi biti i nęsutъ nъ lъžutъ . i se stvore da pridutъ i poklonętъ se prędъ nogama tvoima i razumęjutъ êko azъ vьzlubihъ tę . ¹⁰êko sьblude slovo trępęnię moego i azъ tę sьbludu o' godini hotęštę priti na vьsu vьselenuju iskusiti živuštę na zemli . ¹¹grędu skoro . drži eže imaši da niktože ne primetъ vęnъca tvoego . ¹²Robęždajuštago sьtvoru stlęra vь crękvi boga moego i vьna ne imata iziti kъ tomu . i napišu na nemъ ime moe ime grada boga moego novago erusolima shodeštа sь nebesa o' boga moego ime novoe moe . ¹³Imęęi uši slišati da slišitъ čto duhъ glagoletъ crękvama .

. 9 . skazanie ladokiskię crękve anđelu

¹⁴Aeđelu ladokiskię crękve napiši . tako glagoletъ aminъ svędętelъ vęrgъnъ istinъnъ vlastelinъ sьzdaniju božiju : ¹⁵Vęmъ dęla tvoę êko ni studenъ esi ni topъlъ ni da studenъ da bi bilъ ili topъlъ nъ ¹⁶tako êko obumarenъ esi . ni studenъ ni topъlъ . izbluvatъ tę imamъ o' ustъ moihъ êko skaredivo brašъno . ¹⁷zane glagoleši êko bogatъ esmъ . i obogatęhъ se i ničesože ne trębuju . i ne vęsi êko ti esi okanъnъ i milъ . i ništъ i slępъ i nagъ . ¹⁸Svętъ ti daju . kupi si zlato o' mene raždeženo ognemъ da obogatiši se . i vь rizi bęli da obľčeši se . da ne ęvitъ se sramota nagoti tvoei . i kuluriemъ romaži oči tvoi da prozriši . ¹⁹azъ egože lublu obľčaju i kažu . rъvnu ubo i pokai se . ²⁰se stoju pri dvęrehъ i tľku ašte kto uslišitъ glasъ moi i o'vrgzetъ dvęri i vьnidu kъ nemu i večeraju sь nimъ i tъ sь mnoju . ²¹robęždajuštumu damъ emu sęsti sь mnoju na pręstolę moemъ . êkože i azъ pobędihъ i sędohъ sь otъcemъ moimъ na pręstolę ego . Imęę uši slišati da slišitъ čto duhъ glagoletъ crękvamъ .

. 10 . o vidęnihъ dvęrehъ na nebesihъ i o pręstoli i .k. i .d. staręcihъ

IV ¹I po sihъ vidęhъ . se dvęri o'vrgste na nebesihъ . i glasъ prvъi iže slišahъ êko trubię glagolušti sь mnoju glagolę . vьzidi sęmo i pokažu ti emuže podobaetъ biti po sihъ . ²I abie že bęhъ vь dusę . se pręstolъ stoęše na nebesihъ i na pręstolę sędeštъ ³i bistъ podobъnъ vidęniemъ kameni asъru i sarędievi i bistъ duga okręstъ pręstola togožde êko vidęnie izmaręgadovo . ⁴i okręstъ pręstola ego pręstoli .k. i .d. i na pręstolęhъ .k. i .d. staręci sędeštę obľčeni

vъ rizi bĕli i na glavahъ ihъ vĕnъci zlati . ⁵I o^t prĕstola ego ishoždahu mlъnię i gromi i glasi i .z. svĕštъ ognenъ i goruštъ prĕdъ prĕstolomъ ego eže sutъ .z. duhъ božihъ ⁶i prĕdъ prĕstolomъ ego ěko more stъkleno podobno krustalu . I po srĕdĕ prĕstola i okrъstъ prĕstola .d. životъna isplъnъ ocesъ prĕdъ i sъzadi . ⁷I životъno prvoe podobno lъvu . I vъtoro životъno podobno telъcu . I tretie životъno imĕę lice ěko ělovĕkъ . I ěrtvrtъto životъno podobno orъlu letĕštumu . ⁸i ti ětiri životъna edinъ kъždо ihъ imĕše po .i. krilъ okrъstъ i vъnutrjudu . isplъnъ ocesъ . i pokoĕ ne imutъ dъnъ i noštъ glagolušte . svĕtъ . svĕtъ . svĕtъ . gospodъ bogъ savaotъ vsedrъžitelъ seĭ i bĕi i grĕdĕĭ . ⁹I egda daše životъna slavu i ěstъ i hvalu sĕdĕštumu na prĕstolĕ . živuštumu vъ vĕki vĕkomъ aminъ . ¹⁰padoše k. i .d. starъci prĕdъ prĕstolomъ ego i pokloniše se živuštumu vъ vĕki vĕkomъ aminъ . I položiše vĕnъce svoĕ prĕdъ prĕstolomъ glagolušte . ¹¹dostoĕnъ esi gospodi bože našъ priĕti slavu i ěstъ i silu . ěko ti esi sъzdaļ vsaĕъskaĕ i voleju tvoeju biše i sъzdana biše .

*.aĭ. o knigahъ zapeĕatlenihъ sedmi peĕati vъ rucĕ božii
ihъže niktože ne možeť razъgnuti o^t stvorenaĕo roda*

V ¹I vidĕhъ vъ desnici sĕdĕštago na prĕstolĕ knigi napisani vъnutrjudu i vъnĕjudu prĕdъ i sъzadi zapeĕatleni .z. peĕati . ²I vidĕhъ inъ anđelъ krĕpъkъ propovĕdajuštъ glasomъ veliimъ .kto dostoĕnъ razъgnuti knigi i razdrĕšiti peĕati ihъ . ³i niktože ne možaše ni na nebesi ni na zemli ni podъ bezъdnoju razъgnuti knigъ ni razdrĕšiti ihъ . ⁴i plakahъ se mnogo ěko ne obrĕte se niktože dostoĕnъ razъgnuti knigъ ni poĕisti ni razdrĕšiti ihъ.

.vi. o agъnci imuštemъ .z. rogъ kako knigi razъgnutъ

¹I glagola mi edinъ o^t starъcъ . ne plaĕi se se pobĕdilъ estъ o^t kolĕna ijudova korenъ davidovъ . razъgnuti knigi i .z. peĕati ihъ . ²i vidĕhъ po srĕdĕ prĕstola .d. životnъ i po srĕdĕ starъcъ agъncъ stoĕštъ ěko zakolenъ imuštъ rogъ .z. i ocesъ .z. eže sutъ .z. duhъ božiihъ posъlanihъ vъ vsu zemlu . ³I pride priĕti knigi o^t desnice sĕdĕštago na prĕstolĕ . ⁴i egda priĕtъ knigi . i .d. životъna i .k. i .d. starъci padu prĕdъ prĕstolomъ i prĕdъ agъncemъ imušte kъždо ihъ gusli i fiĕli zlati plъni tъmiĕna eže sutъ molitvi svĕtihъ . ⁵i pojutъ pĕsnъ novu glagolušte . dostoĕnъ esi priĕti knigi i o^tvrĕsti peĕati ihъ

êko zakolenъ bistъ (i) iskupi ni bogovi svoeju kŕviju o^t vsakogo kolêna i êzikъ i ludi i plemenъ . ¹⁰i stvorilъ esi bogu našemu cêsare i erêe . i vъsareť sę na zemli . ¹¹I vidêhъ i slišahъ glasъ andělъ mnogъ okŕgъstъ prêstola i životъnihъ i starъsъ . i bê číslo ihъ tъmi tъmami i tisuštę tisuštami . ¹²glagolušte glasomъ veliimъ dostoênsъ estъ agnъsъ zakoleni prieti silu i bogatъstvo i prêmudrostъ i krêpostъ i čъstъ i slavu i blagoslovenie . ¹³ i vsako sъzdanie eže estъ na nebesi i na zemli i podъ zemleju i na mori i suštaê vъ nihъ vsa — I slišahъ raki glagoluštъ sêdeštago na prêstolê . agъncu blagoslovenie i čъstъ i slava i drъžava vъ vêki vêkomъ aminъ . ¹⁴i .d. životna glagolahu aminъ i starъci padu nicъ i pokloniše sę .

.gī. o'rêšenie .a. pečati apokalipъskoe naslêdie skazaetъ

VI ¹I vidêhъ egda o'vŕgъze agnъsъ edinu o^t sedmi pečati i slišahъ edino o^t četirehъ životъnihъ glagolušte êko glasъ gromъhъ . grêdi . i vižď . ²i se konъ bêlъ i sêdeĵi na nemъ imêaše lukъ i danъ emu bistъ vênъsъ . (i) izide pobêždaeĵ da pobêditъ .

.dī. o'rêšenie .v. pečati nevêrъnihъ na vêranieĵ branъ

³I egda o'vŕgъze .v. pečatъ i slišahъ vъtoro životъno glagolušte . grêdi i vižď . ⁴(i) izide konъ rižď i sêdeĵi na nemъ i dano emu bistъ vъzeti mirъ o^t zemlę i da ubietъ drugъ druga i dano emu bistъ oružie velie .

.eī. o'rêšenie .g. pečati skazaetъ o'padenie nevêrovanъšihъ vъ hrъsta tvrъdo

⁵I egda o'vŕgъze pečatъ .g. ju i slišahъ tretie životъno glagolušte . grêdi i vižď . i se konъ vranъ i sêdeĵi na nemъ drъžaše mêrilo vъ rucê svoei . ⁶i slišahъ êko glasъ po srêdê .d. životъnihъ glagoluštъ . hunizъ pšeniceĵ pênezu . i tri hunizi ečъmene pênezu . vina i oliê ne vrêdi .

.ī. o'rêšenie .d. pečati êvlaetъ navodimie pokazanie ranъ na o'ricaĵuštę sę gospoda netŕpêniemъ

⁷I egda o'vŕgъze pečatъ .d. ju i slišahъ četvŕgъto životъno glagolušte . grêdi . ⁸i vidêhъ i se konъ blêď . i iže sêdêaše na nemъ imę emu smŕgtъ . i adъ idêaše vъ slêď ego . i dana emu bistъ oblastъ

na četvrti česti země ubiti oružiemъ i gladomъ i smrtiju . i
zvěgmí zemľnými .

.zī. o'rěšenie .e. pečati skazaetъ světihъ vьrľbъ dušbъ kъ
gospodevi da bi bila konьčina

⁹I egda o'vgrze pečatъ .ē. ju i viděhъ podъ oľtaremeъ dušbъ člo-
věčbskihъ izbьeniĥъ za slovo božie i za svědětěl'stvo isuhrystovo eže
iměahu . ¹⁰i vьzъrišę glagolušte glasomъ veliimъ . dokolě gospodi
světĭ istinьni ne sudiši ni mьstiši kręvi našę na živuštihъ na zemli .
¹¹i dani bišę komuždo ihъ rizi bēli . i rečeno bistъ imъ da ročijutъ
ešte vrěme malo donьdēže skonьčajutъ sę čisla klevrětъ ihъ i bratię
ihъ hotěštę izbьeni biti ēkože i ti .

.īī. o'rěšenie .ī. pečati skazaetъ navodimie rani na
konьčinu

¹²I egda o'vgrze .ī. pečatъ i bistъ trusъ velikъ i slъnce bistъ
mračno ēko vrětĭšte vlasimito . i mēsęcъ bistъ ēko i kręvъ . ¹³i
zvězdi sь nebese padu na zemľju ēko smokovnica o'mitajušti pupi
svoę o' vĕtra veliē dvižima . ¹⁴i nebo o'luči sę ēko svitъkъ svivaemi
i vsaka gora i otokъ o' mĕstъ svoihъ dvignušę sę . ¹⁵i cēsarę zemľ-
sci i velьmožane i tisuštъnici i bogati i krĕpъci i vsaki rabъ i svo-
bodьni sьkrišę sę vь peštereĥъ i vь kamenii gorъscēmъ ¹⁶glagoljušte
goramъ pokrite ni i kameniju padite na našъ o' lica sĕdĕštago na
prĕstolĕ i o' lica agnъča . ¹⁷ēko pride dьnъ velikĭ gnĕva ego i niktože
ne možetъ stati protivu emu .

.ō.ī. o .r. i o .m. i .d. tisuštaĥъ icĕlivъšihъ o' ranъ .d.
andĕlъ

VII ¹I potomъ viděhъ .d. andĕli stoěštę na četireĥъ uglĕhъ zemľę
dъžĕštę .d. vĕtri zemľę da ne dišetъ vĕtrъ na zemľu ni na more ni
na vsako drĕvo . ²i viděhъ inъ andĕlъ vьshodĕštъ o' zemľę imĕę
pečatъ boga živago . i vьzъri glasomъ veliimъ kъ četiremъ andĕ-
lomъ imъže dano bistъ vrĕditi zemľu i more glagolę . ³ne vrĕdite
zemľę ni mora ni vsakogo drĕva donьdēže zapečatlĕmeъ rabi boga
našego na čelĕhъ ihъ . ⁴I slišahъ čislo zapečatlenihъ .r. i .m. i .d.
tisušte zapečatlenihъ o' vsakogo kolĕna sinovъ izdrailovъ . o zape-
čatlenihъ vь žiznъ věčnu ⁵.ā. o' kolĕna ijudova .vī. tisušti zapečat-

lenih̄ . .v̄. o^t kolēna rumova .vī. tisušti zapečatenih̄ . .ḡ. o^t kolēna gadova .vī. tisušti zapečatenih̄ . .⁶.d̄. o^t kolēna asurova .vī. tisušti zapečatenih̄ . .ē. o^t kolēna nerytalimova .vī. tisušti zapečatenih̄ . .ī. o^t kolēna manasiina .vī. tisušti zapečatenih̄ . .z̄. o^t kolēna semeonova .vī. tisušti zapečatenih̄ . .ī. o^t kolēna levgyiina .vī. tisušti zapečatenih̄ . .⁸.⁹. o^t kolēna isaharova .vī. tisušti zapečatenih̄ . .⁸.ī. o^t kolēna zavьlova .vī. tisušti zapečatenih̄ . .aī. o^t kolēna isoifova .vī. tisušti zapečatenih̄ . .vī. o^t kolēna veniēminova .vī. tisušti zapečatenih̄ .

.k̄. o narodē besčisl̄nym̄ stoęštīm̄ prēd̄ prēstolom̄ božīm̄ iže imut̄ s̄ isuhr̄stom̄ cēsar̄stvovati . o^t ėzik̄ ih̄že niktože ne možet̄ isčisti o^t stvorenaġo roda

⁹I po sih̄ vidēh̄ . i se narod̄ mnoḡ egože niktože ne možet̄ isčisti o^t vsakogo kolēna i ėzik̄ i ludi i plemen̄ stoęštih̄ prēd̄ prēstolom̄ i prēd̄ agnysem̄ oblyčeni v̄ rizi bēli i finiki v̄ rukah̄ ih̄ . ¹⁰i v̄zryšę glasom̄ veliim̄ glagolušte . spasenie boga našego sēdęstago na prēstolē agnyči . ¹¹I vsi anđeli stoēhu okręst̄ prēstola i staręs̄ i .d̄. život̄nih̄ radu prēd̄ prēstolom̄ nic̄ i poklonišę sę bogu našemu sēdęstumu na prēstolē i agnycu glagolušte . amin̄ ¹²blagoslovenie i prēmudrost̄ i hvala i čyst̄ i sila i slava i krēpost̄ boga našego v̄ vēki vēkom̄ amin̄ . ¹³I o^tvęstav̄ edin̄ o^t staręs̄ glagola mi . si oblyčeni v̄ bēli rizi kto sut̄ i o^t kudu pridu . ¹⁴i rēh̄ emu . gospodi moi ti vēsi . I reče mi . si sut̄ gręduštei o^t skrb̄i velikie . iz̄prašę rizi svoę i ubēlišę v̄ krv̄i agnyči . ¹⁵sego radi sut̄ prēd̄ prēstolom̄ božim̄ i služęt̄ emu d̄ny i nošt̄ v̄ crkvi božii . i sēdę na prēstolē v̄selit̄ sę v̄ nę ¹⁶i ne v̄zlačut̄ se k̄ tomu ni v̄žęzduť sę ni imat̄ pasti na nih̄ sl̄nce ni vsaki znoi . ¹⁷ēko agnyč̄ iže po srēdē prēstola upaset̄ ė i nastavit̄ ė na život̄nię istočniki vod̄nię i o^timet̄ boḡ vsaku sl̄zu o^t očiju ih̄ .

.ka. o^tręšenie .z̄. pečati ēvlaet̄ anđel̄skie sil̄i prinošenje bogu molitvi ēko i kadilo

VIII ¹I egda o^tvęze pečat̄ .z̄. i bist̄ bezm̄lvie na nebeskih̄ ēko pol̄ godini . ²i vidēh̄ .z̄. anđel̄ iže prēd̄ bogom̄ stoēhu i dano bist̄ im̄ .z̄. trubii . ³i drugi anđel̄ pride imēę kadil̄nicu zlatu .

I dani emu biše tьmьbьni mnozi da dastь molitvami svьtihь vsьhь na oltarь svьtihь suštihь prědь prěstolomь ego . ⁴i vьzide dimь kadilьni molitvami svьtihь rukoju anđelovoju prědь boga . ⁵i vьzєtь anđelь kadilьnicu i naplьni ju o^t ognja suštago na oltari i položi ju na zemli i biše gromi i blistaniě i glasi i trusi . ⁶i .z. anđelь iže iměahu .z. trubii ugotovašє sь da trubєtь .

.kv. o .z. anđelihь o^t nihьže prvomu vьstrubivьšu gradь i ognь i krvь na zemlu nizьhoditь

⁷I prvьi anđelь vьstrubi i biše gradi i ognь směšєnь sь krvьju . i pade na zemlu i tretie čєstь zemlє pogorě . i tretie čєstь o^t drěva pogorě . i vsaka trava zlačьnaě pogorě .

.kg. o .v. anđelē emuže vьstrubivьšu i ēže vь mori dušє na ragubu bišє

⁸I vьtori anđelь vьstrubi ēko gora velikaě žegoma ognemь vьvьžєna bistь vь more . i bistь tretie čєstь mora krvьju . ⁹i umrětь tretie čєstь zdaniě vь mori imuštihь dušь . i tretie čєstь korablь pogibe .

.kd. o .g. anđelē iže rěčьniє vodi gorьki stvoritь

¹⁰I tretie anđelь vьstrubi i pade sь nebesє zvězda veliě gorušti ēko svěšta i pade na tretiju čєstь rěkь i na istočьniki vodьniє . ¹¹imє zvězdi glagoletь sє asfinь . i bistь tretie čєstь vodь ēko i pelinь . i mnozi o^t člověkь umrěšє o^t vodь ēko gorьki bišє .

.ke. o .d. anđelē eže tretiju čєstь slьnčnago i lunьnago světa omrьče

¹²I četvrtьi anđelь vьstrubi . i ēzvena bistь tretie čєstь slьnca i tretie čєstь luni i tretie čєstь zvězdzь da omrьknetь i tretie čєstь dьne da ne světitь i tretie čєstь svoє nošti takožde . ¹³I viděhь i slišahь edinь anđelь parəštь po srědē nebesь glagoluštь glasomь velimь tri kratь gore gore gore živuštimь na zemli o^t pročiь glasь trubьnihь trehь anđelь hotěštihь trubiti .

*.k. o .e. anđelê vshoděstem o' bezdъni i razumnihъ
pruzěhъ i o različnihъ obrazěhъ ihъ*

IX ¹I pęti anđelъ vъstrubi . i viděhъ zvězdu sъ nebese paděšu na zemlu i danъ bистъ ei klučъ studenъca bezdъnago . ²i o'vъrže sę studenъcъ i vъzide dimъ o' studenъca êko dimъ pešti velikię goruštę i omгъče zemla i slъnce i aierъ o' dima studenъčnago ³i o' dima izidu pruzi na zemlu . i dana bистъ imъ oblastъ êkože imutъ oblastъ skогъrię zemlъnię . ⁴i rečeno bистъ imъ da ne êdęť travu zemlъnię ni vsakogo zlaka ni vsakogo drěva tьkmo člověki iže ne imutъ pečati božię na čelěhъ svoihъ . ⁵i rečeno bистъ imъ da ne ubijutъ ihъ nъ da muku primutъ . ē. mēsęci . i mučenie ihъ êko mučenie skогъrievo egda člověka sěknetъ . ⁶I vъ tъ dъnъ vъzištutъ člověci smгъti i ne imutъ obrěsti ei i vъželėjutъ umгъti i běžitъ o' nihъ smгъť . ⁷I upodoblenie prugomъ podobnē konemъ ugotovanimъ na branъ i na glavahъ ihъ vъnъci podobni zlatu i lica ihъ êko lica člověkomъ . ⁸iměahu vlahi êko vlahi ženъskię i zubi ihъ êko lъvomъ bišę . ⁹iměahu brъnę êko brņę želězъnię i glasъ krilъ ihъ êko glasъ kolesnicъ mnogъ i konъ tekuštihъ na branъ . ¹⁰iměahu ošibi podobni skогъriemъ i žala ošibi ihъ . oblastъ imъ vrěditi člověki vъ pęť mēsęcъ . ¹¹imušte nadъ soboju cēsara anđela bezdъni imę emu evrěiski uvadonъ a гъčъski glagoleť sę imę emu gubę . ¹²gore edino otide i se grędeta ešte dъvė gorě po sihъ gorъši .

.kz. o .i. anđele i o čislē mnozēmъ dъvoju tьmu tьmъ

¹³I šestu anđelъ vъstrubi i slišahъ glasъ o' četirъ rogъ olъtara zlatago suštago prědъ bogomъ ¹⁴glagoleť kъ šestomu anđelu . iměei trubiu razdrěši .d. anđeli svęzanię na rēcē epratъscē . ¹⁵i razdrěšeni bišę .d. anđeli i ugotovašę sę na godinu i na dъnъ i mēsęcъ i lěto i da ubijutъ tretiju čęstъ člověkъ ¹⁶čislomъ voii konъskihъ dъvoiceju tьmi tьmami . i slišahъ čislo ihъ . ¹⁷I tako i viděhъ konę viděniemъ i sědęštę na nihъ imuštę brъnę ognъnę . i akinъfinъ i župelъ . i glavi konemъ êko glavi lъvomъ . iz ustъ ihъ ishoždaše ognъ i dimъ i župelъ . ¹⁸i o' trehъ êzvъ pogibe tretie čęstъ člověkъ o' ognа i dima i župela ishoděštago iz ustъ ihъ . ¹⁹oblastъ bo konemъ vъ ustěhъ ihъ bē . i ošibi ihъ podobni zmiemъ imušte glavi . i těmi pakosti děahu . ²⁰I proči o' člověkъ ne pogibošę êzvami simi i ne pokaěšę sę o' dělъ rukъ svoihъ da ne poklonęť sę demonomъ . idolomъ zlatimъ i srebъnimъ i mēdenimъ i kamenъnimъ i drěvenimъ iže ni viděti

mogutъ ni slišati ni hoditi . ²i ne pokaěšę sę o^t ubistva ihъ i o^t koreniě ihъ i o^t bluda ihъ ni o^t tatъbi ihъ .

.kī. o .z. anđelē odēnimъ oblakomъ i dugoju i kopъčinu prorovēdajuštīmъ

X ¹I vidēhъ inъ anđelъ krēpъkъ shodęštъ sъ nebesе obľčęnъ vъ oblakъ i duga na glavē ego i lice ego ēko slъnce i nozē ego ēko stľbra ognа . drъžęi vъ rucē svoei knižicę razъgъbenię . i postavi nogu svoju desnuju na mori a šuju na zemli . ³i vъzъri glasomъ veliimъ ēkože ľvъ rikaetъ . ⁴i egda vъzъri vъzglašāšę .z. gromi glasi svoimi . i egda vъzglašāšę .z. gromi hotēhъ pisati . i slišahъ glasъ sъ nebesе glagoluštъ . zapečatlēei ēže glagolašę .z. gromi po sihъ i piši . ⁵I anđelъ iže vidēhъ stoęštъ na mori i na zemli i vъzdviže ruku svoju desnuju na nebo ⁶i klętъ sę živuštumu vъ vēki vēkomъ iže sъzda nebo i ēže na nemъ i zemlu i ēže na nei i more i ēže vъ nemъ . ēko ľeta juže ne budetъ kъ tomu ⁷vъ dnъ glasa .z. go anđela . egda imatъ vъstrubiti i skonъčati tainu božiju ēkože blagovēstitъ rabomъ svoimъ i proroki .

.k .p. o knižici anđela evanđelistъ eže priętъ

⁸I glasъ iže slišahъ sъ nebesе paki besēdujuštъ sъ mnoju i glagoluštъ . idi primi knižicę razъgъbenię vъ rucē anđela stoęštago na mori i na zemli . ⁹idoхъ kъ anđelu glagolę emu . daždъ mi knižicę . i glagola mi . primi i snēždъ є . gorъki ti budutъ vъ črēvē tvoemъ nъ vъ ustēhъ ti budutъ ēko medъ sladъki zēlo . ¹⁰i prięhъ knižicę o^t ruki anđela i sъnēhъ є . i bišę mi ēko medъ sladъki vъ ustēhъ moiъ . i egda sъnēhъ є gorъki mi bišę vъ črēvē moemъ . ¹¹i glagola mi . podobаетъ ti paki proročъstvovati vъ ludehъ i vъ plemenihъ i vъ єzicēhъ i vъ cēsarihъ mnozēhъ . XI ¹I dana mi bistъ trъstъ podobna žzlu . glagolę vъstani izmēri crъkvъ božiju i oľtarъ ei i klanajuštę sę vъ nei ²i dvъri ei i suštę vъnutrъjudē crъkve iznesi vъnējudu . i ne izmēri ego ēko danъ bistъ єzikomъ . i gradъ svēti poprerutъ .m. mēseci i .v. .

.l. o enosē i ilii hotęšta obľčiti anъtihъsta

³I danъ obēma svēdētelema moima i proricaeta .č. i .s. i .o. i .z. dni obľčena vъ vrētište . ⁴si esta dnъvē maslinici i dnъva svē-

štnika prědъ bogomъ na zemli stoęšta . ⁵iže ima nepravdu stvo-
ritъ . i ognъ ishoditъ iz ustъ eju . i poędaetъ vragi eju iže hošteta
ubiti ê . semu podobaetъ ubienu biti . ⁶i siê iměti imata oblastъ
zatvoriti nebo da ne padetъ dъždъ vъ dni proricanie eju . i oblastъ
iměti imata na vodahъ obraštati ę vъ krъvъ i poraziti zemlju vsakoju
ęzvoju velieju . ašte vъshošteta . ⁷I egda skonęcaeta svěděteltstvo
svoe . zvěgъ vъshoditъ o^t bezdъni i stvoritъ sъ nima branъ i pobě-
ditъ ê i ubietъ ê . ⁸i trupa eju na cěstahъ ostaveť grada velikago
iže naricaetъ sę duhovni sodomъ i eđupatъ iděže bogъ eju raspěť
bistъ . ⁹i zřetъ o^t ludi i kolěny i ęzikъ i plemenъ tri dni i polъ . i
trupa eju ne ostaveť položitъ vъ grobě vъ tri dni i polъ . ¹⁰i živuťtee
na zemli vъzdradujutъ sę i vъzveseľetъ sę o^t neju . i dari ponesutъ
drugъ kъ drugu . êko siê proroka mučista živuťteť na zemli .

.la. o ubienii ilię i enoha antihřstomъ i vъskrěsneta

¹¹I pо trehъ dnehъ i polъ dne i duhъ životъni vъnide vъ na i sta-
neta na nogu svoeju i strahъ velii napadetъ na zřetě eju . ¹²i slišasta
glasъ sъ nebeseglagolušť ima . vъziděta sěmo . i vъzideta na obla-
cěhъ na nebo i viděšę ê vrazi eju . ¹³i vъ tъ časъ bistъ trusъ velii i
deseta čestъ grada pade i pogibe trusomъ imę člověky .z. tisušť .
i proči pristašny bišę i dašę slavu bogu nebesnomu . ¹⁴gore vъtoroe
otide . se gore tretie gředetъ skoro .

.lv. o trubii i pojuštihъ boga světihъ na buduťtemъ vęcě

¹⁵I sedmi anđelъ vъstrubi . i bišę glasi velii na nebesihъ glago-
lušte . bistъ cěsarъstvo vsego mira gospoda našego isuhřsta . i
vъsaritъ sę vъ věki věkomъ aminъ . ¹⁶i .k. i .d. starcy sěděšte
prědъ bogomъ na přestolěhъ svoihъ . i padošę nicъ i poklonišę sę
bogu ¹⁷glagolušte . hvalimъ tę gospodi bože vsedržitelu seji bęei i
gřeđei . i prietъ silu svoju velikuju i vъsъritъ sę . ¹⁸i ęzici iže pro-
gněvašę tę i pride gněvъ tvoi na ne . i vrěmę ęzikomъ sudъ prieti
i dati mъzdu rabomъ svoimъ i prorokomъ světimъ boęštimъ sę imene
tvoego . malimъ že i velikimъ . i rastълěti prosmražděšę zemlu .

*.lg. o crъkvъnihъ progonenihъ prvěiřihъ i raki pri anti-
hřstě*

¹⁹I o^tvъgъze sę crъki božiě na nebesihъ i ěvi sę krabiě zavěta
božiě . i bišę blistanie i gromi i glasi i trusi i gradъ velii XII ¹i zna-

menie velie êvi sę na nebesihъ . žena obľčena vъ slъnce i luna podъ
 nogama ei . i na glavê ei vênъsъ o^t zvêzdu dъvoju na desęte ²i vъ
 črêvê imušti vъrietъ bolęšti i straždušti roditi . ³I êvi sę ino zna-
 menie na nebesi . i se zmii črъtmъnъ velii imêę glavъ .z. i rogъ .ĭ.
 i na glavê ego vênъsъ .z. . ⁴i hoboti ego vlêki tretiju čęstъ zvêzdzъ
 nebesnihъ . i vъloži ę vъ zemlu . i zmii stoêše prêdъ ženoju hotę-
 štiju roditi da egda roditъ sę čędo ei sъnêstъ e . ⁵i rodi sina mužъ-
 skъ polъ iže imatъ upasti vsę ęziki žъzlomъ želêznomъ . i vъshišteno
 bistъ čędo ei kъ bogu i kъ prêstolu ego . ⁶i žena bęža vъ pustinu
 idêže ei bę męsto ugotovano o^t boga . da tu pitêetъ ju .č. dni i .s.
 i .x. dni .

*.ld. o brani bivъši meždъ svętimi anđeli i zъlimi silami
 i o padenii zmievê*

⁷I bistъ branъ na nebesihъ . mihailъ i anđeli ego branъ stvo-
 rišę sъ zmiemъ i zmii bra sę i anđeli ego ⁸ne vъzmozgu i męsto ne
 obrête sę imъ na nebesi . ⁹i nizloženъ bistъ zmii veliki i zmii drêvnъni
 naricaemi diêvolъ i sotona ľstęi vъselenuju vsu . i vъloženъ bistъ
 vъ zemlu i anđeli ego sъ nimъ uloženi bišę . ¹⁰i bistъ glasъ velii na
 nebesi glagolę . ninê bistъ spasenie i sila i cęsarъstvo boga našego
 i oblastъ isuhrъsta ego . êko nizloženъ bistъ klevetъnikъ bratię našę
 oklevetavaę nasъ prêdъ bogomъ našimъ dъnъ i noštъ . ¹¹i ti pobêdišę
 i za krъvъ agъnčû i za slovo mučeniê ihъ . i ne vъzlubišę dušę svoeę
 do smrъti . ¹²sego radi veselite sę nebesa i živušte na nihъ . gore
 zemli i moru êko sъnide kъ vamъ diêvolъ imêę êrostъ veliju . vêdi
 êko malo vrême imatъ .

.le. kako zmii gonaše crъkvъ božiju ne počivaę

¹³I togda vidêvъ zmii êko nizloženъ bistъ na zemlu gonaše ženu
 êže rodi mužъskъ polъ . ¹⁴i danê bista ženê obê krilê orъla velikago
 da paritъ vъ pustinu i vъ męsto svoe idêže pripitêna bivaše tu vrême
 i vrêmena i polъ vrêmene o^t lica zmieva . ¹⁵i izloži zmii iz ustъ
 svoihъ vodu êko rêku da ju vъ rêcê potopitъ . ¹⁶i pomože zemla
 ženê . i o^tvrъze zemla usta svoê i požrê rêku juže izloži zmii iz ustъ
 svoihъ . ¹⁷i razgnênavъ sę zmii na ženu ide branъ stvoriti sъ sême-
 nemъ ei i sъbludajuštimi zapovêdi božię . i [imušte] vêru isuhrъ-
 stovu vъzradujutъ sę .

.n. o zvêri imuštim̄ .i. rogv̄ i glav̄ .z. o' nih̄že edinu
zakolenu reče

¹⁸I stah̄ na pêsescê mor̄scêm̄ XIII č̄i vidêh̄ iz mora zvêr̄
ishodêšť imušť roga .i. i glav̄ .z. i na rozêh̄ ego .i. vên̄sc̄ i na
glavah̄ ego imena hul̄na . ²i zvêr̄ v̄shodêšť vidêh̄ . i bê
podob̄n̄ risvici . i nozê ego êko medvii i usta ego êko ľvova . i
dast̄ emu zmii silu svoju i prêstol̄ svoj i oblast̄ velju ³i edinu o'
glav̄ svojih̄ êko zakolenu v̄ smrť . i êzva smrťna ego i iscêlê
i čudi sê vsa zemla v̄ slêd̄ zvêri . i poklonišê sê tomu zmiju êko
i dast̄ oblast̄ zvêri . i poklonišê sê zvêri ⁴glagolušť . kto podô
b̄n̄ zvêri i kto možet̄ bran̄ stvoriti s̄ nim̄ . ⁵i dana bišê emu
usta glagolušť vel̄mi huli . i dana bist̄ emu oblast̄ s̄tvoriti
meseci .m. i .v. . ⁶i o'vr̄ze usta svoê v̄ hulenii k̄ bogu huliti
imê ego i skiniju ego i živušť na nebesi . ⁷i dana bist̄ emu oblast̄
stvoriti bran̄ s̄ svêtimi i pobêditi ê . i dana bist̄ emu oblast̄
na vsakom̄ kolênê i ludeh̄ i êzicêh̄ i plemenih̄ . ⁸i poklonêť
sê emu vsi živušť na zemli . Gore gore živuštim̄ na zemli im̄že
ne napisana sut̄ imena v̄ knihah̄ život̄nih̄ aḡnca zakolenago
o' složenî v̄sego mira . ⁹iže imat̄ uši slišati da slišit̄ . ¹⁰iže
plênem̄ v̄ plên̄ da idet̄ . ašťe kto oružiem̄ ubiet̄ podobaet̄
emu oružiem̄ ubienu biti . s̄dê est̄ tr̄pênie i vêra svêtih̄ .

.lz. o zvêri imuštim̄ .v. roga

¹¹I vidêh̄ in̄ zvêr̄ v̄shodêšť o' zemľ . imêašê .v. roga .
podob̄n̄ k̄ aḡncu i glagolašê êko zmii ¹²i oblast̄ prv̄vago zvêri
vsu tvorašê . prêd̄ nim̄ tvorašê zemlu i živušť na nei da poklo
nêť sê zvêri prv̄vomu emuže iscêlena bist̄ êzva smrťnaê . ¹³i stvo
rit̄ čudesa veliê . da ogn̄ stvorit̄ shoditi s̄ nebesa na zemlju
prêd̄ človêki . ¹⁴i ľstít̄ živuštee na zemli . znamenî êže dana bišê
emu stvoriti prêd̄ človêki glagolê živuštim̄ na zemli stvoriti têlo
zvêr̄noe iže imat̄ êzvu oruž̄nuju i živ̄ bist̄ . ¹⁵i dano bist̄ emu
dati duh̄ têlu zvêr̄nomu da proglagolet̄ têlo zvêr̄noe . i s̄tvorit̄
da iže ašťe ne poklonit̄ sê têlu zvêr̄nomu ubien̄ budet̄ . ¹⁶i s̄tvo
rit̄ vsê maliê i velikiê i bogatiê i ubogî i rabi i svobod̄niê da dast̄
im̄ načr̄tanie na rucê ih̄ desnêi i na čelê ih̄ ¹⁷i da niktože v̄z
možet̄ kupiti ili prodati t̄kmo iže imat̄ načr̄tanie na čelê svoem̄
i na rucê desnêi imê zvêri . čislo imeni ego .

.li. o imeni zvêri

¹⁸Съдѣ умъ i мудростъ iже имать да почитеть звѣри i число члове-
вѣче . естъ бо число ego . *.h.* i *.x.* i *.i.*

*.l. o . r. i o . m. i . d. tisuštahъ stoęstihъ съ агньсеть
na gorê sionъscê*

XIV ¹I vidêhъ se агньсъ stoęšťъ na gorê sionъscê i съ nimъ *.r.* i *.m.*
i *.d.* tisušte imušte imę ego imę oтъca ego napisano na чelêhъ
svoiъhъ . ²i slišahъ glasъ съ nebesa êko glasъ vodъ mnogъ i êko glasъ
groma krêpъka . i glasъ iже slišahъ êko gudъci gudušte въ gusli
svoę ³i pojušte pêsнь novu prêdъ prêstolomъ i prêdъ *.d.* životъnimi
i *.k.* i *.d.* starъci . i niktože ne možaaše naviknuti pêsni tьkmo si
.r. i *.m.* i *.d.* tisušte iskupleni oтъ zemlę . ⁴si sutъ iже съ ženami ne
oskvrъnišę sebe junotoju . bo sutъ si hoždъšei въ slêdъ агньca êmože
koliždo idetъ . si iskupleni bišę od чloveкъ . načęтъкъ bogu i агньcu .
⁵i въ ustêhъ ihъ ne obrête sę lъstъ êko besъ poroka sutъ si .

.m. o anđelê propovêdajuštihъ približenie buduštago suda

⁶I vidêhъ inъ anđelъ paręšťъ po srêdê nebesъ drъžęšťъ evandelię
vêčnoę blagovêstitъ sêdęštihъ na zemli i na vsako plemę i kolêno i
ludi i ѣzikъ . ⁷glagolę glasomъ veliimъ . uboite sę boga i dadite emu
slavu êko pride časъ suda ego i poklonęтъ sę stvorъšumu nebo i zemlu
i more i istočniki vodъnie .

.ma. o anđelê .v. propovêdajuštihъ padenie vavilonskoę

⁸I vidêhъ inъ anđelъ въ slêdъ idę glagolę . pade pade vavilonъ
veliki oтъ vina êrosti lubodêniê svoęo napoi vsę ѣziki .

*.mv. o anđelê .g. utvrъždajuštihъ gosподнę ludi ne
prięti antihръsta*

⁹I *.g.* anđelъ въ slêdъ eju ide glagolę glasomъ veliimъ glagolę .
iже sę klanaetъ zvêri i têlesi ego i priemletъ načръtanie na чelê svo-
emъ i na rucê desnêi . ¹⁰i tъ imать piti oтъ vina êrosti božię . чъvana
ne rastvorena въ чаši gnêva ego . i mučenъ budetъ ognemъ i župe-

lomъ прѣдъ anđeli svѣtimi i agnъsemъ . ¹¹i dimъ mučeniê ihъ vъ vĕki vĕkomъ vъshoditъ . i ne imutъ pokoê dъnъ i nošť poklanajušte sę zvĕri i tĕlesi ego . iže priemletъ načrъtanie imena ego . ¹²sъdĕ estъ trъpĕnie svĕtihъ i sъbludajuštihъ zapovĕdъ božiju i vĕru isuhrъstovu . [i] vъzradujutъ sę . ¹³i slišahъ glasъ sъ nebesa glagoluštъ mi . napiši blaženi mrtvi i umirajušte o'selĕ o gospodi . ei glagoletъ duhъ da počijutъ o' trudъ svoihъ . dĕla bo ihъ hodĕtъ vъ slĕdъ sъ nimi .

.mg. o sĕdĕštihъ na oblacĕ i[že] srъpomъ svoimъ skopъčacetъ prozĕbajušte zemli

¹⁴I vidĕhъ se oblakъ bĕlъ i na oblacĕ sĕdĕštъ podobnъ sinu človĕčskû imuštъ na glavĕ svoei vĕnъsъ zlatъ i vъ rucĕ svoei srъpъ ostrъ . ¹⁵ihъ anđelъ izide is srъkve vъriĕ glasomъ veliimъ kъ sĕdĕštumu na oblacĕ . posli srъpъ tvoi ostrii i požъni . êko pride časъ žĕtvi . êko isъše žĕtva zemlъnaê . ¹⁶i položi sĕdeĭ na oblacĕ srъpъ svoi na zemli i požъnena bistъ zemla .

.md. o drugomъ anđelĕ obъemluštihъ gorъki vinogradъ

¹⁷Ihъ anđelъ izide is srъkve suštĕ na nebesi imĕê i tъ srъpъ ostrъ . ¹⁸ihъ anđelъ o' oltara izide imĕê oblastъ na ogni . i vъzglasi kličemъ veliimъ kъ imuštumu srъpъ ostrii . glagolĕ . posli srъpъ tvoi ostrii i obъemli grozdie vinograda zemlъnago êko sъzrĕšĕ grozdove ego . ¹⁹i položi srъpъ svoi i obъema vinogradъ zemlъni i vъloži vъ točilo velikoĕ êrosti božie . ²⁰i sъprano bistъ točilo vinograda . i izide krъvъ o' točila do ustъ konemъ o' stadi . *č. i . h.*

.me. o' .z. anđelъ navodimie na človĕki êzvi i o kopъčinĕ i o stĕklenĕemъ mori

XV ¹I vidĕhъ ino znamenie na nebesi velĕe čudno . *.z.* anđelъ imuštihъ *.z.* êzvъ poslĕdnihъ . êko tĕmi skopъčacetъ sę êrostъ božie . ²i vidĕhъ êko more stĕkleno smĕšeno sъ ognemъ i pobĕzđajušte o' zvĕri i o' tĕlesъ ego i o' načrъtaniĕ ego i o' čislъ imeni ego . stoĕšte na mori stĕklenĕmъ . imušte gusli božie ³i pojušte pĕsnъ moiséê raba božie i pĕsnъ agnъču glagolušte . veliĕ i divna dĕla tvoĕ gospodi bože vsedrъžitelu . pravedni istinъni puti tvoi cĕsare ėzikomъ . ⁴Kto ne

imatъ uboētī sę tebe gospodi i proslaviti imene tvoego êko edinъ prę-
 podobnъ esi . êko vsi ězici pridutъ i poklonęť sę prędъ toboju . êko
 opravdanię tvoę ěvišę sę . ⁵I po sihъ vidęhъ . o'vręze sę sręki božię
 i skinię svędęnię na nebesi ⁶izide iz srękve .z. anđelъ iže imęahu .z.
 ězvъ oblęčeni vъ kamenъ svętlъ i prępoęseni poęsi zlatimi . ⁷i edinъ
 o' četirehъ životnihъ dastъ .z. mi anđelomъ .z. fięlъ zlatihъ isprlnъ
 ěrosti boga živuštago vъ vęki vękomъ aminъ . ⁸isprlni sę sręki dima
 i slavi božię o' sili ego . i niktože ne smęaše vъniti vъ srękvъ donp-
 dęze skopęcaetъ sę .z. ězvъ anđel'skihъ . XVI ¹i slišahъ glasъ
 velii sъ nebesa glagolušť .z. mi anđelomъ . idęte izlęite .z.
 fięlъ ěrosti božię na zemlu .

.mi. o prvůšněemъ izlęeni o' gnoi na o'stupniki bistъ

²I izide .ā. anđelъ i izlię fięlъ svoju na zemlu . i bistъ gnoi zъlъ
 i lutъ na ělovęcęhъ imuštihъ načrętanie zvęri i poklanajuštihъ sę
 tęlesi ego .

.mz. o ězvę .v. na suštihъ vъ mori

³I .v. anđelъ izlię fięlъ svoju vъ more . i bistъ kręvъ êko u
 mętvъsa . i vsaka duše umręť ěže vъ mori .

.mi. o .g. anđelę iže ręki vъ kręvъ pręlagaetъ

⁴I .g. anđelъ izlię fięlъ svoju na ręki i na istoěyniki vodęnię i
 bišę kręviju . ⁵i slišahъ anđela vodęskago glagolušta . pravednъ esi
 sę i bęęi i prępodobnъ esi i êko si sudilъ esi ⁶êko kręvъ svętihъ pro-
 rokъ izlięšę . i kręvъ ihъ dastъ imъ piti êko dostoini sutъ . ⁷i slišahъ
 iz oltara glagolušť . ei gospodi bože vsedręžitelu . pravedni i
 istinъni sudi tvoi .

.m d . o .d. anđelę kako varomъ izvarajutъ sę ělovęci

⁸I .d. anđelъ izlię fięlъ svoju na slńnce . i dano bistъ emu oznoitī
 ělovęki ognemъ . ⁹i ogoręšę ělovęci znoemъ i hulišę imę božie iže
 imatъ oblastъ na ězvaň sihъ . i ne poklonišę sę dati emu slavi .

.n. o .e. mь anđelě kako cēsarьstvie zvĕrьnoe omračitь sę

¹⁰I .ē. anđelь izliē fiēlь svoju na prĕstolь zvĕri i bistь cēsarьstvo ego omračeno . i žьvahu ėziki svoę o' bolĕzni svoihь . ¹¹i huliše boga nebesnago o' bolĕzni svoihь i o' gnoi . i ne pokaĕšę sę o' dĕlь svoihь .

.na. o .i. mь anđelĕ imъže putь črĕzь epratь o'vrъzaetь sę cēsareмь suštimь

¹²I .i. anđelь izliē fiēlь svoju na rĕku velikuju epratь . i sečę voda ei da ugotovaetь sę putь cēsareмь iže o' istokь slьnĕčnihь . ¹³i vidĕhь iz ustь zmievь iz ustь zvĕrьnь iz ustь lъživago proroka ishodešte duhi . g. nečisti ĕko i žabi . ¹⁴sutь bo dusi demonьsci tvorešte znamenĕ iže ishodeť na cēsare všę vьselenĕ . i sьbrati ė na branь dne kь tomu velikago boga vsedrъžitela . ¹⁵se grĕdu ti ĕko tatь . blaženь bьdĕi i sьbludĕi rizi svoę . da ne nagь hoditь i ne uzrĕť sramoti ego . ¹⁶i sьberetь ė na mĕsto naricaemoe evrĕiski eгьmagadonь .

.nv. o .z. mь anđelĕ imъže gradi i trusi na človĕki bišę

¹⁷I .z. anđelь izliē fiēlь svoju na aierь . i izide glasь velii is cгьkve i o' prĕstola glagole bistь . ¹⁸i bĕšę blistaniĕ i glasi i gromi i trusь velii bistь zĕlo . ĕkože ne bistь o'neliže človĕci bĕšę na zemli . tolikь trusь i tako velikь . ¹⁹i bistь gradь vь tri čĕsti . i gradi ėzičьsci padu . i vavilonь veliki romĕnovanь bistь prĕdь bogomь dati emu čašu ĕrosti gnĕva ego . ²⁰i vsaki otokь bĕža i gori ne obrĕtu sę . ²¹i gradь veliki ĕko talantьski snide sь nebesa na človĕki . i hulišę človĕci boga o' ĕzvi gradьnię ĕko veliĕ estь ĕzva ego zĕlo .

.ng. o edinomь o' .z. mi anđelь pokazujuštimь evandĕlie . lubodĕĕnago grada potrĕblenie . o' .z. glavь i .i. roгь

XVII ¹I pride edinь o' .z. mi anđelь imuštihь .z. fiēlь i glagola sь mnoju glagole mi . pridi da pokažu ti sudь lubodĕice velikĕ sĕdešę na vodahь mnogihь . ²sь nejuže lubodĕĕšę cēsare zemlьsci . i upišę sę živušte na zemli o' vina lubodĕĕniĕ ei . ³i vede mę vь pusto mĕsto duhomь . i vidĕhь ženu sĕdeštu na zvĕrьju črьvlenĕ isrlьnь

imenъ hulъnihъ . iméaše glavъ .z. i roǵъ .ī. . i žena juže vidé gradъ velikí estъ iže imatъ césarǵstvie nadъ césari zemlъnimi . ⁴i žena bē obľčena vъ porǵfiru črǵvlenu i pozlaštenu zlatomъ i kameniemъ dragimъ i biseromъ . imušti čašu zlatu vъ rucê svoei plъnu mǵzosti i skvǵnienié i lubodéiēnié . ⁵i na čelê ei imę napisano . taina vavilona velikago . mati lubodéicemъ i mǵzostemъ zemlъnimъ .

.nd. o anđelê iže vidénie tainie skazaetъ

⁶I vidéhъ ženu piēnu o^t krǵvi svętihъ i krǵvijiu mučenikъ isuhǵstovъ . i divihъ sę divomъ veliimъ vidévъ ju . ⁷i reče mi anđelъ . po čto sę diviši . azъ ti reku tainu ženi i zvêri noseštago ju . imuštago .z. glavъ i roǵъ .ī. . ⁸i zvêrъ iže vidé bistъ i nêstъ . imatъ vъziti o^t bezdъni i vъ pagubu iti . i udivęť sę sъ neju živuštie na zemli imъže nêsutъ napisana imena vъ knihahъ životъnihъ o^t složení vsego mira . videšťe zvêrъ êko bistъ i nêstъ i prêdъsta . ⁹sъdê umъ iže imatъ mudrostъ .z. glavъ i .ī. roǵъ . estъ idêže žena sêditъ na nihъ ¹⁰césarъ .z. estъ . pęť ihъ palo estъ . edinъ i drugi ne u prišlъ . i egda pridetъ . malo emu estъ prêbiti . ¹¹i zvêrъ iže bē i nêstъ . i tъ osmi estъ i vъ pagubu idetъ . ¹²i .ī. roǵъ eže vidé .ī. césarъ estъ iže césarǵstviê ne u priêli sutъ nъ oblastъ êko césarъe edinъ časъ priemlutz sъ zvêrъmi . ¹³si edinu volu imutz i silu i oblastъ svoju zvêri dajutz . ¹⁴si sъ agnъcemъ branъ stvoręť . i agnъcъ robêditъ e . êko gospodъ gospodemъ estъ i césarъ césaremъ i suštímъ sъ nimъ . zvani izabrani i vêrъni . ¹⁵i glagola mi . vodi eže esi vidêlъ idêže lubodéica sêditъ i ludie i narodi sutъ i plemena i eziци . ¹⁶i .ī. roǵъ eže vidé i zvêrъ si vъznenavidêti imutz lubodéice . i zapustivъšu stvoręť ju nagu . i plъť ei sъnêdęť i tu sъžegutz ognemъ . ¹⁷bogъ bo dalъ estъ vъ srъdci ihъ stvoriti edinu volu i dati césarǵstvie ihъ zvêri donъdêže skonъčajutz sę slovesa božíe . ¹⁸i žena juže vidé estъ gradъ velikí iže imatъ césarǵstvovati nadъ césari zemlъnimi .

.ne. o .v. anđelê iže padenie vavilone kažetъ . nebesni glasъ zapovêdaę bêžanie iz grada i o'mitanie eže ime prêžde

XVIII ¹I po sihъ vidéhъ inъ anđelъ shodęšť sъ nebesie imêę oblastъ veliju . i zemla prosvêti sę o^t slavi ego . ²i vъzъri krêpъkimъ glasomъ glagolę . Fade pade vavilonъ velikí . i bistъ žilište demunomъ

i hranilište vsakomu duhu nečistomu i nenavidimomu . ³êko o^t vina
 êrosti lubodêeniê ei napoi vsê ěziki . i cêsarě zemlěsci sě neju lubo-
 dêêšě i kupěci zemlěsci o^t lěsti svirepêniê ei obogatišě sě . ⁴i slišahⁿ
 inĵ glasĵ sě nebese glagolušĵ . izidête izĵ ně ludie moi da ne pri-
 čestite sě grêsi ei . i o^t êzvĵ ei da ne vrêdite sě . ⁵êko prilêpišě
 sě grêsi ei do smrĵti . i pomênu bogĵ nepravdu ei . ⁶i reče vĵzda-
 dête ei êkože i ona vĵzdašĵ vamĵ . sugubite ei sugubĵ po dêlomĵ
 ei . čašu juže čvanova čvanuite ei sugubĵ . ⁷eliko proslavi sě i rasvi-
 rêpi . toliko dadête ei muki i ridaniê . êko vĵ srědci svoemĵ glago-
 letĵ . êko sêzdu prorocica i udova nêsmĵ . ridaniê ne imamĵ vidêti .
⁸sego radi vĵ edinĵ děnĵ pridutĵ êzvi ei smrĵtniê i plačĵ . i gradĵ
 ognemĵ požeženĵ budetĵ . êko krêpĵkĵ gospodĵ bogĵ osuždaě ju . ⁹i
 vĵzridajutĵ sě i vĵsplačutĵ sě o nei cêsarě zemlěsci sĵtvorĵše sě
 neju lubĵvĵ i rasvirepêvĵše . i egda uzrětĵ dimĵ raždeženiê ei . ¹⁰iz
 daleče stoêšĵte za strahĵ mučeniê ei i glagolušĵte . o gore o gore gradĵ
 veliki vavilonĵ . gradĵ krêpĵki . êko vĵ edinĵ časĵ pride sudĵ tvoi .
¹¹i kupěci zemlĵni vĵzridajutĵ sě i vĵsplačutĵ sě o nei . êko brêmene
 ihĵ niktože ne kupitĵ kĵ tomu . ¹²brêmene zlata i srebĵna i kame-
 niê dragago i bisera i visona i porĵfiri i sirika i čĵvleniê i vsakogo
 drêva tinova i vsakogo sĵsuda slonova i vsakogo sĵsuda o^t kameniê
 draga i mêdena i želêzna ¹³i korice i amona i tĵmiêna i hrizmi i livana
 i vina i oliê i smidala i pšenice i skota i ovĵsĵ i konĵ i redonĵ i
 têlesĵ i dušĵ človêčĵskihĵ ¹⁴i vošta . i pohotĵ dušĵ tvoě otide o^t tebe .
 i vsaka tučĵna i svêtla pogibe o^t tebe i kĵ tomu . i ne možešĵ obrêsti
 ihĵ . ¹⁵i kupěci simĵ obogatišě sě iz daleče stoêšĵte za strahĵ muč-
 niê ei . ridajušĵte i plačušĵte ¹⁶i glagolušĵte . o gore o gore gradĵ veliki
 vavilonĵ . oblĵčenĵ vĵ visonĵ i porĵfiru čĵvleni i pozlaštenu zla-
 tomĵ i kameniemĵ dragimĵ i biseromĵ . ¹⁷êko vĵ edinĵ časĵ pogibe
 toliko bogatĵstvo . i vsaki krĵmĵčii i vsaki plavaěi vĵ korablihĵ i
 vĵstelei eliko vĵ mori dêlajutĵ sě . iz daleče stoêšĵte ¹⁸vĵriêhu vidêšĵte
 dimĵ raždeženiê ei . glagolušĵte . kto podobĵnĵ gradu velikomu . ¹⁹i
 položišě rĵstĵ na glavahĵ svojihĵ i vĵzĵrišě plačušĵte sě i ridajušĵte
 sě glagolušĵte . o gore o gore gradu velikomu vĵ nemĵže obogatišě sě
 vsi imušĵte korablě vĵ mori o^t čestĵ ego . êko edinimĵ časomĵ zaru-
 stê . ²⁰veseli sě o nemĵ nebo i svêti apostoli i proroci êko sudi bogĵ
 sudĵ vašĵ ot nego ²¹i vĵzětĵ edinĵ anđelĵ krêpĵkĵ kamenĵ êko žĵ-
 novĵnĵ velikĵ i vĵvĵže vĵ more . glagolě . tako vĵvĵženĵ budetĵ
 ustrĵmleniemĵ vavilonĵ gradĵ veliki i ne imatĵ obrêsti sě kĵ tomu .
²²i glasĵ gudĵsĵ i musikii i piskočii i trubĵnikĵ ne imatĵ slišanĵ biti
 vĵ tebê kĵ tomu . i vsaki kĵznikĵ vsakoě kĵzni ne imatĵ obrêsti sě
 vĵ tebê kĵ tomu . i glasĵ žĵnoveni ne imatĵ slišanĵ biti vĵ tebê kĵ

tomu . i glasъ žrŕnoveni ne imatъ slišaň biti vъ tebê kъ tomu . ²³i svêť svêtilьnika tvoego ne imatъ êvlenъ biti vъ tebê kъ tomu . raki i glasъ ženiha i nevêsti ne imatъ slišaň biti vъ tebê kъ tomu . êko kuryci tvoi bêahu velьmožane zemľnii . êko kogeniemъ tvoimъ prêľšteni bêšę vsi ězici . ²⁴i vъ nemъ obrête sę kŕvň proročskaê i svêťihъ vsihъ izbъnenihъ po zemli .

.nĭ. o rĕnii svêťihъ i o trъgubê i o anđelêhъ iže poêhu o potrêbleni vavilonъscêmъ

XIX ¹I po sihъ slišaň glasъ velii naroda na nebesi glagolę . aleluê spasenie i slava i sila boga našego . ²êko istinъni i pravedňni sudi tvoi êko sudilъ esi građu iže prosmradi zemlu lubodêênimъ svoimъ . i mъstilъ esi kŕvň rabъ svoihъ oť ruki ego . ³i vъtoriceju rêšę aleluê . i dimъ vъshoždašę vъ vêki vêkomъ . ⁴i padu .k. i .d. starъci i .d. životъna i poklonišę sę bogu sêdeštumu na prêstolê glagolušte aminъ aleluê . ⁵i glasъ oť prêstola izide glagolę . bogu poite . bogu našemu vsi rabi ego boęšte sę ego . mali i velici . ⁶i slišaň glasъ na nebesihъ naroda mnoga êko glasъ vodъ mnogъ i êko glasъ groma kŕepъka glagoluštъ . aleluê êko vъsari sę gospodъ bogъ vsedŕžitelъ . ⁷i raduemъ sę i veselimъ sę i dadimъ smu slavu êko pride brakъ agňbъ .

.nz. o bracê tainię večere agňbъ

I žena ego ugotova sebê . ⁸i dano bistъ ei da obľčety sę vъ visonъ svêtlъ i čistъ . visonъ bo opravdaniê svêťihъ sutъ . ⁹i glagola mi . napiši . blaženi zvani na večeru agňsa zakolenago i na brakъ ego . i glagola mi . si slovesa vêŕna istova božiê suta . ¹⁰i padohъ prêdъ pogama ego poklonite sę . i glagola mi . vêždъ ni klevrêť tvoi esmъ azy i bratię tvoeę imuštihъ svêdêtelъstvo isuhrъstovo . bogu pokloni sę . svêdêtelъstvo bo isuhrъstovo estъ duhъ proročstviê .

.nĭ. kako na koni hrъsta vidê sъ anđelъskimi silami evanđelistъ sъ strahomъ

¹¹I vidêhъ nebo otvŕsto i se konъ srêň i sêdeĭ na nemъ naričatъ sę vêŕni istinъni . i vъ pravъdu suditъ . ¹²oči že ego êko plamenъ ognъni i na glavê ego vêňci mnozi . imêę imę napisano egože niktože ne vêstъ tьkmo ti . ¹³obľčeni vъ rizi čŕvlenię kŕvňiju . i

naricaetъ sę imę emu slovo božie ¹⁴i vojnъstvova na nebesi . iděahu vъ slědъ ego na konihъ srěnihъ oblyčeni vъ visonъ bělъ i čistъ . ¹⁵iz ustъ ego ishoditъ oružie ostro . da tēmъ izbietъ ěziki . i tъ upasetъ ě žьzlomъ želěznomъ . i tъ peretъ točilo vina ěrosti gněva božie vse-držitelja . ¹⁶imatъ na rizě i na stęgně svoemъ imę napisano cēsargъ cēsareмъ i gospodъ gospodemъ .

.n. g. . o andelě i vьmitaemihъ sь nimъ vъ deonu ognьnuju

¹⁷I viděhъ inь andelъ stoęštъ na slъnci i vьzъri glasomъ veliimъ glagolę kъ vsēmъ pticamъ paręštimъ po srědě nebesa . priděte i sьberęte sę na večeru velikuju božiju . ¹⁸da ěste plъti cēsargъ i plъti krěpъkihъ i plъti konъskihъ i sědęstihъ na nihъ . i plъti svobodnihъ i rabъ malihъ že i velikihъ . ¹⁹i viděhъ zvěrъ i cēsargę zemlъnie i voi ego sьbrani stvoretъ branъ sь sědęstimъ na koni i sь voi ego . ²⁰i ětъ bistъ zvěrъ i sь nimъ lъživi prorokъ . i stvoritъ znamenie přědъ nimъ . imъže přělъstitъ priemluštę načrъtanie zvěri i klanajuštę sę tělesi ego . i živa vьvrgъžena bista oba vъ ezero ognъnoe gorušte župelomъ . ²¹i proči ubieni bišę oružiemъ sědęstago na koni ižьdъšimъ iz ustъ ego . i vsę pticę nasitišę sę o^t plъti ego .

.x. o sotoně kako privežana bistъ vъ tisuštę létъ

XX ¹i viděhъ inь andelъ shodęštъ sь nebesa imuštъ klučъ bezdъni . i želězno uže velie vъ rucě ego . ²i ětъ zmiě drěvnago eže estъ diěvolъ i sotona i svezъ i vъ tisuštu létъ ³i vьloži vъ bezdъnuju i zatvori i zarečatli o nemъ . da ne přělъstitъ kъ tomu ězikъ donъděže skonъčaetъ sę tisušta létъ . i po sihъ podobaetъ emu o^rřěšenu biti vъ malo létъ .

.xa. o ugotovanihъ přestolěhъ sьhranъšihъ hrъstovo zapovědanie sьvrъšeno

¹I viděhъ přestoli i sědęstęę na nihъ i sudъ danъ bistъ imъ . i dušę rastesanihъ za svědětělъstvo isuhrъstovo i za slovo božie . iže ne poklonišę sę zvěri i tělesi ego i ne prięšę načrъtaniě ego na čelěhъ svoihъ i na rucě svoei . i žišę i vьcarišę sę sь isuhrъstomъ vъ .č. létъ .

.xv. o prvomъ andelě i vъskrъseni i vtorěi smrti

⁵I proči mrtvъci ne živi biše donъděže skončacetъ se tisušta lětъ . se vъskrъsenie prvoe . ⁶blaženъ iže imatъ čestъ vъ vъskrъseni prvémъ . na nihъže smrtъ vtoru ne imatъ oblasti . nъ budutъ ierěi bogu isuhrъstu i vъsarętъ se sъ nimъ vъ .č. lětъ .

.xg. o gozě i magozě

⁷I egda skončacetъ se tisušta lětъ . razdrěšenъ budetъ sotona o^t tьmnicę svoeę . i izidetъ prělstiti ěziki suštihъ vъ .d. hъ uglěhъ zemlę . goga i magoga . na branъ sьbrati ě . čislo bo ihъ ěko pěsьkъ morъski . ⁸i vъzidutъ na širotu zemlę i obidutъ stanъ svętihъ i gradъ vъzlubljeni . ⁹i snidetъ ognъ sъ nebese o^t boga i poęstъ ě . ¹⁰i diěvolъ lъstęi vъvгъženъ budetъ vъ ezero ognenoe iděže zvěръ i lъživi prorokъ . i mučenъ budetъ dьnъ i noštъ vъ věki věkomъ .

.xd. o sědęstimъ na pręstolě i obvštimъ vъskrъseni i o sudě

¹¹I viděhъ pręstolъ bělъ i sědęstago na nemъ . emuže o^t lica bęža zemla i nebo i město ne obrěte sę ima . ¹²i viděhъ mrtvъcę malię i velikię stoęštę prědъ pręstolomъ . i knigi razъgnušę sę eže sutъ životъnię . i sudъ prięšę mrtvii o^t napisanihъ vъ knigahъ po dělomъ ihъ . ¹³i dastъ more mrtvъcę svoę . smrtъ i adъ dastъ mrtvъcę svoę . i sudъ prięšę po dělomъ svoimъ kъždo ihъ . ¹⁴smrtъ i adъ prěložena bista vъ ezero ognenoe . si estъ smrtъ vtoru ezero ognenoe . ¹⁵iže sę ne obrěte vъ knigahъ životъnihъ napisanihъ . vъvгъženъ bistъ vъ ezero ognenoe .

.xe. o nově nebesi i zemli . i o višъnetъ erusolimě

XXI I viděhъ nebo novo i zemlu novu . nebo i zemla prvъaě prěideta i mora něstъ kъ tomu . ²i gradъ svęti erusolimъ viděhъ nizъhodęštъ sъ nebese . o^t boga prigotovанъ ěko nevěstica ukrašena mužu svoemu . ³i slišahъ glasъ sъ nebese glagoluštъ . se i skinie božie sъ člověki . i veseli sę sъ nimi . i ti ludie ego budutъ . i samъ bogъ sъ nimi budetъ . bogъ ihъ ⁴otimetъ vsaku slъzu o^t očiju ihъ . i smrti ne budetъ kъ tomu . ni plača ni vъpla ni bolězni ne budetъ kъ tomu . i prvъaě mimoidutъ .

.xi. o nihъže reče sêdeĭ na prêstolê vidênii

⁹I reče mi sêdeĭ na prêstolê . se nova stvoru vsa . i reče mi . napiši êko si slovesa vêrĭna istova sutĭ . ⁶i reče mi . bêhъ abzъ alĭra i onĭ . načêtĭkĭ i konĭsĭ . abzъ žêduštumu damĭ emu o^t vodi životĭnĭe tune . ⁷robêždaeĭ naslêditĭ si . i budu emu bogĭ i tĭ budetĭ mĭnê sinĭ . ⁸strašivimĭ že i nevêrĭnimĭ i skvĕrĭnimĭ i ubicamĭ i lubodêiemĭ idololatromĭ i vsêmĭ lĭživimĭ čestĭ imĭ vĭ ezerê goruštĭmĭ ognemĭ i župelomĭ . eže estĭ smrĭtĭ vĭtoraê .

.xz. o andêlê pokazajuštĭmĭ emu gradĭ svêti i stêni ego vĭ vrata razmêrajuštĭmĭ

⁹I pride edinĭ o^t .z. andêlĭ imuštĭhъ .z. fiêlĭ isprĭnĕnihъ .z. êzvĭ poslêdnĭihъ i besêdova sĭ mnoju glagolê . grêdi da pokažu ti agnĕču ženu . ¹⁰i vede mĕ na goru velikuju i visokuju zêlo . i pokaza mi gradĭ veliki svêti erusolimĭ nizĭhodeštĭ sĭ nebesê . ¹¹imuštĭ slavu božiju i svêtilo ei podobno kameni dragomu êko kameni asĕru i hrustalinu . ¹²imuštĭ stênu veliju i visoku . imuštĭ vrata .vĭ. i na vratêhъ .vĭ. andela . i imena napisana êže sutĭ obêma na desête kolênoma sinovĭ izdrailevĭ . ¹³o^t istoka vrata .g.ê . o^t sêvera vrata .g.ê . o^t juga vrata .g.ê . o^t zapada vrata .g.ê . ¹⁴i stêna gradu imušti osnovanii .vĭ. i na nihъ .vĭ. imenê obêma na desête apostoloma agnĕčĭma . ¹⁵i glagolê sĭ mnoju imêêše mêru trĭstĭ zlatu da izmêritĭ gradĭ i vrata ego i stêni ego . ¹⁶i gradĭ na .d. uglê stoitĭ . dlĭgota ego elikože i šĭrota . i razmêri gradĭ trĭstiju na stadi .vĭ. tisušti . dlĭgota i šĭrota i visota ego ravĭnĭ estĭ . ¹⁷i razmêri stênu ego vĭ .r. i .m. i .d. lakĭti vĭ mêru človêču êže estĭ andêlska . ¹⁸i bê sĭzdanie stêni ego asĕrĭ i gradĭ zlato čĭsto podobno stĭklu čĭstu . ¹⁹osnovanie stêni gradu vĭsacêmĭ dragĭmĭ kameniemĭ ukrašeno osnovanie .

.xi. o čĭstê rêcê êvlajušti sĕ ishodeštĭ o^t prêstola

I .a. asĕrĭ . asĕrĭ že petra skazaetĭ .v. samĕrĭgĭ . samĕrĭgĭ že pavla skazaetĭ . .g. halĭkidonĭ andrêê skazaetĭ . .d. izmarĕgadĭ iovana evandêl'sta skazaetĭ . .ê. ²⁰zarĭdikosĭ iêkova skazaetĭ . .i. sĕrĕdi filipa skazaetĭ . .z. hrusolitĭ vĕrtolomêê skazaetĭ . .i. vurĭlĭ

tomu skazaetъ . .ϑ̄ . topanizъ matiê skazaetъ . .ī . hrusopasъ tadiê skazaetъ . .aī . akintъ simona zêlota skazaetъ . .vī . ametustъ matatiê skazaetъ . ²¹I oboê na desête vrata .vī . bisera . edina kždo vrata budutъ o¹ edinoga bisera . i putъ gradu zlato čisto êko stьklo čisto lъstêšte sê . ²²i crьkve ne vidêhъ tu . gospodъ bo bogъ vsedrъžitelъ . crьki emu estъ agnъsъ . ²³i gradъ ne trêbuetъ slъnca ni mêsêca da svtêtъ vъ nemъ . slava božie prosvêštaetъ i . svêtilynikъ emu estъ agnъsъ . ²⁴ i poidutъ êzici svêtomъ ego . i cêsarъ zemlъsci prinesutъ slavu i čьstъ svoju vъ nъ . ²⁵i vrata ego ne imutъ zatvoriti sê vъ dne . nošti bo nêstъ tamo . ²⁶i prinesutъ slavu i čьstъ êzikomъ vъ nъ . ²⁷i ne imatъ vъniti vъ nъ vsakъ skvгgnitelъ i tvoeї mгъzostъ i lъzu . nъ tьkmo napisani vъ knigahъ životъnihъ agnъčihъ . XXII ¹I pokaza mi rêku čistu i vodu živu i svêtlu êko hrustalo ishodešte o¹ prêstola božie i agnъča . ²i po srêdê puti ego i oba poli rêki drêvo životъnoe tvoešte plodъ .vī . kratъ na mêsêcъ . kždo vъzdaeї plodъ svoi i listъvie drêva togo vъ iscêlenie êzikomъ . ³i vsakogo anatema ne budetъ kъ tomu . i prêstolъ božii i agnъčъ vъ nemъ budetъ . i rabi ego služetъ emu ⁴i videtъ lice ego . i ime ego na čelêhъ ihъ . ⁵i nošti nêstъ tu . i ne trêbujutъ svêšte ni svêtilynika ni svêta slъnъčnago . êko gospodъ bogъ prosvêštaetъ e . i vъsarêtъ sê vъ vêki vêkomъ aminъ .

.x ϑ̄ . bogъ prorokomъ hrъstъ i vladika vsêhъ

⁸I reče mi . si slovesa vêrъna istova sutъ . gospodъ bogъ svêtihъ prorokъ svoihъ posla anđela svoego skazati rabomъ svoimъ imъže podobaetъ biti vъ skorê . ⁷i se pridu ti skoro . blaženъ sьbludae slovesa siê proročъstviê knigъ sihъ .

.o . o dostoinêtmъ vêrъnêtmъ eže estъ vidêlъ apostolъ

⁸I azъ iovanъ vidê i slišae si . egda i vidêhъ i slišahъ si . padohъ pokloniti sê na nogu anđelu pokazajuštumu mi si . ⁹glagola mi . vižď ni klevrêtъ tvoi esmъ azъ i bratię tvoeę prorokъ sьbludajuštihъ slovesa knigъ sihъ . bogu pokloni sê .

.oa . o povelêni imъ ne zapečatliti nъ propovêdati apokalipsi

¹⁰I glagola mi . ne zapečatli ihъ . proročъstviê knigъ sihъ . vrême bo blizъ estъ . ¹¹obideї da obiditъ sê i ešte . i skvггneї sê da skvгг-

nitъ sę i ešte . pravedni da pravdu tvoritъ i ešte . svęti da svętitъ sę i ešte . ¹²se grędu ti skoro . i mъzda moę sъ mnoju . vъzdamъ komuždo ёkože dęlo ego estъ . ¹³i azъ esmъ альра i онъ . prvъi i poslędъni . načętkъ i konъsъ . ¹⁴blaženi tvoręšte zapovędi ego i vrati vъnidutъ vъ gradъ .

.ov. o crkvi i dusę iže estъ vъ nei i prizivaetъ isuhrъstovo prosvęštenie i o klętvę eiže povinъni bivajutъ o'mę-tajušte sę knigi si sęko nepriętni .

¹⁵Vъnę psi i čarodęicę i lubodęicę i ubiicę . idololatri i vsaki skvrņnę i tvorę lubi i lъžu . ¹⁶azъ iisusъ poslahъ andela moego za svędętelъstvovati vamъ . sicę rekъ . azъ esmъ korenъ i rodъ daviđovъ . zvęzda jutrňnaę svętlaę . ¹⁷i duhъ . i nevęsta glagoletъ . priditъ iže žęzdetъ . da pridetъ kъ mnę hotęi da primetъ vodu živu tune . ¹⁸i svędętelъstvuju azъ vsakomu slišęštumu slovesa si proročъstvię knigъ sihъ . ašte kto pręložitъ na inъna . da pręložitъ na nъ bogъ ёzvъ sedmъ pisanihъ vъ knigahъ sihъ . ¹⁹i ašte kto otimetъ o' slovesъ sihъ suštihъ proročъstvię knigъ sihъ . da otimetъ bogъ čęstъ ego o' dręva životъnago i o' grada svętago napisanago vъ knigahъ sihъ . ²⁰glagoletъ svędętelъstvuęi si . ei pridu skoro . aminъ . grędi gospodi isuhrъste . ²¹blagodętъ gospoda našego isuhrъsta sъ vsęmi svętimi aminъ .

I apokalipsi ioana apsla evandlista R, apokalipsi iovna evandsta i apla

H, blgovenęne eže o' iovna napisano by M | 1 skaza] skazavъ HR | 2 iže] eže HR, eliko] eže H | 4 Ioainu R, bę] by H | 6 eręę] eręi R, erye H, inc. M; vъ vęki vękomъ] u vęke M | 7 probasę] probasę R, probodoše MH, vъrlъ] + mnogъ M, aminъ] amunъ H, amnъ MR | 8 альра i ѿ] альра i онъ M, аольра i o R; sę i bęęi i grędęi] se-i bęei i gredei R, se by i ei i gredei M, se by i estъ i gredy H; patomę] fatomъ R, patomi M, patomy H | 10 trubię] truba R, glagoluštij] + mi M | 11 efesъ etesъ MH, izmurъnu] izmuryju H M, filadolfiju] filadokifiju R, riladokiju H, rilъriju M (filadelfiju Amfil) | 13 podobna] podobnia R, podobanъ H; oblyčena] oblyčęnъ MH, prępоёsana] prępоёsanъ M H | 15 mnogъ] mnogo R, mnogyh H | 16 vъ rucę svoei desnęi] desnę M, — svoei R, — desnęi H; ego] + ishoditъ M | 17 prędъ nogama] pri nogu M | 20 vъ] na R, andelij] andelu MHR. II 1 efeskie] eteskie R, eteskye H, eteske M; i hodeij] ishodei R, hodei M, hode H | 2 glagoluštęę] glušte MH | 5 tvoego] svoego M | 10 uboij] iboi R, boi MH | 12 andelu + suštumu M, ostrъ obojudu izostrenъ] obojudu ostarъ izostrenъ H, obojudu ostrъ M | 13 anъtifasъ] anъtipasъ M, antipasъ H; vęrъni] i vęranъ M | 14 valamovo] alamovo H | 17 o'] + driva R | 18 tiętirъskie] tiatirъske M, tiaturъske H, tięrtiski R; livanovę] + ёko u peštъ raždeženi M | 20 ostavlæsij] ostaviši R; i učitъ i lъstitъ] i učiti i lъstiti R, i učiši lastei H | 21 da pokaetъ se o' lubodyęnię svoego i ne hošetъ pokaęty

se H] M om. ne ... se | 22 pokazuty] pokaety R H | 23 ihъ ego M H; vь tiētirgarēi R | 24 iže ni] i koi ne H | 27 priēsъ] priehъ M H. III 1 sarъdiskie] sarъdiske M H R | 3 grędu] pridu M, ti] + skoro H | 5 i sьbludaēi — M | 7 filadolъfiskie] pilad(o)lъfiskie R, pyladokyske H, pilъpiskie M | 9 lъžuty] sьl-
žuty H | 12 boga — H | 16 skaredivo] skaredēvo M R, skaredlyvo H | 17 okapny i milъ] okani i mili R, okapny i myly H, okani i mali M | 18 kuluriemъ] kuriemъ R H | 20 se] — R | pobēzdajuštumu] pobēzdajuštogo R H. IV 1 trubii] truba R, trubnyi M; glagole] — H | 2 sēdeštъ] gr. sēdeše R | 3 kameni] + dragomu M | 4 prēstoli] prēstolъ M R | 5 prēstola] + ego M, ognenъ] goruštъ] ogneni i goruštī R, ognenъ] goruštъ H, ogneniъ] goruštī i M | 6 prēstola] + ego M, prēdъ] sьprēdi M, sь zadī] zady H | 8 imēše] imye H, se] ... gręde] ei i

bi i gredei R, ei i by i gredi H, i bi ei i gredi M | 10 padoše ... aminъ] — M H | 11 biše i] — M. V 1 napisanie] napisani M, napisane H R, vьnutrъjudu i vьnējudu] vьnijudu i vьnutrъjudu M H | 3 ni] i M, bezъdnoju] bezadnyju R, ihъ] — M | 4 niktože] — H, razdrēšiti] zriti R | 5 pobēdily estъ] — estъ R, pobīdihъ M | 6 imuštъ] imuštumu R | 8 padu] + nicъ H, prēstolomъ i prēdъ] — M, fiēli] piēly M, piēly H | 12 slavu] + i oblastъ M | 14 i starci ... se] starci padu pokloniti se R, padoše M. VI 1 edino ... glagoluštē] edinogo ... gluštъ M | 4 sēde] sēdeštumu M H | 8 i vidēhъ] i viždъ M | 9 izbьeniъ] i zabieniъ M | 10 veliimъ] velykumъ H, ni] i ne H | 11 hotēštē] hotēštihъ H, izbьeni] zabieni M | 13 padu] spradu H, spradutъ M; smokovnica] + veliē M | 15 i bogati i krērъsi] — M. VII 1 potomъ] po sihъ, vētri zemle] vētre zemlye H | 2 vьshodeštъ] ishodeštъ H, velimъ] velikimъ H | 4 r. ... zapēcatlenihъ] — H, izdrailovъ] izlviъ M, o ... vēčnu] — M H | 8, 9 itd. f = p M H | 11 starъs i .d. životnyhъ] starcy i .d. žyvoťna H | 12 hvala ... slava] slava ... hvala H, padu ... nicъ] — R | 13 pridu] pridutъ M H | 17 životnyē] istočniki vodnyē] žyvy istočnikъ vodny R. VIII 3 olstarъ] oltari M H | 4 andelovoju] andl-skuju R | 5 kadilьnicu] + svoju M, ju] — H, suštago na] + nebesi i M | 6

iže] + prē bmy stoēhu H | 7 biše gradī] by gradъ H | 11 ot vodъ] — H. IX 3 izidu] izidutъ R | 4 ne] — H, vsakogoj] vsaka H, smrti] smrtъ R | 5 skorъpievoj] skorъfievo R | 10 ošibi] na ošibi ihъ M | 11 ime] emu] — M H, gube] uvadonъ] uvadovny H, gubytelъ H | 12 gore] — R, gorъši] — M | 14 glagole] gluštъ H, gluštū R; trubiū] trubu M R | 15 tretiju] — R, 16 čislo] voii] čislo voiny M, tьmamī] tьmъ R | 17 župelъ] župelъni M H, ishoždaše] ishoditъ M, ishoše H; župelъ. 18 ... dīma i] — R | 19 ihъ] imъ R H | 21 bluda] oblasti H.

X 1 ego] emu M, ognā] ognena M | 6 na nei] vь nei M | 7 proroki] prorokomъ M | 9 primī] + knižice M. XI 3 .č.z.] .čsx. M | 4 svētnika] svē-šьtnaka M, svušt'naka H | 5 stvoritъ i] stvori da H, ustъ eju] ustъ ego M | 7 skonъčasta] skonъčasta M, svoe] ei H | 8 edupaty] ejupty M, egypatъ H; bogъ] gъ H | 10 ot neju] o nei H | 11 vьnide] vьnidetъ H, na] navъ R, napadetъ] napade R | 15 vьsaritъ] vьsaretъ M H | 17 se] bēei i gręde] se i biēi i gredei

R M, se by i estъ i gredy H; vьsaritъ se i] vьsretъ se M H. XII 2 straždušti] strajušti H 3 glavē] glavahъ M | 4 hoboti] hobotъ M, vьložitъ] vьložilo e R | 8 vьzmogu] vьzmogutъ R | 9 naricaemi] naricaetъ se R | 10 oklevetavaē] oklevetaē R | 12 veselite] veselete R, veseletъ M H | 13 nizložēnъ] nizvrъžēnъ M | 17 razgnēvavъ] razgnēva R, zapovēdi] zapovēdi] zapovēdъ božiju R. XIII 1 ishodeštъ vьshodeštъ H, i.] — H | 2 vьshodeštъ] ishodeštъ M, i prēstolъ svoi i oblastъ veliju] — H | 3 zmiyu] zviriju R | 8 živuštīmъ na zemli] — M, vsego] sego R | 11 vьshodeštъ] shodeštъ R, imēaše] imuštī H, i glagolaše] — R | 13 stvoritъ] tvoritъ R, shoditi] i shoditъ H | 14 emu stvoriti prēdъ človēki glagole] — H, na zemli stvoriti] na zemli prēdъ člky stvoriti H | 16 dasъ] dadetъ M, čelē] čelihъ H, iže] koi H, desnē] desnie R | 18 početytъ] počystetъ R.

XIV 1 stoēštъ] stoēše H | 2 mnogъ] mnogihъ H | 6 vsako] pleme] vsakomъ plemeni R | 7 poklonētъ] poklonite M | 9 glagole] — H, svētimi i] bžyimy i prēdъ H | 12 zapovēdъ božiju] zapovēdi] bžye H | 13 počijutъ] počivaetъ M R | 15 tvoī] svoi H | 18 grozdie vinograda zemlynago] vinogradъ zemlyni H, vino-

gradъ zemli M | 19 svoi] + na zemlu H. **XV** 1 na nebesi] — H, .z. andelъ imuštihъ] — R | 2 o' čislъ] o čislê R, ego] — H | 3 moisêé] moisiovu H | 4 gospodij] — H, êko] + ty H, pridutъ] pridu H | 6 iže imêahu] imuštihъ H. **XVI** 3 mrtъvъca] mrtъaoca M | 4 rêki] rêku M | 5 vodъnago] vodъskago M, se i bêei] se i bieei R, se i biei M, se bê i estъ H | 6 êko] — H, prorokъ] + iže H | 7 sudij] sudъ R | 9 pokloniše] pokaêše M H (v. i Amfil.) | 10 svoihъ] — M | 12 istokъ] ustokъ M H R | 14 znamenîe ... ishodetъ] znamenie ... ishoditъ R | 15 ti] — H, i ne] ni da ne H, sramotij] + nagoti H | 16 erъmagadonъ] ermagedeonъ M | 18 trusъ velij] trusy i znamenie velie H | 21 talantъskij] talanitsky H, gradъniej] gradine R H, ego] — H. **XVII** 1 imuštihъ .z. fiêlъ] — R, pridij] po mni gredi M, lubodêicej] bludъnice M | 3 na zvêrъju črvlenê] na zvêri črvlenomъ H | 8 vsego] sego R, videšte] vidiše R | 9 estъ] — H | 10 palo estъ] i malo H, egda] togda H | 12 ne u] ne H | 16 i tu] vavilonъ M | 18 cêsarъstvovatij] crъstvuye H. **XVIII** 1 prosvêtij] prosvetitъ R | kurъcij] rodъkurъci R | 4 grêsêhъ ei] + do smrtu H | 6 reče] — M H, vъzdatête] vъzdatъ H, ei] — M H | 7 proročica] crca M | 8 dъnъ] časъ H | 13 i korice i ... tьmiêna] — R, redonъ] redovъ H | 19 gradu velikomu] gradъ veliki H | 21 i vьvъrže] vьvъrženъ R | 23 къ tomu . raki] raki H | 24 proročъskaê] proročъstvuyê H. **XIX** 1 po sihъ] — R H, vъshoždaše] vъshoêše H | 4 bogu] + našemu H | 5 bogu!] — H, ego] — H, mali i velicij] malie i velikie H | 6 mnogъ] mnogihъ H | 9 agnъca] agnъču H | 10 pokloniti] i poklonihъ H | 11 sêrъnъ] srênъ H | 13 ime] — H | 15 ostro] — R, + obojudu M; e] — H | 20 oba] — H. **XX** skonъčajutъ] skonъčajetъ H | 4 prêstoli i sêdêštej] na nihъ] prêstolъ i sêdêštъ na nemъ H, imъ] — H | 7 bo] — R | 8 stanъ] — R | 11 bêlъ] — R H | 12 priše] prise R, prieše H | 14 smrъtъ i adъ dastъ mrtъvъcê svoe] — H, ognenoe] gorušte ognemъ i župelomъ H | 15 obrête] obritu R. **XXI** 8 ubicamъ i lubodêiemъ idololatromъ] ubicemъ i lubodêcemъ idolatromъ R | 9 edinъ] inъ R, fiêlъ] piêlъ zlatihъ H | 10 svêtij] — H | 12 veliju] veliku H | 14 stêna] stêni R | 18 bê] — R H | 19 izmarъgadъ] izmarъgadono R | 20 hrusolitъ ... hrusopasъ] hrusopasъ ... hrusolisъ H, ametustъ] amerustъ R, matatiê] matia R | 21 lъstešte] lastei H | 23 da] na da H, emu] vъ nemъ H | 25 vъ dne . nošti bo] u dne i u noči R. **XXII** 1 svêtlu] svêtu R, hrustalo] hrištalo H | 2 i po srêdê puti ego] — H, i po sridê putъ ego R | 3 emu] + vinu H | 7 ti] — H, knigъ] vъ knigahъ H | 8 iaonъ R, vidê] i slišaê egda i] — H | 9 sьbludajuštihъ] sьbludajuštimъ H | 11 tvoritъ] stvoretъ R, svêtihъ] svêtetъ R | 12 ti] — H | 13 onъ] ω R | 15 idololatrij] idolatryi H, skvъrnlъ i tvorej] skvъrnitelъ i tvorei H | 16 sicê] si R | 18 inъna] na H | 19 sihъ] — R H | 20 ei] — H.

RÉSUMÉ

Dans les littératures slaves (après Daničić et Amfilohij) on n'a accordé que peu d'attention à l'Apocalypse. Texte non liturgique, on l'a laissé de côté; mais il a été beaucoup plus conservé en Occident qu'en Orient, où on ne l'a guère reconnu avant le VIe siècle. Aussi parmi les traductions slaves ne trouve-t-on l'Apocalypse que rarement; davantage chez les orthodoxes, mais ces textes sont alors plutôt accompagnés de commentaires. En Occident, cet ouvrage a rencontré un intérêt beaucoup plus grand, et cela a laissé des traces dans la création de certaines figures bibliques, conçues souvent d'après l'appareil apocalyptique, et dans certaines sculptures, comme peut-être celles de la grotte érémitique de Murvice près de Bol, dans l'île de Brač.

Au moyen-âge l'Apocalypse a été assez diffusée parmi diverses sectes occidentales, comme, par exemple, les Patarins de Bosnie. Les Patarins s'appelaient eux-mêmes «krstjani», et ces dernières années, on a fréquemment écrit, dans les pays occidentaux sur les Patarins, tandis que les écrivains yougoslaves se sont intéressés à l'origine de «l'Eglise bosniaque» et surtout à la question de savoir si les débuts de la secte étaient plus étroitement liés avec l'Orient orthodoxe (et serbe) ou bien avec l'Occident catholique (et croate).

Que l'Apocalypse ait été précisément très estimée chez les «krstjani» de Bosnie, c'est un élément qui n'est pas à négliger. Aussi l'auteur essaye-t-il de

déterminer a) d'où est venue l'Apocalypse en Bosnie (de l'Orient ou de l'Occident?), b) quand elle y est venue; c) si elle contient, dans ses variantes, quelques traits pouvant confirmer ce que Rainerius Sacchoni et le cardinal Torquemada ont écrit sur les hérétiques de Bosnie ou bien ce qui se trouve dans l'acte no. I à 57 aux archives de l'Académie Yougoslave des Sciences et des Arts de Zagreb.

L'auteur a pris comme base de ses études 3 textes de l'Apocalypse bosniaque (bogomile), le premier tiré du manuscrit de Hval (Bibl. Univ. Bologna MSS 3575 B); le deuxième tiré du manuscrit de la Marciana de Venise (cod. slav. I. — 227), et le troisième tiré du Manuscrit de Radosav le Krstjanin (Vat. cod. illir. 12). La description et la comparaison de ces textes démontrent déjà qu'ils contiennent, outre des omissions, des interpolations, des additions (au VIIe du R, un kefalaiion spécial est ajouté qui n'existe pas dans les autres textes), un certain nombre de fautes évidentes qui proviennent d'une confusion de signes (p. e. i et u, b et e, b et i et u, b et o, etc). Une analyse plus minutieuse a démontré que ces confusions pouvaient se produire si les originaux étaient écrits en lettres glagolitiques de type rond ou semi-rond, du XIe et du XIIe siècles. L'auteur a donc voulu étudier le rapport entre ces textes et les textes glagolitiques, et, comme les textes glagolitiques ne se trouvent à premier lieu conservés qu'en Occident, le rapport entre ces textes et l'Occident. Les textes glagolitiques croates, cependant, s'en tiennent habituellement à la Vulgate, et cela excluerait d'avance la possibilité d'un emprunt des textes cyrilliques aux textes glagolitiques, si une comparaison plus rigoureuse des textes glagolitiques (des bréviaires) ne montrait: a) que les textes glagolitiques, dans beaucoup de passages, ne sont point en accord avec la Vulgate, mais avec les textes grecs, b) que les textes glagolitiques dans ces passages sont toujours en accord complet avec les textes bosniaques: ce qui fait supposer que ces textes ont été tout d'abord traduits du grec, et plus tard, probablement au XIIIe siècle ou bien au commencement du XIVe, adaptés à la Vulgate.

Les textes bosniaques des textes de l'Orient se rapprochent (par exemple chez Amfilohij et Karski) par leur division en chapitres, et aussi par le fait que, par exemple chez Gorski et Nevostruev (XXI 19, 20), les apôtres sont comparés à des pierres précieuses. Cependant, la division en chapitres est beaucoup plus ancienne et pourrait provenir d'originaux grecs, retrouvés ces derniers temps, qui appartiennent à la famille des textes érasmiens, occidentaux et où se trouve aussi la comparaison avec les pierres précieuses. Si l'on ajoute qu'en se qui concerne les chapitres les textes bosniaques diffèrent assez des textes russes et qu'ils contiennent outre cela des éléments anciens plus nombreux et plus originaux, il est facile d'établir que leur rapports dépassent de beaucoup ceux qui existent entre les Apocalypses patarines et orthodoxes.

Les notes glagolitiques nous conduisent aussi aux rapports avec le domaine glagolitique, c. à d. le domaine glagolitique occidental dans l'Évangélaire de Čajniče et le manuscrit de Radosav le Krstjanin. L'auteur rejette l'opinion que ces notes sont un cryptogramme, puisque les traits distinctifs d'un cryptogramme leur manquent, c. à d. le désir de cacher quelque chose: dans les deux manuscrits les notes sont précédées de l'alphabet glagolitique, de sorte que chacun puisse les lire et les comprendre sans difficulté. De plus, le contenu (une partie de l'Évangile de St. Jean et une partie de l'Épître de St. Paul à Tite) ne présente rien de significatif au point de vue dogmatique ni quoi que ce soit d'important que l'on doive cacher.

Les seules variantes qui pourraient provenir, même inconsciemment, des conceptions et des croyances patarines, sont XI 19 et XXII 2; c'est peu (moins que dans l'Évangile de Srećković) et le premier cas pourrait être même l'effet du hasard.

L'auteur donne, à la fin de l'article, le texte complet (reconstitué) de l'Apocalypse ainsi que l'appareil de comparaison d'après l'état où il se trouvait avant les différenciations provoquées par les différentes graphies, les réflexes pour *jat* et *ę* et les différences survenues au cours du travail des copistes.